

Vájer Ákos – Zámbo István

Erzsébetvárosi

ŐSZ

Az 1950-es évek mindennapjai
és a forradalom a VII. kerületben

X 243.500

Vájer Ákos – Zámbó István

Erzsébetvárosi ős

Az 1950-es évek mindennapjai
és a forradalom a VII. kerületben

A kötetet szerkesztette
Koltai Gábor

A kötetet lektorálta
Rácz Attila

Olvasószerkesztő
Varga Katalin

Könyv- és borítótér, képfeldolgozás, tördelés
Szalay Gábor

A fotók Budapest Főváros Levéltára, a Fortepan, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Kieselbach Galéria, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Távirati Iroda és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből származnak. A borító Hofbauer Róbert felvételének felhasználásával készült. (Fotó: Fortepan)

Nyomdai kivitelezés
Pauker Holding Kft.

Erzsébetvárosi Önkormányzata megbízásából kiadja az Erzsébetvárosi Összevont Művelődési Központ Nonprofit Kft.

© Vájer Ákos – Zámbo István, 2016
© Erzsébetvárosi Önkormányzat, Budapest, 2016
Felelős kiadó: Vattamány Zsolt polgármester

ISBN 978-963-12-6668-9

A kötet megjelenését az 1956-os Emlékbizottság támogatja.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001177292

Tartalom

POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ	7
ELŐSZÓ	9
TÖRTÉNETI BEVEZETŐ	13
A MINDENNAPI ÉLET KERETEI ERZSÉBETVÁROSBAN A RÁKOSI-KORSZAK IDEJÉN	19
Erzsébetváros területe és népesedési viszonyai	19
Politikai viszonyok	24
Erzsébetváros lakáshelyzete	25
Gazdasági élet	30
Élelmiszerellátás és táplálkozási szokások	35
Ruházati és használati cikkek fogyasztása	40
Vendéglátás	44
Az egyházak és az oktatás helyzete	51
A szabadidő eltöltésének változásai	54
Erzsébetvárosi színházi élete	56
Erzsébetvárosi mozik az ötvenes években	62
Könyvtárak, irodalmi élet, lapkiadás	64
ERZSÉBETVÁROS A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NAPJAIBAN	69
A forradalom napjai	71
Október 23.	71
Október 24.	77
Október 25.	79
Október 26. – november 3.	91
A felkelőcsoporthoz létrejötte	99
Október 23–25.	99

Október 26–28.	101
Október 29.	101
Október 30.	103
Október 31. – november 3.	105
November 4–10.	107
A harcok mérlege	111
 ERZSÉBETVÁROS A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVERÉSÉT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN	
Munkástanácsok az ellenállás élén	123
Az ellenállás letörése – visszarendeződés	123
Helyreállítás, újjáépítés, újratervezés	126
Erzsébetváros lakosságának változása a forradalom és szabadságharc után	130
A megtorlás	149
A büntetőeljárásokról	151
Nickelsburg László pere	152
Steiner Lajos és társai pere	153
A VII. kerületi felkelők ellen hozott halálos ítéletek	155
A megtorlás vége	156
A forradalom emlékezete	157
 RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	163
 BIBLIOGRÁFIA	164
Levéltári források	164
Kiadott források	164
Hivatkozott irodalom	165

Polgármesteri köszöntő

Tisztelt Olvasó!

Mindannyian találkoztunk már az 1956-os forradalomról készült fotódokumentumokkal. Fekete-fehér, sokszor már megsárgult, kisé homályos képekkel, amelyeken férfiakat láthatunk tankokra felkapaszkodva, zászlóval a kezükben, a tömegben vonuló nőket, vagy éppen fiatal fiúkat a vállukon fegyverekkel.

Talán bele sem gondolunk, hogy sokan közülük már nincsenek közöttünk, pedig még ma is élhetnének, ha nem veszi el tőlük egy zsarnok rezsim a legértékesebbet: az életüket. Eszünkbe jut-e néha, hogy mi is lehetnénk ezek a férfiak, nők, gyermekek, mi is szerepelhetnénk ezeken a fotókon, ha néhány évtizeddel korábban születünk?

Az *Erzsébetvárosi ősz* című kötet azt a célt szolgálja, hogy bemutassa a forradalom és szabadságharc eseményeinek hátterét, azt a gazdasági, társadalmi, szociális és kulturális környezetet, amelyben „kipattanhatott a szikra”. A szerzők olyan források feldolgozására vállalkoztak, amelyekből megismerhetjük 1956 ersébetvárosi történetét, azokat a körülményeket, amelyek az itt élő embereket bátor kiállásra sarkallták.

Az idei emlékévben kiemelt hangsúlyt fektetünk arra, hogy összegyűjtsük és hitelesen mutassuk be a saját 56-unk dokumentumait. Helytörténeti könyvsorozatunk hetedik kötete egy újabb lépés azon küldetésünk teljesítése felé, hogy Erzsébetváros múltjának fontos momentumait megörökítsük az utókor számára.

Fogadja szeretettel és forgassa érdeklődéssel ezt a hiánypótló kiadványt!

Vattamány Zsolt
Erzsébetváros polgármestere

Előszó

Az elmúlt években több új szemléletű, Erzsébetváros történetébe mélyebb betekintést nyújtó kiadvány látott napvilágot a Legenda Közművelődési Egyesülethez kötődően. Immár átfogó képünk van az „Ezerarcú Erzsébetváros” múltjáról s jelenéről, megismerhettük a jelenkori „Erzsébetvárosiakat”, a „Képzelt Csikágót”, valamint a kerület dualizmuskori iparát és kereskedelmét.¹ A felsorolt művek alapján is joggal mondhatjuk, hogy Erzsébetvárost, a 20. század elejének legnépesebb fővárosi kerületét, amely a kisiparos szakmák százairól, a hangulatos kávéházairól, színházairól és mozijairól volt közismert, a II. világháború eseményei, majd a szocialista rendszer időszaka talán más kerületekhez képest is kíméletlenebbül sújtotta.

Jelen kötet elsődleges célja, hogy emléket állítson az 1956-os forradalom és szabadságharc erzsébetvárosi szereplőinek és eseményeinek, hiszen a VII. kerület a magyarság szabadságért vívott harcának egyik fontos és véráztatta – ám az 1956-ról szóló munkákban jelentőségéhez képest eddig kisebb súllyal megjelenő – helyszíne volt. Az 1956-os történések azonban önmagukban kevésbé érthetőek meg, ezért – az imént említett munkák szellemében – bemutatjuk Erzsébetváros 1950-es évekbeli mindennapjait is, hiszen az új politikai rendszer az élet minden területén gyökeres változást kívánt elérni, ami számtalan nehézséget okozott az ott élőknek. Mindehhez gazdag levéltári iratanyagot használ-

tunk fel, ami számos új, a kerület történetével kapcsolatos információt hívott elő. A kötetet több mint száz fotó és illusztráció gazdagítja, amelyek jelentős része korábban még nem került nyomtatásba. A főszövegtől elkülönítve közreadunk kiegészítő vagy a korszak hangulatát illusztráló egykorú szövegeket és idézeteket is, amikkel a korabeli mindennapok hangulatát kívánjuk az olvasóhoz közelebb hozni. A könyv végén közöljük a rövidítések jegyzékét, valamint a felhasznált források és a szakirodalom listáját.

A rövid történeti bevezetőt követő első fejezetben nem csak a szűkebb értelemben vett 1956-os esztendőről adunk pillanatképet, hanem a társadalmi folyamatokat is értelmezzük a helyi viszonyok feltárása révén. Megvizsgáljuk, milyen körülmények között éltek ekkoriban az erzsébetvárosiak, hogyan szötte át a politika, illetve annak változása a kerületi hétköznapiakat, hiszen így válhat érthetővé, mi vezetett el a forradalom kirobbanásához. A mindennapi élet egyes meghatározó összetevőinek a leírását, mint amilyen az oktatás vagy a szabadidő eltöltése, levéltári iratanyag használata mellett naplórészletekkel és szépirodalmi művekkel is színesítjük. A fejezet alapvetően a VII. Kerületi Tanács, valamint a Magyar Dolgozók Pártja VII. Kerületi Bizottsága testületi üléseinek jegyzőkönyveire és a hozzájuk kapcsolódó előkészítő anyagokra épül, de fontos szerepet

kapnak a népszámlálási és a statisztikai adatok is. Már előjáróban meg kell említenünk, hogy a hatalmi szervek iratai elsősorban „azt képesek ábrázolni, hogyan működött a gyakorlatban a szocialista diktatúra szerkezete, milyen elvárások és ideálképek mozgatták az intézményeket”,² ezért az általuk bemutatott, ideologizált kép gyakorta torz, emiatt a tanácsi és a pártiratok – a következő fejezetekben használt jogszolgáltatási iratokhoz hasonlóan – fenntartásokkal és megfelelő kritikával kezelendők.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc erzsébetvárosi eseményei a kötet második fejezetében tárulnak az olvasó elé, amelyet két fő egységre osztottunk. Először az 1956. október 23-a és november 4-e közötti eseményeket elevenítjük fel többek között naplók és visszaemlékezések segítségével. Ezek értelemszerűen szubjektív leírásait adják a történeteknek, ugyanakkor bizonyos mértékig visszaadják a korabeli közhangulatot. Az eseményeknek az egykorú megfigyelő vagy résztvevő szemével történő bemutatása megítélésünk szerint többet ad, mint ha csak a különféle hivatalos iratok alapján meséljük el azokat, hiszen így betekintést nyerhetünk abba, miként reagáltak a történésekre, megértették-e mindazt, ami körülöttük zajlik, fel voltak-e készülve a forradalom és szabadságharc eseményeire. E források közül külön is érdemes kiemelni a Wisinszky László által készített, ez idáig nem publikált – Budapest Főváros Levéltára őrizetében lévő – naplókat és fotókat. A fejezet második felében a kerületi felkelőcsoportok tevékenységét mutatjuk be megalakulásuktól egészen a második szovjet intervenciót követő harcok lezárulásáig. Ez a rész zömmel a kerületi felkelők történetét feldolgozó Eörsi László kutatásaira épül, de ahol lehetőségünk volt rá, ott más értelmezéseket is közlünk. Ezzel azt szeretnénk illusztrálni, hogy az emberek nem pusztán az események viharában éltek meg

másként a történéseket, konstruáltak eltérő olvasatokat, hiszen hatvan évvel a forradalom után is vannak nyitott és többféleképpen megválaszolt kérdések a harcokkal kapcsolatosan. Annyi bizonyos, hogy a szabadságharcot követően, Budapest más részeihez képest Erzsébetváros lakosai közül vándoroltak ki a legtöbben külföldre, a harcokhoz kapcsolódó fővárosi halálesetek csaknem 11%-a a VII. kerületben történt, valamint a forradalmárokkal szembeni megtorlás a kerületi felkelőcsoportokat érintette a legsúlyosabban: harminchét halálos ítélet született.

A záró fejezetben a fegyverek elhallgatását követő politikai ellenállás időszakát tekintjük át. Kiemelten foglalkozunk a VII. kerületi munkástanácsok működésével, amelyek jegyzőkönyveit mindezidáig nem dolgozták fel. Ezzel párhuzamosan nyomon követjük a Kádár-kormány és a Magyar Szocialista Munkáspárt hatalmának megszilárdulását, a mindennapi élet normalizálódását, illetve – többek között – a kerületi harcok során keletkezett épületkárok kijavítását. Ehhez főként jogszolgáltatási és tanácsi iratokat, valamint naplókat és fotókat használtunk fel. A fejezet végén és egyben a kötet zárásaként bemutatjuk a megtorlás működését, a forradalmat követő üldöztetést, és emléket állítunk a szabadságharc napjaiban elesetteknek, valamint a harcokat követő megtorlás áldozatainak.

Jelen reprezentatív kiadványban – sem műfaji, sem terjedelmi okokból – nem áll módunkban az 1956-os forradalom és szabadságharc vitás kérdéseire minden részletre kitérően reflektálni, de nem kerüljük meg a problémát, és néhány ilyen kérdést megismerttetünk az olvasóval. Bízunk benne, hogy kötetünk mindennapokra fókuszáló megközelítése, illetve a felhasznált új források révén érdemben és újszerűen mutatja be Erzsébetváros 1956-os történetét.

A könyv elkészültét illetően hálával tartozunk áldozatos és segítőkész munkájáért Koltai Gábornak, aki szakmai tanácsokkal látott el minket, valamint sokszor már-már erején felül teljesítve segített a kiadvány elkészítése kapcsán felmerülő kérdésekben, szerkesztette egészzé a kötetet. Köszönjük Rácz Attila lektori és Varga Katalin olvasószerkesztői munkáját, illetve a tartalmi kérdésekkel kapcsolatos tanácsaikat. Szeretnénk köszönetet mondani Budapest Főváros Levéltárának, az ott dolgozóknak, akik elősegítették a kötet elkészülését. Továbbá köszönettel tartozunk Kieselbach Tamásnak és a Kieselbach Galériának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak, a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumnak, a Magyar Távíráti

Irodának, az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Fortepan gyűjteménynek a rendelkezésünkre bocsátott képekért. A kiadványtervezési, tördelési munkálatokért és a borítótervéért Szalay Gábornak, a kötet előkészítésének koordinálásáért Várhegyi Petrának szeretnénk köszönetünket kifejezni. Köszönjük az 1956-os Emlékbizottságnak, hogy támogatta kötetünk megjelenését. Hálával tartozunk Vattamány Zsoltnak, Erzsébetváros polgármesterének a kiadvány elkészítéséhez nyújtott segítségéért. Családtagjainknak és barátainknak is köszönettel tartozunk, amiért az elmúlt hónapokban tartották bennünk a lelket, tanácsokkal láttak el minket. Végül, de nem utolsó sorban köszönjük Önnek is, kedves Olvasó, hogy időt és figyelmet szentel Erzsébetváros 1956-os történetének.

Vájer Ákos, Zámbo István
Budapest, 2016. augusztus 20.

JEGYZETEK

- 1 Koltai-Rácz 2011, 2015; Vágola 2012; Valló 2013; Perczel 2014.
- 2 Apór 2008: 29.

Történeti bevezető

Az erzsébetvárosi események és emberi sorsok érthetőbbé tétele érdekében röviden bemutatjuk a magyarországi kommunista diktatúra kialakulásának folyamatát, illetve meghatározó jellemzőit. A főbb köztörténeti eseményeket kötetünk későbbi fejezeteiben elevenítjük fel.¹

Az 1944 végétől kezdődő időszak Magyarországon gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi változásokat hozott. Az 1944. március 19-ei német megszállás, az október 15-ei kiugrási kísérlet kudarca és a nyilas hatalomátvétel előrevetítette, hogy a II. világháborút követően az országra a teljes újrakezdés vár, amelyben döntő szerepet játszik majd „a nácikat az ország területéről kiűző Szovjetunió”.² A korábban ellenzéki szerepet betöltő vagy üldözött pártok által 1944 végén létrejött koalíció egybehangzóan utasította el a korábbi rendszer restaurálását, de távlati céljaik gyökeresen eltértek egymástól. Ebben a közegben a szovjet megszállás, akkori nevén „felszabadítás”, egyedül a magyar kommunisták hatalmi céljai elérésének kedvezett, akik módszeresen szabadultak meg politikai ellenfeleiktől és vették át az irányítást az élet minden területén, ezáltal a szovjet birodalmi érdekek (gazdasági és geopolitikai) kiszolgálójává téve Magyarországot.

Az 1944 decemberében kezdődő úgynevezett koalíciós időszak elején azonban még nem volt egyértelmű, hogy a demokrácia útjára lépő Magyaror-

szágon néhány évvel később a pártállami diktatúra fog győzedelmeskedni.³ A kommunista hatalomátvételt, illetve a többpártrendszer felszámolását az 1949. augusztus 18-án az országgyűlés által elfogadott – az 1936-os szovjet alaptörvény mintáját követő – alkotmány legitimálta: a rövid életű Magyar Köztársaság átalakult Magyar Népköztársasággá. Az 1949 nyarától 1953 nyaráig terjedő időszak a bolsevik típusú totalitarizmus kiteljesedését és érvényesülését jelentette hazánkban. A belső politikai igények kedveztek a totalitárius hatalomátvételnek és a rendszerváltásnak, de bekövetkezésekor a külpolitikai kényszerek is meghatározó szerepet játszottak.

A társadalom széles tömegei számára vonzóak voltak a baloldali, a népi szocialista és a szociáldemokrata követelések, amelyeket kisajátított és kizárólag önmagának tulajdonított a Magyar Kommunista Párt, úgy a földosztás megvalósítását, mint a több százezer szegény sorsú falusi és városi gyermek iskolába járatását vagy az ingyenes állami közoktatás és felsőfokú képzés megteremtését. A társadalom széles tömegeire hatott az MKP mindent tudó, mindent értő, csalhatatlan mivoltát erősítő propagandája. Az uralom megszerzéséhez hozzájárult a kommunista párt egyre gátlástalanabb hatalmi igénye, amiben kulcsfontosságúnak bizonyult a tömegek állandó mozgósítása és tüntetések szervezése 1946–1948-ban.⁴ A szovjet haderő jelenléte és

a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége – amely kiterjedt hatásköre miatt (betilthatta politikai pártok működését, sajtótermékeket és mozifilmeket cenzúrázhatott, valamint ellenőrizhette a postaforgalmat) – szintén a magyarországi kommunisták helyzetbe hozását segítette elő. Bár az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés értelmében a SZEB magyarországi működése megszűnt, és kilencven napon belül minden fegyveres erőnek el kellett hagynia Magyarországot, de a szovjet hadsereg állomásoztathatott katonai alakulatokat annak érdekében, hogy az ausztriai megszállási övezet és a szovjet területek között fenn tudja tartani az összeköttetést. A békekötés Magyarország szovjetizálásának ütemére is erőteljes hatással volt: miután július 16-án ratifikálták a békeszerződést, és szeptember 15-én Moszkvában letétbe helyezték a ratifikációs okmányokat, megszűnt a SZEB és az ezen keresztül folytatott szovjet nyomásgyakorlás, így sürgetővé vált a politikai befolyás megerősítése, az egypártrendszer mielőbbi kialakítása.

A hatalom megszerzését és a politikai célok elérését segítette az „objektív ellenség” képének a megteremtése és megnevezése, amely tömegindulatok kiváltására nyújtott lehetőséget. Az ellenségek „listájára” kerültek fel például a „reakciósok”, a volt uralkodó osztály tagjai, „a klerikálisok”, az úrikeresztény középosztály tagjai, „a parasztnyúzó kulákok”, a gyárosok, a kispolgárok, a „bürokraták”, „a packázó hivatalnokok”; a városi, „értelmiségi kulákok”, a „lumpenproletárok”, az „imperialisták ügynökei”, az árulók, „a vezér életére törők, trockisták”, a „titóisták”, „a szociálfasiszta szociáldemokraták”, akik „a munkásosztály elárulói”, valamint a nacionalisták. A propaganda szerint miattuk volt szükséges az állandó éberség, és a kommunisták feladata volt az árulók és az ellenség „leleplezése”. A jelenség jellemző szlogenje az volt, hogy „az a leggyanúsabb, aki nem gyanús”.⁵

Az ideológiát, illetve annak révén a közgondolkodást, a mindennapokat a kommunista párt és propagandaeszközei, főként a *Szabad Nép* és a Magyar Rádió befolyásolta. A csalhatatlanság és a tévedhetetlenség mítosza a totális ideológiából, a tudományos szocializmusból eredt. Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Rákosi útmutatásai a politika, a kultúra, a művészetek, az oktatás minden területére érvényesek és egyedül igazak voltak. Csak a kommunizmus ideológiáját lehetett és kellett hirdetni, illetve érvényesíteni. Az eltérő véleményt pedig nem lehetett kockázat nélkül vállalni, mert azt jobb esetben „önkritika”, rosszabb esetben megtorlás vagy egyenesen likvidálás követte.⁶

A totalitárius diktatúra kétszínűségét jelzi, hogy demokratikus képet mutatva az országban tovább működött az országgyűlés és a neki felelős, az államigazgatást irányító kormány, azonban a hatalmat mindenekelőtt az MDP mint állampárt gyakorolta. Az MDP hierarchiája a munkahelyi/lakóhelyi szinttől, az úgynevezett pártalapszervezetektől felfelé haladva épült ki szűkülő körökben. A párt legfőbb szerve elméletileg a háromévente összehívott kongresszus volt. Két kongresszus között a Központi Vezetőség irányította a pártot, de ritkán megtartott ülései és magas taglétszáma miatt a gyakorlatban nem tudott megfelelő irányító szerepet kifejtetni. Jelentősége eltörpült a kétháromhetente üléselő Politikai Bizottság mellett, amelynek már kevesebb – 9–17 között változó számú – tagja volt. A testület tagjai részben magyarországi, részben „moszkovita” – azaz a Szovjetunióból hazajött – kommunistákból, illetve az egykori szociáldemokratákból állt. A tényleges irányítás 1953-ig azonban a három-öttagú Titkárság kezében volt. A legnagyobb befolyással a moszkoviták bírtak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Vas Zoltán és Nagy Imre. Utóbbi 1948. június 14-én már nem került be a Titkárságba, majd

1949. szeptember 2-án a Politikai Bizottságból is visszahívták. A csoportot Nagy kegyvesztettsége után „ötös fogatként” emlegették, de idővel ebből is kialakult egy Vas nélküli szűkebb kör, amit még tovább lehetett szűkíteni egy „hármass fogatra”, amelynek már csak Rákosi, Gerő és Farkas volt a tagja, ők alkották az úgynevezett trojkát.⁷

A „trojka” befolyása alá tartozott az Államvédelmi Osztályként, 1949-től Államvédelmi Hatóságként működő politikai rendőrség, ami a terror és a megfélemlítés legfőbb eszköze volt. A nem kommunista pártok felszámolása után a hatalom képviselői a „belső ellenség” felkutatását kezdték meg, ennek első ismertebb áldozata Rajk László volt, akinek perére 1949. május végén, kivégzésére pedig október 15-én került sor. A korábban említett „objektív ellenségkép” fenntartását mutatja, ahogy „Rajk és kémbandájának” ügye az MDP-n belül az alsóbb szinteken is megjelent, például az MDP VII. Kerületi Pártbizottságának 1949. szeptember 10-ei ülésén, ahol első napirendi pontként Rajk vádiratát ismertették. Amint korábban jeleztük, a korszak hivatalos propagandájának egyik legfontosabb eleme az állandó ellenségkép látszatának fenntartása volt, ahogy korábban a „klerikális reakcióval”, később a „kulákokkal” szemben történő fellépés mutatja, ekkor Rajk ügyével kapcsolatban hangzott el, hogy „fokozni kell a gyűlöletet az imperialisták és azok ügynökei ellen, az áruló Titóékkal szemben”.⁸ A háborús pszichózis egy idő után önmagát generálta, és a lakosság körében olyan rémhírek kezdtek elterjedni, mint például a Központi Vásárcsarnokban kapható kenyér barnasága azzal indokolható, hogy „az amerikai kémek igen sok lisztet megmérgeztek Magyarországon”.⁹

Az ország szovjetizálása, vagyis a Szovjetunióban kialakított rendszer importálása részeként 1950. január elsejével átalakították a közigazgatást. A huszonöt megye helyett tizenkilencet hoz-

tak létre. Az 1949. évi XXVI. törvény hét várost és tizenhat nagyközséget csatolt Budapesthez, ezzel a főváros kerületeinek száma tizennégyről huszonkettőre emelkedett. Szovjet mintára az 1950. évi I. törvény és az 1949-es alkotmány V. fejezete alapján kezdődött a tanácsrendszer megszervezése. A hierarchikus rendszer sajátossága volt, hogy a tanácsstagok soraiból kijelölt végrehajtó bizottság „szinte korlátlan felhatalmazást kapott a választott testület, a helyi tanács helyettesítésére”, valamint a szakigazgatási apparátus is a végrehajtó bizottság alárendeltségébe került. A VB eme helyettesítő funkciója a második tanácstörvény (1954. évi X. törvény) értelmében megszűnt. A végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek csak a saját tanácstestületük határozatainak és a felsőbb szintű VB-k, valamint a központi szakigazgatási szervek utasításainak a keretei között működhettek. Ez az úgynevezett demokratikus centralizmus egyértelműen a központi irányítás céljait szolgálta. Tehát a tanácsrendszer három legfontosabb alappillérenek a tanács mint választott testület, a végrehajtó bizottság (a tényleges irányító testület) és a szakigazgatási (a mindennapi életet leginkább befolyásoló közigazgatási) szervek számítottak.¹⁰

Bár az első tanácsválasztásokra 1950. október 22-én került sor, az 1950. június 15-én létrejött Budapesti Városi Tanács (1954-től Budapest Fővárosi Tanács) „teljes mértékben felszámolta az addigra már amúgy is csak formálisan létező fővárosi autonómiát”. Az októberi tanácsválasztásokon csak a Magyar Függetlenségi Népfront jelöltjeire lehetett szavazni, ennek megfelelően Budapesten a szavazók 99%-a tette le voksát a Népfront jelöltjeire. Hasonló eredménnyel zárult az 1954. november 28-ai második tanácsválasztás is. A fővárosi tanács VB-elnöke – az 1949 óta polgármester – Pongrácz Kálmán lett, aki egészen 1958-ig töltötte be a tisztséget.¹¹ A VII. Kerületi Tanács alakuló ülésére 1950.

augusztus 15-én került sor, ahol a helyi végrehajtó bizottság tagjait is megválasztották.¹² A tanácsválasztást követően megalakuló VII. Kerületi Tanács VB-elnöke Muth Ádám lett. Őt 1954-ben Szőcs Pálné váltotta, aki egészen 1969-ig töltötte be a kerület tanácselnöki posztját.¹³

A szovjetizálás részét képezte a gazdasági élet államosítása és a tervgazdálkodás bevezetése is. Az 1949-ben befejezett hároméves terv után 1950-ben került sor az első ötéves terv meghirdetésére. A terv fő feladatait Magyarország „iparosításának meggyorsításában”, a mezőgazdaság „elmaradottságának felszámolásában” és hozamának növelésében, az életszínvonal javításában, a „munkásosztály és a dolgozó parasztság” felemelésében, a város és falu közötti különbségek megszüntetésében, valamint a véderő fejlesztésében jelölte meg az MDP KV.¹⁴ A mezőgazdaság kollektivizálása, a beszolgáltatás fokozása és a felvásárlási árak csökkentése kényszerítő erőnek bizonyultak: a kifosztás elől való menekülés szinte egyetlen lehetséges útja a térszerekbe való belépés volt. A mezőgazdaság ebben a helyzetben képtelen volt a világháború előtti termésátlagok produkálására. Az ipar ezzel ellentétben elméletileg a fejlődés jegyeit mutatta magán, de termelékenység tekintetében így is elmaradt a harmincas évek szintjétől. Ennek legfőbb okát a szakértelem hiányában kell keresnünk. Magyarország gazdasági profiljának átalakítása a hadseregfejlesztés egyenes következményének tekinthető. Hazánkat mezőgazdasági országból a „vas és acél országává” kívánták átforgalmazni. A beruházások jelentős részét az ipar – különösen a nehézipar – kapta meg, amely 1950–1956 között 45–54%-ban részesült a beruházásokból. A mezőgazdaságra fordított beruházások mértéke ezzel szemben szinte folyamatosan csökkent: az 1950. évi 36,7%-ról az 1956. évi 29,5%-ra.¹⁵

1950-re szovjet mintára alakították át a magyar haderőt, ennek részeként 1100 tisztet eltávolítottak, helyüket pedig a Szovjetunióban továbbképzett új „káderek” vették át, akiknek az aránya 1951-ben elérte a 81%-ot. A következő évben már 210 ezer fő haderővel rendelkezett az ország, amely az 1947-es békeszerződésben megengedett létszám háromszorosa volt. A tömeghadseregben való gondolkodás eredményeként a fegyverben lévők száma elérte a magyar haderő történetének legnagyobb békebeli létszámát. Felfegyverzésükhöz masszív iparosításra volt szükség, ami viszont az életszínvonal 30–35%-os csökkenését eredményezte. Sztálin és Moszkva egyre nagyobb mértékű katonai hozzájárulást várt el úgy, hogy a haderő fejlesztését teljesen saját erőből kellett megoldania nemcsak Magyarországnak, hanem az összes Szovjetunióval szövetséges államnak is. A Szovjetunió tanácsadóin keresztül folyamatosan ellenőrizte a magyar fegyveres erőket, akik katonai stratégiai útmutatást adtak, részt vettek a szovjet mintára való átszervezésben, bábáskodtak a magyar hadsereg egy újabb világháborúra történő felkészítésénél, valamint a „nagy honvédő háború” tapasztalataira épülő tömeghadsereg létrehozásában.¹⁶

1953-ra az emberek közérzete teljesen leromlott, életszínvonaluk jelentősen csökkent, a reáljövedelmek 20%-kal voltak alacsonyabbak, mint 1949-ben. 1951 áprilisában Budapesten és több ipari városban is jegyrendszert kellett bevezetni. A hiány és a különböző termékekért való állandó sorban állás egyre nagyobb feszültségeket okozott a magyar lakosság körében.¹⁷

1953 tavaszára a kifejlett és mindenre kiterjedő totalitarizmus idején megváltoztathatatlannak tűnt a magyar társadalom számára a kommunista diktatúra, illetve Rákosi személyi hatalma és a Szovjetunióval való teljes alárendeltség állapota. Sztálin 1953. március 5-ei halála viszont meg-

rendítette a szocialista országok vezetőinek a hatalmát és a szovjet kommunista párt vezetését. A keleti blokk politikájában felcsillant a változás lehetősége.¹⁸ Sztálin erős személyi kultusza miatt azonban nem akadt második ember, aki azonnal a helyébe léphetett volna, így belső hatalmi harcok alakultak ki a szovjet pártvezetésben. Az irányítást először az úgynevezett első triumvirátus kaparintotta meg, amit Malenkov, Berija, Hruscsov alkotott, majd Berija helyére – annak kivégzése után – Bulganyin került. Hruscsov pozíciója eközben folyamatosan erősödött, de csak az 1950-es évek második felében vált a Szovjetunió „erős emberévé”. Hruscsov kísérletet tett a sztálini rendszer korrekciójára, ennek része volt a kollektív vezetésre való törekvés, a GULAG-táborok felszámolásának megkezdése, illetve amnesztia meghirdetése. Ebből az úgynevezett hruscsovi nyitásból nem várt társadalmi robbanások alakultak ki, amik a szovjet birodalom nyugati végein kitörési kísérletekben nyilvánultak meg. „A szabadság utáni vágy szelleme kiszabadult a palackból”, aminek első jele az 1953. június 17-ei kelet-berlini felkelés volt, amelyet végül szovjet tankok vertek le.¹⁹

A hatalomért folytatott moszkvai harc – amelynek során előtérbe került az „imperialisták” és a „szocialisták” közötti békés egymás mellett élés lehetősége – Magyarországon is éreztette hatását. Rákosi Mátyás lassan reagált a Sztálin halálát követő politikai változásokra, továbbra is a korábban kijelölt utat követte. Ennek következményeként Rákosit júniusban az MDP több vezetőjével együtt Moszkvába rendelték, ahol gyakorlatilag megalázták, minden addigi lépését, amelyekkel a sztálini elveket követte, elítélték.²⁰ A kormány élére Malenkov Nagy Imrét jelölte ki. Ez azonban csak átmeneti megoldás volt, mivel Malenkov pozíciója rövidesen meggyengült, így Rákosi és köre továbbra is biztonságban érezhette magát.

Nagy Imre 1953. július 4-én ismertette az új kormány programját, ami jelentősen eltért az előző években követett gazdaság-, társadalom- és kultúrpolitikától. Kormányzása idején a beruházások szerkezete jelentősen módosult: növelték a mezőgazdaságra fordított forrásokat, valamint többet fordítottak lakásépítésekre. Változás állt be a térszerek működésében is, megkönnyítették például a tagok kilépését. A parasztság terheit lényegesen csökkentették, a beszolgáltatási rendszert kedvezőbbé tették, a felvásárlási árakat növelték, valamint megszűntek a „kuláklisok”. A bérek vásárlóereje növekedett. Enyhült a terror, az ÁVH ismét a Belügyminisztérium szervezetébe került. Szabadon engedték a két évnél nem hosszabb időre ítélt foglyokat, és fokozatosan bezárták az internálótáborokat. A szellemi, különösképpen az irodalmi életben is enyhülés kezdődött el.

1955 januárjában azonban újabb fordulat következett be. A magyar vezetőket ismét Moszkvába rendelték, ahol Hruscsovék ezúttal Nagy Imre politikáját illették kritikával. Mindez összefüggött a nemzetközi helyzet változásaival, a hidegháborús helyzet fokozódásával: 1955-ben az NSZK belépett a NATO-ba, amelyre válaszként Moszkva életre hívta a Varsói Szerződést.²¹ Ebben a szituációban Rákosi elérkezettnek látta az időt, hogy támadást indítson Nagy Imre ellen. Nagyot megfosztották a Politikai Bizottságban betöltött tagságától, majd 1955. április 18-án felmentették miniszterelnöki tisztségéről. Bár Rákosinak nem sikerült helyreállítania a korábban gyakorolt hatalmát, a gazdaságpolitikában visszarendeződés történt, visszatértek az erőltetett iparosításhoz, amely a lakosság életkörülményeinek ismételt romlásához vezetett. Az újabb normarendezések következtében a gyári munkások fizetései csökkentek, ismét szigorodott a beszolgáltatási rendszer, a szabad piaci értékesítés feltételei romlottak. A lakásépítések és a felújítások

elmaradása miatt a lakáshiány kérdése továbbra is megoldatlan maradt. 1956-ban az életszínvonal még mindig elmaradt az 1938-as szinttől. Korabeli felmérések szerint a lakosság 40%-ának jövedelme nem érte el az amúgy is alacsony szintben meghatározott létminimumot. Az emberek keresetük körülbelül 60%-át fordították élelmiszerek vásárlására, így nem volt ruházkodásra, illetve fűtésre elegendő pénzük.²²

Az 1945 és 1956 közötti időszak mind a politika, mind a hétköznapiok tekintetében jelentős változásokat hozott. A legtöbben még az ötvenes évek első felében is nélkülöztek, miközben a politikai elit, a kiváltságosok szűk köre jól élt. Ezért Nagy Imre miniszterelnökségének rövid időszaka

kát leszámítva az ország lakosságának jelentős része elégedetlen volt helyzetével, még ha ennek nyíltan nem is adhatott kifejezést. Nagy Imre leváltásával, Rákosi újbóli hatalomra kerülésével az elégedetlenség tovább nőtt. Ahhoz, hogy megérthessük, milyen problémákkal, gondokkal kellett megküzdeniük az ötvenes években a VII. kerületi lakosoknak, a következőkben áttekintjük a hétköznapi élet színtereit, a politika mindennapi életre gyakorolt hatását, valamint bemutatjuk a párt hivatalos álláspontja és az emberek mindennapi tapasztalatai közötti távolságot. A következő fejezetben Erzsébetváros életét mutatjuk be Budapest ostromának lezárulásától az 1956. októberi eseményekig.

JEGYZETEK

- 1 A korszak köz-, illetve politikatörténeti áttekintéséhez a következő munkákat használtuk fel: Rainer 1996, 1999; Szakolczai 2001; Bihari 2005; Romsics 2005; Gyarmati 2011.
- 2 Szakolczai 2001: 11.
- 3 Bővebben: Izsák 1994; Litván 1996.
- 4 A totalitárius diktatúrák általános jellemzőiről lásd: Arendt 1992; Friedrich–Brzezinski 1965.
- 5 A témához lásd: Bihari 2005: 94–95; Gyarmati 2013.
- 6 Szerencsés 1991: 93; Bihari 2005: 94.
- 7 Az MKP és az MDP szervezeti felépítéséről lásd: Rákosi 1964.
- 8 BFL XXXV.102.a.3. 64. öe. 1949. szeptember 10.
- 9 BFL XXXV.95.c. 105. öe. 1953. január 27.
- 10 A témáról lásd: G. Vass 2009. Budapest tanácsi közigazgatására és a tanácsi szervek feladat- és hatáskörére vonatkozó összefoglalást lásd: Kenyeres–Sipos (szerk.) 1997: 96–108.
- 11 Varga 1998: 245.
- 12 BFL XXIII.207.a.1. 1950. augusztus 15.
- 13 Koltai–Rác 2015: 30.
- 14 Az MDP KV határozata az ötéves tervről (Balogh–Izsák–Mészáros [szerk.] 1976: 203–213).
- 15 A témáról lásd bővebben: Pető–Szakács 1985.
- 16 Borhi 2005: 238–239. A Magyarországra küldött szovjet tanácsadók, bár elsősorban katonai-politikai területen adtak tanácsokat, valójában gyakorta utasításokat, de más területeken, így gazdasági kérdésekben is javaslattevői joguk volt. Lásd erről: Baráth 2012.
- 17 Szerencsés 1991: 106–107.

18 Bihari 2005: 149.

19 Fischer 1993: 153–154.

20 Ezt jól érzékelteti, hogy Hruscsov, Berija és Malenkov az 1953. június 13–16-ai moszkvai konzultáción bírálta Rákosit – többek között – a magyar hadsereg túlzott fejlesztéséért. Rákosi azzal védekezett, hogy Sztálin utasításai alapján került sor erre. Hruscsov nem is tagadta, hogy a Szovjetunió is felelős a kialakult helyzetért és „ezeket a követeléseket az elvtársak még túl is teljesítették. Minnek kell ekkora hadsereget tartani, ami tönkre teszi az államot?” Berija arrogánsabban lépett fel és messzebb ment: „Sztálin elvtársnál beszéltek meg a hadsereg fejlesztésének kérdéseit. Sztálin elvtárs helytelen tanácsokat adott”. Urbán 1995: 69.

21 Az 1955. január 12-ei pártkonzultáción Nagy Imrét durva és fenyegető hangnemben elmarasztalták és követelték tőle hibáinak kijavítását. 13-án Rákosi átvette a Honvédelmi Tanács vezetését, Nagy Imrét pedig önkritikára kötelezték. Nagy Imre 1955-ös elmozdításában szerepet játszott Hruscsov aggodalma, hogy a reformer miniszterelnök elhanyagolja a katonai beruházásokat, és az MDP-n belüli szakadás veszélybe sodorja a fegyveres erők modernizálását. Hruscsov elmarasztalta a Nagy-kormány katonapolitikai gyakorlatát, mivel a hadiipari termelés visszafogásával csökkentették a katonai beruházásokat. „Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz” – közölte Nagy Imrével. Lásd: Okváth 1999: 329. A Varsói Szerződés megkötéséről bővebben: Urbán 1995.

22 Bővebben: Szakolczai 2001: 15–18.

A mindennapi élet keretei Erzsébetvárosban a Rákosi-korszak idején

Az ötvenes évek Erzsébetvárosa mindennapjainak megértéséhez vissza kell pillantanunk a II. világháború tragikus eseményeire, amelyek mind a kerület lakosságát, mind városképét a főváros többi részéhez képest is nagyobb mértékben érintették.

A szovjet csapatok 1944. december 25-én megkezdtek Budapest ostromát. Az egész főváros csatatérre vált, s mivel a lakosságot nem evakuálták, a budapestiek a véres harcok közvetlen részeseivé váltak.¹ A szovjetek Erzsébetvárost és a kerületben – a mai Király–Kertész–Dohány utca és a Károly körút által határolt területen – kijelölt „nagy gettót” 1945. január 18-án szabadították fel. A pesti oldalon ez a nap tekinthető az ostrom végének, de Budapest teljes területén csak február 13-án hallgattak el végleg a fegyverek.²

Erzsébetváros területe és népesedési viszonyai

A magyar világháborús részvétel kezdetén – 1941-ben – Budapest népessége 1 712 791 fő volt, ebből a VII. kerületben 145 715-en éltek, ami a főváros teljes lakosságának 8,51%-át jelentette. Az 1945. áprilisi rendőrségi statisztikai adatok alapján Erzsébetváros népessége a II. világháború tragikus eseményei, a

kerület meghatározó lakosságcsoportha, a zsidóság elpusztítása, a minden lakost érintő nélkülözés, illetve a harcok következtében megközelítőleg 116 000 főre csökkent. Az 1949. évi népszámlálás szerint Budapest népessége 1 590 316 fő volt, közülük 115 495-en laktak a VII. kerületben, ez a főváros teljes lélekszámának csak 7,26%-át tette ki. Az 1941-ben még a főváros legnépesebb és egyben legnagyobb népsűrűségű kerülete tehát a háború végére lakosságának majd’ egynegyedét elveszítette.³ A német lakosság kitelepítése, az 1951-es fővárosi internálások, valamint a zsidó lakosok kivándorlása Izraelbe szintén tovább csökkentette a kerület népességszámát.⁴

„Kerületünkben a cionista szövetség felszámolása után is a kispolgári rétegek között felmerült a kérdés olyan formában, hogy a kivándorlás napirenden van. A VII. kerületben, a Vilma királynő úton [ma: Városligeti fasor] van Izrael állam konzulátusa, ahová tömegesen mennek naponta kivándorlási ügyben (útlevél-szerzés), ezzel kapcsolatban az a hír terjedt el, hogy a magyar kormány suba alatt kiengedi a jelentkezőket” – szölt egy kerületi hangulatjelentés a zsidó kivándorlás körüli pletykákról.⁵ Néhány hét múlva a következőket tapasztalták

az MDP „népnevelői”: „Körzeteink közül a polgári területen merül fel igen gyakran a munkanélküliség kérdése. [...] Ezeken a területeken a cionisták általában úgy vélekednek, hogy a népi demokrácia nem ad módot arra, hogy kivándoroljanak és épp ezért nekik nem érdekük az, hogy a népfontra szavazzanak. A volt ortodox iskola környékén azt állítják, hogy nincs vallásszabadság, mert szombaton a gyerekeknek írni kell az iskolában.”⁶

Bár Erzsébetváros területének megváltoztatása nem szerepelt a Nagy-Budapest létrehozására irányuló városrendezési tervekben,⁷ az 1950-től hatályba lépő közigazgatási reform eredményeként a városrész területe 0,35 km²-rel, vagyis több mint

10%-kal csökkent. A lakosságszám viszont csak másfélszáz fővel lett kevesebb, mivel a területváltozás a Keleti pályaudvart és környékét érintette, amelyet a szomszédos VIII. kerülethez csatoltak.⁸ A 2,13 km²-es nagyságú Erzsébetváros így a főváros legkisebb területű, ugyanakkor a legsűrűbben lakott, illetve harmadik legnépesebb kerülete lett.⁹

Az 1950-es évek első felében a kerület lakosságszáma gyors növekedésnek indult, ami részben a szigorú népesedéspolitikának, részben a – gazdaság és a társadalom átstrukturálására irányuló központi törekvésekből adódó – nagymértékű beköltözésnek és társbérletesítésnek volt köszönhető. A kerület állandó lakosainak száma 1956 első felében elérte a 133 445 főt, az ideiglenes lakosokkal együtt pedig 146 675-en éltek ekkor Erzsébetvárosban.¹⁰

A Keleti pályaudvar 1952-ben (Fotó: UVATERV/ForTEpan)

Az MDP VII. Kerületi Bizottság központja 1952-ben (Lenin körút 6.), ami korábban a Meteor Szálló és Kávéháznak, 1956 után a VII. Kerületi Tanácsnak, ma pedig a VII. Kerületi Önkormányzatnak ad helyet (Fotó: UVATERV/ForTEpan)

„A VII. kerület lakosságánál fogva döntően kispolgári jellegű, a területen kevés a termelő üzem, főleg kereskedelmi és hivatali vállalatok vannak. Ezt mutatja az, hogy a kerületi összdolgozók száma 31 249 és ebből csupán 8617 a fizikai dolgozó. Ezt a kedvezőtlen szociális összetételt tükrözi a VII. ker. Pártbizottság szociális összetétele is. 1950.01.01-én pld.: 22 570 főnyi párttagságból az üzemi és kisipari munkások összesen 10 212, azaz csak 41,1%-ot tettek ki.”

Az idézetet az MDP VII. Kerületi Pártbizottsága 1950. november 22-ei üléséhez kapcsolódó, tagfelvétellel foglalkozó előkészítő anyagában olvashatjuk.¹¹

Bár a pártstatisztikákat mindig nagy óvatossággal kell kezelni, az összefoglaló érdekes megállapításokat is tartalmaz. A kerület „összdolgozóinak” száma alig volt több, mint a városrész teljes lakosságának egynegyede. A képet árnyalja, hogy az 1949-es népszámlálási adatok alapján a kerületben 67 169 fő számított az aktív kereső népesség körébe, amelyből

Kereső népesség	Mezőgazdasági	Ipari és bányászati	Kereskedelmi, banki és biztosítási	Közlekedési és postai	Közforgalmi	Más
67 169	309	28 055	10 943	3534	7283	17 045

A VII. kerületi kereső népesség 1949-ben a főbb foglalkozási csoportok szerint¹²

a foglalkozási viszony alapján 38 970 munkás (58%), 15 503 alkalmazott (23,1%), 11 909 önálló (17,7%) és 787 segítő családtag (1,2%) volt. Ezek az arányok a budapesti átlagtól -1,2%, -3,4%, +6%, +0,2%-kal tértek el.¹³ A kereső népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlását a fenti táblázat mutatja.

Bár két eltérő év adatairól van szó, és a kerületek között „ingázókról” nem áll rendelkezésünkre 1949-es kimutatás, arányukat ki lehet következtetni. Ha az említett kerületi „összdolgozók” számát Erzsébetváros aktív kereső népességének a számával összehasonlítjuk, azt láthatjuk, hogy a keresők

Csúcsforgalom a Baross téren, 1953 (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

Tűzjás a Nagykörúton, 1951 (Fotó: Magyar rendőr/Fortepan)

több mint fele, ezen belül a munkások jelentős része nem a VII. kerületben dolgozott. Az 1960. évi népszámlálási adatok is erre engednek következtetni, miszerint 43 000 fő járt dolgozni más kerületből Erzsébetvárosba (ezzel az ötödik helyen állt a kerületek között), és 50 000 erzsébetvárosi lakos más kerületben dolgozott (ezzel pedig a második helyen állt fővárosi viszonylatban).¹⁴

A VII. kerületi népesség foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása 1949-ben a következőképpen alakult az aktív keresőket az eltartottakkal együtt számolva. Ipari foglalkozású volt 48 030 fő, ezzel – megelőzve a IV. kerületet – a harmadik he-

lyen állt a XIII. és a VIII. kerület után. 18 311 fő kereskedelmi foglalkozású volt, e viszonylatban az első helyen állt a fővárosi kerületek között. Szintén itt élt a kerületek között a legtöbb egyházi (654 fő) és háztartásbeli (5198 fő) foglalkozású személy, de a saját vagyonukból élők (676 fő) száma is Erzsébetvárosban volt a legmagasabb Budapesten. Foglalkozási viszony szerint a kerület összlakosságát tekintve – itt is az aktív keresőket az eltartottakkal együtt számolva – 60 351 munkás (3. hely), 26 486 alkalmazott (6. hely), 23 647 önálló foglalkozású (1. hely) volt, 875 fő kisegítő családtagnak számított (1. hely), a közületi eltartottak és az ismeretlen fog-

lalkozásúak száma pedig 4136 fő volt (1. hely). Megemlítendő, hogy a kerület lakosságának 13% körüli arányát adták (a fővárosban a legtöbben!) a hatvan év felettiek, továbbá a nyugdíjasok és életjáradékosok 6,1%-os arányban viszonyultak a teljes kerületi népességhez.¹⁵

Politikai viszonyok

A fővárosi és a helyi kommunista pártszervezet mindvégig küzdött azzal a problémával, hogy a párttagok között alacsony volt a munkások aránya. Ezt azzal próbálták magyarázni, hogy a VII. „nem ipari jellegű kerület és a még meglévő üzemek egy része a belső kerületből mindinkább külső kerületekbe menne át”, ezért 1955 februárjában a „munkások arányánál a januári statisztikához viszonyítva csökkenés állapítható meg”. Mint korábban bemutattuk, 1950-ben a munkások a tagság 41,1%-át tették ki, ám 1952 júniusában már csak 20% volt az arányuk, és ez a továbbiakban is hasonlóképp alakult.¹⁶

1950. 01. 01. ¹⁷	1952. 01. 01. ¹⁸	1952. 06. 01. ¹⁹	1953. 01. 15. ²⁰	1953. 06. 01. ²¹	1954. 01. 01. ²²	1955.01.01. ²³
22 570	19 677	18 725	18 096	17 595	15 851	15 634

A VII. kerületi párttagság létszámának alakulása (1950–1955)

Természetesen a kerület lakosságát nem a párttagok jellemzésével lehet a legjobban leírni, hiszen a pártonkívüliek aránya a felnőtt lakossághoz képest 1950-ben 75–76%-os, 1954-ben pedig már körülbelül 84–86% volt. A fenti táblázat egyúttal azt is mutatja, hogy a korszakban folyamatosan csökkent a párttagok aránya. Mindezzel együtt a 15–22 000 fős helyi párttagság elegendő volt ah-

hoz, hogy majd’ minden munkahelyen megalakuljanak a pártalapszervezetek, amelyek felügyelték a munkába járókat és lényegében a kerület egész életét.²⁴

Erzsébetváros lakosságának politikai magatartásáról érdekes és tanulságos kép tárul elénk az MDP Budapesti Agitációs és Propaganda Osztálya, illetve a VII. Kerületi Bizottság által készített különféle információs és hangulatjelentésekből. A kerületi pártbizottság például változó időközönként, rendszerint vasárnaponként úgynevezett házi és területi agitációt szervezett. Előfordult, hogy ilyenkor több ezer „népnevelő” járta a számára kiosztott körzetet, és a legkülönbébb témákban tájékozódott a lakosok véleményéről, illetve ismereteiről.²⁵ Általában a nemzetközi helyzettel, a „termelési versennyel”, az élelmezéssel, az „ellenséges megnyilvánulásokkal” és a pártszervezet, valamint a tömegszervezetek munkájával kapcsolatos témák kerültek ilyenkor napirendre. Ha valaki „helytelenül” nyilvánított véleményt, a „népnevelők útmutatást” adtak a „helyes”, a párt által „követendőnek” ítélt gondolkodásmódról. Jelentéseik is ennek

fényében készültek el, amelyekben beszámoltak a különböző megnyilvánulásokról, a legtöbb esetben a válaszadó nevét, lakcímét és foglalkozását is feltüntetve.

A korszakról alkotott ismereteink fényében nehéz elképzelni, hogy egy elnyomó rendszer propagandistáival való személyes találkozásokor egy Verseny utcai órás a „népnevelőket majdnem ki-

dobta azzal, hogy nincs szüksége a süket dumára, ne terrorizálják őket”, vagy egy szintén a kerületben élő cukrász, „akinek iparendélyét a közel-múltban vonták meg, kijelentette, hogy elősködni fog a demokrácia nyakán a jövőben”.²⁶ Ez talán azzal magyarázható, hogy a „népnevelők” ugyanott élték mindennapjaikat, mint az általuk felkeresett emberek, akár szomszédok is lehettek, s így a lakosok előttük könnyebben nyilvánítottak véleményt, mint az idegenekkel szemben. Természetesen az sem kizárt, hogy felnagyított vagy elferdített beszámolókkal van dolgunk, hiszen az előbbi két eset szereplői kisiparosok, azaz a rendszer által nem támogatott társadalmi-foglalkozási csoport tagjai voltak. Egy Rákóczi úti lakos is kifejtette véleményét a „népnevelőknek” Sztálin *Szabad Népb*ben közreadott nyilatkozatával kapcsolatban:

„Az egész rendszerrel nem értek egyet, mindent a legalacsonyabb nívóra süllyesztettek. A háború alatt 7 hónapig kint voltam a Szovjetunióban. Láttam, milyen elmaradottságban vannak. Ezekről tanuljunk mi kultúrát? Ez a rendszer meg fog bukni.”

A jelentés írója szerint „a népnevelők itt magyarázkodni, vitatkozni kezdtek, ahelyett, hogy támadó, leleplező agitációt folytattak volna”. Megjegyezték, hogy a válaszadó egyébként „horthysta katonatiszt” volt, ami a pártszervezet számára érthető magyarázatot adott a „deviáns véleményre”.²⁷ Ugyanakkor elhangzottak a hatalom számára is elfogadható, olykor patetikus módon kinyilvánított vélemények is. Egy Csengery utcai ház lakosa állítólag a következőket mondta a „népnevelőknek”:

„A béke jelentőségét mélyen átérzem. A második világháborúban férjemet megölték. Most, Sztálin elvtárs nyilatkozata után még jobban megértem azt, hogy a béke harcok megvédésének kérdése a néptől függ. A béke megvédésének érdekében képes vagyok arra, hogy a francia lányhoz hasonlóan, aki a fegyverszállító vonat elé

vetette magát, én is minden áldozatot meghozzak. Szeretném és akarom a 16 éves kislányom részére a Párt által biztosított szocialista jövőt felépíteni és azt megvédeni.”²⁸

Beszédes egy Peterdy utcai lakosnak az első ötéves terv eredményeivel kapcsolatos megállapítása is, amelyben elsősorban a saját, korábbi életkörülményeinek megváltozását emelte ki, majd egészen éles kritikát fogalmazott meg a sajtószabadság hiányáról:

„A helyzettel nincs megelégedve, a múlt rendszerben többet keresett a férje, a bűtört még a múlt rendszerben kereste. Most neki is el kell menni dolgozni, hogy a megélhetése meglegyen. Többek között azt mondta, hogy most nincs igazi szabadság, az igazat nem lehet megmondani. [...] Véleménye szerint a külföldi rádión kell megtudni azt, hogy mi történik az országban”.²⁹

Erzsébetváros lakáshelyzete

Budapest ostroma nem kímélte a ház- és lakásállományt sem. Az 1945. március 25-ei kárfelmérési statisztika alapján a budapesti épületek száma ekkor 39 317 volt, amelyből 26 988 számított lakóépületnek. A harcok következtében a házak 26%-a maradt épségben, 47%-a megsérült, 23%-a számottevően megsérült, 4%-a pedig elpusztult. A háborús kárstatisztika alapján a VII. kerületben 1241 épületben keletkezett kár – 1938-as pengőárfolyamon számítva mintegy 856 013 700 pengő értékben –, hat épület pedig teljesen megsemmisült.³⁰

A háborút követően előkerültek a főváros rendezésére, illetve átépítésére vonatkozó tervek, azonban a pénzügyi helyzet miatt csak a károk felszámolása és a legfontosabb állagmegóvási munkák elvégzése kerülhetett sorra. A Granasztói

Rákóczi út – Klauzál utca sarok, balra a Minőség Állami Áruház (később Lottó Áruház), jobbra a Rákóczi út 38–40. az árkádosítás kezdetekor, 1952 (Fotó: UVATERV/Fortepan)

Pál nevéhez köthető fővárosi rendezési terv elfogadásakor Erzsébetváros területére építési tilalmat rendeltek el, mivel a kerületre vonatkozóan a Székesfővárosi Tanács már kész és elfogadott tervvel rendelkezett, azonban – szintén pénzhány miatt – ez sem valósult meg.³¹ Tervbe vették például a Rákóczi úti épületsor árkádosítását – erről a későbbiekben még lesz szó –, ami 1952 folyamán az új földalatti építésével kapcsolatban napirendre került a Budapest Városi Tanács VB-ülésén.³² A Rákóczi út 38–40. sz. épület árkádosítása meg is kezdődött, a munkálatok azonban végül csak 1956 után folytatódtak.

Erzsébetváros városépítészetiének, ház- és lakás-állományának „terhes öröksége” a korszak megoldatlan, már-már megoldhatatlannak tűnő kérdéskörét jelentette. A II. világháború okozta károkat részben ugyan elhárították, de az épületek és az infrastruktúra állagmegóvásán túl elmaradtak a nagyobb felújítások. További problémát jelentett, hogy nem épültek új lakások a kerületben, egyrészt mert a fővárosban a ház- és lakásépítési beruházások – elsősorban az iparosítás szempontjait figyelembe véve – az úgynevezett munkáskerületekben koncentráltak,³³ másrészt az eleve sűrű beépítettség sem kedvezett az új építkezéseknek.

Rákóczi út 38–40. az árkádosítás kezdetekor, 1952 (Fotó: UVATERV/Fortepan)

	1949. január 1.	1954. július 1.
Lakóházak száma	1405	1421
1945 után épült lakóházak száma	1	17
Lakások száma	34 419	35 858

A VII. kerületi lakóházak és lakások számának változása 1949–1954 között³⁴

A házak háború utáni helyreállítása során kivitelezett munkák hamarosan újabb gondokat okoztak, mivel a felújítások során csak a kisebb

költségű munkákat végezték el, az épületek rejtett hibáinak feltárása elmaradt. Ráadásul a felújítások alkalmával a legtöbb esetben bontásból származó, elhasználódott anyagokkal dolgoztak. Az épületek fafödémek átáztak, a tetőtéri faszervezetek gombásodtak, a tetőbádogozás, az eresztés és esőcsatornák hiánya pedig tovább gyorsította ezt a folyamatot. A nem megfelelően helyreállított homlokzati vakolatok a tél elmúltával egyszerűen leváltak. Mindezek életveszélyes állapotokat idéztek elő egy-egy épület esetében.³⁵ Egy szerencsés kimenetelű balesetről így számolt be a *Népszava* 1954 végén:

„Vasárnap reggel fél nyolc órakor a VII. kerület Dohány utca 78. számú házban szerencsés kimenetelű épületomlás történt. A háromemeletes ház tetőzetét tartó egyik vasgerenda a téglapillérből kimozdult, s amikor lezuhant, magával rántotta a harmadik, a második és az első emeleti folyosókat. A gerenda és a folyosók lezuhanása szerencsére semmiféle sérülést nem okozott. A vizsgálat megállapította, hogy a vasgerenda az ostrom idejéből visszamaradt rejtett hiba következtében mozdult ki. A helyreállítási munkákat azonnal megkezdték. Szakértői vélemény szerint további beomlási veszélytől nem kell tartani.”³⁶

Halálos kimenetelű balesetek is történtek a rossz állapotú épületek miatt. 1951-ben például a felújítás alatt álló New York-palota tornyáról lezuhanó törmelék egy járókelő halálát okozta.³⁷ 1954-ben több épületet is romházzá nyilvánítottak (a Dob u. 10., a Wesselényi u. 16., a Holló u. 14., a Kisdiófa u. 14. és a Százház u. 5. sz. házak), amelyeket gazdasági, városrendezési és közegészségügyi szempontból sem tartottak helyreállíthatónak. Ezekben megközelítőleg kétszáz család lakott,

Vízvezeték	Villanyvezeték	Gázvezeték	Konyha	Fürdő	WC
96,6%	99,6%	58,3%	88%	45,2%	52,4%

VII. kerületi lakások közművekkel és mellékhelyiségekkel való ellátottsága (1954. július 1.)⁴¹

elhelyezésüket a VII. Kerületi Tanács VB Lakásügyi Osztályának kellett megoldania, ami különösen nehéz feladat volt, részben a lakáshiány miatt, részben pedig azért, mert a lakók nem voltak hajlandók kiköltözni. A helyzet súlyosságát jól mutatta, hogy az életveszélyes állapotok elhárításához szükséges aládúcolást a Holló utcai ház esetében csak úgy lehetett volna megoldani, ha az egyik lakásból kiviszik az ágyat, ez pedig az ott lakó utcára kerülésével lett volna egyenlő, amire ő nem volt hajlandó.

Míg a kerületi építési osztály az előbbiekkal együtt harmincegy, addig a Fővárosi Tanács csak tizenkét romházat tartott nyilván Erzsébetvárosban.³⁸ Az eltérés valószínűleg abból adódott, hogy a kerület épületállományának sorsáról, valamint a városfejlesztési kérdésekről a Fővárosi Tanács döntött, a helyi közigazgatási szerv semmilyen tényleges hatáskörrel nem rendelkezett ez ügyben. Mivel az Ingatlankezelő Vállalat is fővárosi cég volt, „az épületek karbantartását, felújítását is központosított módon látták el”.³⁹ A VII. Kerületi Tanácsnak jóformán csak a kivitelezés megtervezésébe volt beleszólása például a VII. Kerületi Tatarozó Vállalaton, illetve a helyi építőipari KTSZ-eken keresztül.

A lakóházak közművekkel való ellátottsága kielégítőnek volt mondható, ugyanis vízzel és villanyárammal 99,9%-uk, közcsatorna-hálózattal 99,4%-uk, gázvezetékekkel pedig 90,3%-uk volt ellátva.⁴⁰ Ez a kép a lakások esetében rosszabb helyzetet mutat, kiváltképp, ha a gázvezetékekkel és mellékhelyiségekkel való ellátottságot nézzük:

VII. kerületi lakások a szobák száma szerint (1949–1954)⁴²

	1949. január 1.	1954. július 1.
1 helyiség	121	2093
1 szoba	16 564	14 748
1 szoba konyha nélkül		1257
2 szoba	12 205	13 065
3 szoba	3883	3666
4 és több szoba	1213	1029
Használhatatlan helyiség	161	

A metró építési területe a korábban üresen álló Rákóczi út 66. sz. telek alatt, 1952 (Fotó: UVATERV/Fortepan)

A meglévő lakásállomány bővítését és a lakáshiány megoldását részben a nagyobb lakások felosztásával, részben pedig a földszinti üzletek lakássá történő átalakításával oldották meg.⁴³ Utóbbi megoldásra 1951-ben így tekintettek:

„A magánszektor felszámolása lehetővé teszi az utcai üzlethelyiségeknek lakássá való átalakítását, ami a lakásínségen nagymértékben segít. Azonban ezeknél az üzlethelyiségeknél figyelembe kell venni, hogy városrendezési szempontból a kerületet ne rontsák le, valamint az erkölcsrendészeti szempontokra is figyelemmel kell lenni.

Ezért meg kell határozni, hogy melyek azok az útvonalak és mik azok a feltételek, amik mellett üzlethelyiséget lakás céljára lehet kiutalni.”⁴⁴

Később a kisipar és kiskereskedelem helyzetének javulásával ez a lehetőség is beszűkült, amiben az üzlethelyiségek átalakításával kapcsolatos körülményes eljárás is közrejátszott.⁴⁵

A lakáshelyzet kapcsán meg kell említeni, hogy 1954-re a lakóházak 97,5%-a állami tulajdonban volt, így néhány kivételtől eltekintve a lakók az állammal kerültek bérleti viszonyba.⁴⁶

Lakástípus	Szám (db)
Háztulajdonos és családtag lakása	40
Öröklakás	130
Fő- és társbérleti lakás	33 090
Házfelügyelői lakás	1590
Szolgálati lakás	343
Egyéb lakás	357
Üres	8
Összesen:	35 858

Lakások száma a lakók jogcíme szerint 1954-ben⁴⁷

A lakáshiányra adott kényszermegoldás volt a lakások társbérletesítése, de magas volt az ágyrajárók száma is.⁴⁸ Magyarországon a társbérletesítés során nem került sor a lakások építészetiileg történő felosztására, hanem egy több szobás lakásból egy-egy szobát más-más család kapott, a lakás többi része pedig közös használatba került. Problémát okozott, hogy nem határozták meg az egy főre jutó négyzetméterszámot, hanem szobákban számolták az „indokolt lakásszükségletet”.⁴⁹ Ez a lakáshasználati mód a mindennapok során számtalan konfliktust eredményezett az együtt lakók között.

Lakástípus	Szám (db)
Társbérlet nélküli lakások	31 553
2 társbérlet	3430
3 társbérlet	718
4 társbérlet	124
5 és több társbérlet	33
Összes lakás:	35 858

Társbérletes lakások száma a VII. kerületben (1954. július 1-jei állapot szerint)⁵⁰

Bár egy cipőjavító kisiparos 1956. július 25-ei üzletkiutalási kérelméről van szó, az életkörülményeire vonatkozó kirívó, de

korántsem egyedi esetet ismerhetünk meg leveléből: „Iparomat 1954. VII. hó 31. óta [...] gyakorlom. Fenti lakásomban – mely egy ötös társbérlet (!) – szobám mérete 6-7 m². Ugyanott feleségemmel lakom. Munkaköröm kizárólagosan cipőknek a javítására és rendbe hozására szorítkozik, mert a közönség nem szívesen mászik fel a II. emeletre, amikor lépten-nyomon utcai üzlethelyiségekben működő cipészeket talál.”⁵¹

Mindezeket figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy a VII. Kerületi Tanácshoz beérkező panaszok jelentős hányada lakásüggyel volt kapcsolatos. „Ha pusztán csak a számokat vizsgáljuk [...], akkor is szembetűnő a lakáskérelmi panaszok nagy száma, mely rámutat a kerület égető lakáskérdésére. (Lakáskérelemmel kapcsolatos panasz a levelek 38,5%-a.)”⁵² A Lakásügyi Osztály arról tájékoztattott, hogy „néhányik nem eléggé öntudatos dolgozó a lakáshelyzetén keresztül bírálja népi demokratikus rendszerünket és előfordul, hogy azt szidalmazza is. [...] Egyes levelezők nem érik be azzal, hogy két-három helyre írnak lakásügyben, hanem az összes elképzelhető felsőbb szerveket elárasztják leveleikkel, mint pl. Rákosi elvtárs titkárságát, Szabad Népet, különféle minisztériumokat, pártszervezeteket, Városi Tanácsot stb”.⁵³ Hasonlóképpen a jogi tanácsért folyamodók többsége az úgynevezett panasznapokon lakásügyi problémáival kereste fel a VII. Kerületi Bíróságot.⁵⁴

Gazdasági élet

A kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan zajlott a gazdasági élet államosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása. 1946 és 1949 között előbb a

szénbányákat és a fontosabb nehézipari üzemeket, a következő évben a nagybankokat és az általuk ellenőrzött cégeket, majd 1948-ban a száz munkásnál többet foglalkoztató iparvállalatokat vették állami kezelésbe.

Az 1949. évi 20. tvr. érintette leginkább az erzsébetvárosi lakosokat: ezzel rendelték el ugyanis a tíz munkásnál többet foglalkoztató ipari és közlekedési vállalatok államosítását is, hozzátéve, hogy ez „nem terjed ki a kiskereskedelemre és a tulajdonképpeni kisiparra”. Az MDP Politikai Bizottsága a gazdasági zavarok elkerülése érdekében kikötötte: biztosítani kell, hogy „az államosítással kapcsolatban a kispolgárság körében keletkező nyugtalan-ság ne verjen széles hullámokat, hogy a kisiparosok ne ijedjenek meg, a kiskereskedők ne kezdjék pánikszerűen felszámolni üzleteiket”.⁵⁵

„Az államosítás szélesebb körben megnyilvánuló riadalmat, vagy pánikot nem keltett. [...] A kispolgárság körében tapasztalható lehangoltságot annak tulajdoníthatjuk, hogy megélhetésüket, illetve elhelyezkedésüket bizonytalannak látják.”⁵⁶

A bizonytalanság és a félelem azonban nem volt alaptalan, hiszen az önálló iparosokra és kereskedőkre „gyanús” elemként tekintett a rendszer. Jellemző például, hogy az MDP VII. Kerületi Pártbizottsága 1952. augusztus 7-ei ülésén a pártstatisztika politikai értékelésénél fontos eredményként tartották számon, hogy csökkent az önálló iparos és kereskedő foglalkozású, valamint a magánszektorban dolgozó párttagok száma.⁵⁷

A termelési kapacitás java részének állami kézbe kerülésével megváltoztak azok működési formái is. Ezek jellemzően az „állami vállalatok és a költségvetési intézmények, illetve az általuk irányított vállalatok voltak. Enyhébb formája az állami tulajdonlásnak a szövetkezeti tulajdon, amely a mezőgazdaságban és a kisiparban volt jellemző”.⁵⁸

A VII. kerületben található munkahelyeket az alábbiak szerint lehet csoportosítani: állami-hivatali, illetve állam- és közigazgatási feladatokat ellátó szervek; helyi tanácsai költségvetési szervek; állami (ipari, kereskedelmi és szolgáltató) vállalatok; helyi (tanácsai) vállalatok; végül az önálló tevékenységet folytató kisiparosok és kiskereskedők.

Államigazgatási feladatokat látott el a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, amelynek székháza a Dob utca 75–81. – Hársfa utca 47. – Csengery utca 14–16. sz. határolta épülettömbben volt. A minisztérium a korábban a budapesti postaigazgatósághoz tartozó hatalmas – ma már műemlék- – épületet

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium épülete 1939-ben (Fotó: Rimanóczy Gyula)

vette igénybe. A kerületi „adminisztratív dolgozók” jelentős része itt dolgozott. A minisztérium feladatkörébe tartoztak a közutakkal, hidakkal, belső vámokkal, közüzemi kőbányákkal, közúti járművekkel, vasúttal, postával, a távíró- és távbeszélő-szolgáltatással, a rádióval, a hajózással és a légi közlekedéssel kapcsolatos ügyek. Széleskörű feladatai 1949. március 15-étől tovább bővültek és szerepe még jelentősebbé vált, amikor a Magyar Államvasutak Vezérigazgatósága és a KPM Vasúti Főosztálya egybeolvadt, és a MÁV a minisztérium egyik főosztályává vált.⁵⁹

A közigazgatási feladatokat a korábbi előjáróság utóda, az ekkor a Csengery utca 11. sz. alatt működő VII. Kerületi Tanács és az alá tartozó szakigazgatási apparátus látta el. Bár a kerület politikai vezetése az MDP helyi pártszervezetének kezében volt, a tanács megkerülhetetlen szerepet töltött be Erzsébetváros mindennapi életében. A helyi tanács költségvetési szervei voltak többek között a bölcsődék, az óvodák, az iskolák, a rendelőintézetek és az idősek otthonai.

Az ipar szempontjából ekkoriban kettő kategóriát különböztettek meg egymástól: az úgynevezett szocialista és a magánszektor.

	Minisztériumi vállalatok	Helyiipari vállalatok	Kisipari termelőszövetkezetek	Összesen
Munkáslétszám (fő)	5467	5035	6786	17 288

A „szocialista ipar munkáslétszáma” a VII. kerületben 1954. december 31-én⁶⁰

A minisztériumi vállalatoknak (amiket a korszakban országos vállalatoknak is hívtak) azok számítottak, amelyek elsősorban nem a helyi igények kielégítését szolgálták, és – mint a nevük is mutatja – minisztériumi irányítás alatt álltak. A helyi ipari feladatokat a helyiipari (vagy tanácsi) vállalatok,

a kisipari termelőszövetkezetek és a magánkisipar szereplői látták el. A tanácsi vállalatokon belül is különbséget tettek a fővárosi és a helyi tanács irányítása alá tartozó vállalatok között.

A tervteljesítésekről készült kimutatásokban a VII. kerületi vállalatokat négy kategóriába sorolták: szerelő-, nyomda- és tervezőipari vállalatok, illetve az előzőkbe nem sorolhatókat tömörítő, úgynevezett vegyesipari vállalatok; külön kategóriát képeztek a kisipari termelőszövetkezetek.

A felsorolt vállalatok létszámának körülbelül 76%-a, a KTSZ-ek alkalmazottainak 83%-a volt közvetlenül a termelésben dolgozó „munkás”, a többiek szellemi munkát végző mérnökökből, adminisztrátorokból, irodai alkalmazottakból stb. kerültek ki.⁶¹

A helyi vállalatok közül érdemes kiemelni a nyomdákat, amelyek a főváros gazdasági életének is fontos szereplői voltak. Az Athenaeum 1841–1948 között meghatározó könyvkiadónak számított, de az államosítás után már csak nyomdaként működött a Rákóczi út 54. sz. alatt. Az Egyetemi Nyomda telephelye korszakunkban a Dohány utca 10. sz. alatt volt, ebbe olvasztották be a korábbi Forrás Nyomdát. Klösz György családi cége az államo-

sítás után Offset Nyomdaként működött tovább. A többiekén kívül említést érdemel a Rottenbiller utca 17-ben működő Játékkártyagyár és Nyomda is.

A kisipari termelőszövetkezetekre úgy tekintettek, mint amelyek a „nagyüzemi ipar kisegítő része[i], amelyek a minőségi és fokozottabb köve-

	Vállalatok száma (db)	Létszám (fő)	Összlétszámból munkások
Vegyesipari vállalatok	22	11 897	76%
Szerelőipari vállalatok	13	9279	75%
Nyomdaipari vállalatok	7	2562	76%
Tervezőipari vállalatok	3	786	71%
Összes vállalat:	45	24 580	76%
KTSZ-ek	35	6853	83%

A kerületi üzemek munkatársainak létszáma 1955 első felében⁶²

telmények kielégítésére vannak beállítva a szocialista szektoron belül”.⁶³ 1955–1956-ban a kerületben összesen ötvenhat kisipari, köztük tizenhárom vas-, tíz textil-, tizennégy bőr-, hét fa-, hat építőipari, továbbá három-három szolgáltató és háziipari termelőszövetkezet működött.⁶⁴ A VII. kerületi KTSZ-ek 277 fiókon és telephelyen működtek, amelyek közül 122 más kerületben, négy pedig vidéken volt.⁶⁵ Kimondva-kimondatlanul a szövetkezesítések célja az önállóan működő – ezáltal a szigorú tervutasításos gazdálkodásból kieső – kisiparosok jelenlétének csökkentése volt, akiknek a száma Budapesten épp Erzsébetvárosban volt a legnagyobb. Ez nem meglepő, hiszen a főváros e jellemzően bérházas, lakófunkciót betöltő városrészében a telephelyméret korlátai miatt nem volt jelentősebb gyár vagy üzem. A házak utcafrontján lévő üzlethelyiségek tökéletesen megfeleltek a kisiparos vagy kiskereskedelmi munkák számára. Az itt lévő nagyobb üzemek működésével kapcsolatban gyakran érkeztek lakossági panaszok a kerületi tanácshoz, például a Dohány utcai Patyolat Vállalat (amely az ötvenes évek elején a Hungária Fürdő kazánjait használta),⁶⁶ a Tejért Vállalat Rottenbiller utcai és a Lingel Bútorgyár Rózsa Ferenc utcai üzemének kéményeiből kiáramló korom miatt.⁶⁷

A kisiparosokat és a kiskereskedőket a Rákosi-rendszer ellenségnek tekintette, mivel úgy tartották, hogy a „kispolgárság léte önmagában is fenye-

getést jelent a kollektívumot középpontba állító társadalom-átalakítási törekvések számára”.⁶⁸ Folyamatos bizonytalanság övezte pusztá megélhetésüket is: 1952. július 31-étől november 15-éig a Belkereskedelmi Minisztérium rendeletének megfelelően Budapesten 6001 kiskereskedőtől vonták meg az iparendélyét, közülük 2805-en államilag szabályozott keretek között folytathatták kereskedelmi tevékenységüket.⁶⁹ A kisiparosok működési formáinak feladását a hatalom több eszközzel is kikényszeríthette: korlátozta az anyagellátásukat vagy termékeik értékesítését, de az eljárás része volt a rendkívül nyomasztó büntetőadó is, amely 1950 után a bruttó 50 000 Ft-ot meghaladó jövedelműeknél a 70%-ot is elérte.⁷⁰ Akik közülük beléptek az állampártba és túlélték a különböző kizárási hullámokat, a jelek szerint azok is viszonylag közömbösek maradtak a politikával szemben, minden bizonnyal a túlélésre játszottak.⁷¹ 1952–1954 között a kisiparosok lényegében a „szürkegazdaságban” voltak kénytelenek működni: többen, engedély nélkül, bedolgozókat foglalkoztattak, a nyersanyagellátás nehézségei miatt pedig anyagbeszerzési szabálytalanságok elkövetésére kényszerültek. A hatóságok az üzemekből és gyárakból történő anyaglopásokat – még a hulladék- és selejt esetén is – szigorúan büntették.⁷²

A Nagy Imre-kormány alatti enyhülésnek köszönhetően az 1953. évi 14. tvr. lehetővé tette, hogy

a „lakosság jobb ellátása érdekében [...] az arra jogosultak részére” új iparendélyeket adjanak ki azon szakmákban, amelyekben a lakosság ellátása azt szükségessé teszi. Ennek köszönhetően, elsősorban a javító és szolgáltató kisiparosok helyzete javult valamelyest. Kezdetben a Budapesti Városi Tanács VB Ipari Osztálya hagyta jóvá a kérvényeket, majd az 1954. évi 24. tvr. úgy rendelkezett, hogy azoknak a kérelmezőknek, akik a szükséges törvényi feltételeket igazolni tudják, ki kell adni az iparigazolványt. Ennek megfelelően a VII. Kerületi Tanács VB Ipari Osztálya 1954. december 29-éig 2064 (!) új iparigazolványt állított ki. A törvényerejű rendelet adta lehetőségeket kihasználva „a külső kerületekben a kisiparosok közül többen visszaadták iparigazolványukat és helyette belső kerületekben, így a VII. kerületben váltottak újat, és ezáltal az amúgy is fennálló túlszűfolttság még nagyobb mérvű lett”.⁷³

A kerületi tanács gazdasági beszámolóiból arról értesülhetünk, hogy 1954–1955-re jelentősen csökkent az állami vállalatokra és szövetkezetekre érkező – így például a cipőjavítás jelentős mértékű elhúzóására vonatkozó – lakossági panaszok száma. Az enyhítések eredményeként „különösen javítási és szolgáltatási munkák végzésével járult hozzá a kisiparosság a lakosság szükségleteinek jobb ellátásához”.⁷⁴ Mivel az iparos létszám növekedését túlzónak találták, az 1955. április 30-án kiadott 14. tvr. kimondta, hogy iparigazolványt „a szocialista helyi ipar kiegészítéséül ott lehet kiadni, ahol ezt a lakosság szükségleteinek kielégítése indokoltá teszi”. Az új iparigazolványhoz jutók nagy

Gyermekkocsi-készítő kisiparos termékválasztéka (Dob utca 61.), 1955 (Fotó: Fortepan)

részét azonban nem tudták megfelelő üzlethelyiséggel ellátni. A kerületi tanács VB elé kerülő 1955. decemberi beszámoló készítői elhibázott lépésnek tartották, hogy „a szocialista szektorhoz tartozó üzlet közvetlen közelében utaltunk ki helyiséget

hasonló szakmájú kisiparos részére”. Meg kell említeni, hogy ugyanakkor sok VII. kerületi kisiparos üzlethelyiség hiányában a lakásán volt kénytelen iparát űzni, ezért többen visszaadták iparendélyüket.⁷⁶ 1955-ben bizonyos feltételek teljesülése esetén a kisiparosok kedvezményeket is szerezhettek, ami az 1950-es évek elejéhez képest kétségtelen előrelépést eredményezett.⁷⁷

A helyzetük azért korántsem volt megnyugtató: Vadas Árpád nagykörúti ernyőkészítő kisiparos így számolt be erről 1957 elején:

„Bizonytalanságban éltünk hosszú évek óta, soha nem tudtuk, mikor számúznak a műhellyel bennünket egy mellékutcába, hogyan működik az adóprés, kapunk-e anyagot stb. Húsz-harminc év munkáját semmibe véve kézlegyintéssel intézett el bennünket nem egy hivatali szerv: a megbélyegző »maszek« szócskával. Holott mi igyekeztünk mindig eleget tenni állampolgári kötelezettségünknek, s becsülettel dolgozni. Mi a lakosság közvetlen szükségleteit elégítjük ki, s szeretnénk azt az eddiginél jobban ellátni.”⁷⁸

Élelmiszerellátás és táplálkozási szokások

A II. világháborút követően az ötvenes évek kezdetéig lassan ugyan, de javult az élelmiszerellátás helyzete, amely elsősorban a magánszektornak volt köszönhető.⁸¹ 1945–1946-ban az 1938-as fogyasztáshoz képest országos szinten még 45%-os áruhiány mutatkozott. Az élelmezési problémák orvoslásának céljából népkonyhákat állítottak fel. A hiányos táplálkozás ekkortájt elsősorban a városokat és Budapestet sújtotta. A kenyérből – ami korábban inkább kiegészítő táplálék volt – rövid idő alatt az egyik legfontosabb élelmiszer lett a burgonya, a gyümölcsök és a különböző tésztafélék mellett. A háborút követően azonban a hús- és

Foglalkozás	Kisiparosok száma	
	1955. április ⁷⁹	1955. december ⁸⁰
Asztalos	187	179
Bádogos	nincs adat	56
Bórdíszműves	35	37
Cipész	354	333
Cukrász	20	nincs adat
Cserépkályha-készítő	nincs adat	9
Esernyőkészítő	nincs adat	8
Faesztergályos	10	nincs adat
Fehérnemű-készítő	61	55
Fényképész	29	nincs adat
Férfiszabó	431	404
Fodrász (női és férfi)	92	89
Fogtechnikus	45	41
Fűzőkészítő	nincs adat	13
Hangszer-készítő	nincs adat	19
Hentes	40	nincs adat
Kalapkészítő	nincs adat	54
Kárpitos	63	59
Kőműves	33	27
Könyvkötő	nincs adat	13
Lakatos	114	108
Műszerész	80	69
Női szabó	278	267
Órás	60	55
Sütő	2	nincs adat
Szobafestő	61	59
Szűcs	56	54
Üveges	nincs adat	35
Vegytisztító	25	nincs adat
Villanyszerelő	61	57
Vízvezeték-szerelő	nincs adat	20

A kerületben tevékenykedő kisiparosok létszáma foglalkozásonként

Kisiparosok és alkalmazottaik száma a VII. kerületben⁷⁵

Kisiparosok					Alkalmazottak		
1953. 02. 01.	1954. 03. 01.	1954. 12. 31.	1955. 04. 01.	1955. 12. 01.	1953. 02. 01.	1954. 03. 01.	1954. 12. 31.
1592	1699	3156	3417	3059	439	396	444

Sorban állás a húsboltnál a Thököly úton, a Bethlen Gábor utca sarkáról nézve, 1951 (Fotó: Magyar rendőr/Forstepan)

tojásfogyasztás – az élelmiszerínség miatt – minimálisra csökkent. Az egyoldalú táplálkozás az ötvenes években is jellemző maradt.⁸²

1955–1956-ra már részben kikopott a hivatalos retorikából, hogy „az ellenség tevékenykedésének” köszönhető, ha a közellátás nem kielégítő. 1950-ben még például a hiányáruk miatti nagy sorban állásokat azzal indokolták, hogy azokat „a reakció, az ellenség készíti elő”.⁸³ Az állami propaganda szerint – bár „a termelés felülmúlja a békeidőt” – a liszt- és cukorjegyek bevezetésére azért volt szükség, mert a „meglévő bőséges élelmiszer ellenére” az „ellenség aknamunkája miatt nem jutnak hozzá a dolgozók” e

két termékhez.⁸⁴ Ekkorra már az élelmiszerfogyasztás elérte a háború előtti szintet, azonban az ellátás nem volt folyamatos, nem volt elégséges a választék, változó volt a termékek minősége és az áruhiány az alapvető élelmiszereket is gyakorta érintette. A negyedéves tanácsi jelentésekben a hiánycikkek köre mindig más és más volt. Olykor a paprika és a sör, máskor olyan alapvető élelmiszerek voltak hiánycikkek, mint a húsaruk (tőkehús és húskészítmények), a baromfiaruk (élő és vágott), a zsiradékok (olaj, margarin), a tejtermékek, a zöldségek, a gyümölcsök, a hüvelyesek, a liszt és őrlemények, továbbá a cukor, a kenyér, a tojás vagy éppen a burgonya.⁸⁵

A változatos táplálkozást leginkább az idényjellegű termékek fogyasztása biztosította, ám az ellátás ezekből sem volt folyamatos, sem mennyiségi, sem minőségi szempontból.

Erre jó példa a VII. Kerületi Tanács VB Kereskedelmi Osztályának jelentése, amelyben beszámolnak arról, hogy immár évek óta hiába jelzik a kenyér rossz minőségét a tanács vezetői felé: „Az ellátást zavaró tényező, hogy különösen az 1956. évben

Virágárus asszony a Madách tér Tanács körút felőli oldalán, 1954. július 17. (Fotó: Jónás Pál/MTI)

a VII. Ker. Sütőipari Vállalat által szállított kenyerek igen sok esetben nyerseks, ragacsosak és tömörbelűek voltak.” Bár a vállalat a rossz minőségű nedves és csírást lisztet okolta, a Kereskedelmi Osztály véleménye szerint a cég hanyag munkája is közrejátszott ebben az állandó problémában, amit többször is jeleztek a vállalat felettes szervének, a Fővárosi Tanács Élelmiszeripari Igazgatóságának, azonban a hiányosságokat a jelentés szerint nem sikerült kiküszöbölni.⁸⁶

A közellátás biztosítása két pillérre épült: az állami kereskedelmi vállalatokra és a magán kiskereskedelemre. Az államosítások során a magán kiskereskedők még a kisiparosokhoz képest is rosszabb helyzetben voltak: mint láthattuk majdnem teljesen felszámolták őket. „A nagyobb üzleteket az állami kiskereskedelmi hálózat egységei közé sorolták, tulajdonosaik szerencsésebb esetben eladóként az egykori saját üzleteikben maradhattak.”⁸⁷ A magán kiskereskedők száma aztán szintén emelkedett a Nagy Imre-kormány által hozott kedvező intézkedéseknek köszönhetően.

1953 után emelkedett a lakossági fogyasztásra szánt termelés, javult az élelmiszerellátás helyzete, és ennek következtében a lakosság több és változatosabb ételhez jutott. Az áruellátás 1954–1956

Év	1952	1953	1954
Fő	128	223	625

Magán kiskereskedők száma a VII. kerületben 1952–1954 között⁸⁸

közötti erzsébetvárosi helyzetét a kerületi tanács jelentéseiből lehet nyomon követni. 1956-ban a legfőbb élelmiszerellátónak a 184 helyi üzlettel rendelkező VII. Kerületi KÖZÉRT Vállalat, a tizenkilenc

Kalocsai asszonyok árulják a hízott libákat a Klauzál téri őstermelői piacon, 1954. december 10. (Fotó: Bojár Sándor/MTI)

árusítóhellyel rendelkező 3. sz. Zöldség- és Gyümölcs Kiskereskedelmi Vállalat, valamint a Garay téri és a Klauzál téri vásárcsarnok számított. Ezen túl a Budapesti Csemegekereskedelmi Vállalatnak négy üzlete, az Élelmiszeripari Minisztériumnak egy-egy mintahús- és minta-konzervboltja, a Szövetkezetek Országos Szövetségének egy mintaboltja, a VII. Kerületi Sütőipari Vállalatnak négy üzlete volt, továbbá tizennyolc édességbolt működött még Erzsébetvárosban.⁸⁹

A felsoroltak közül a KÖZÉRT Vállalat fűszer-, csemege-, hús-, tej-, kenyér- és péksüteményszaküzleteket is működtetett, a Csemege Áruház – amelynek Blaha Lujza téri üzlete éjjel-nappal nyitva tartott – pedig csemege-, hentesáru-, édesség-, konzerv-, hidegkonyha-, cukrászkészítményeket és palackozott italokat árusított.

Az üzletek áruellátásának megszervezésével kapcsolatban figyelemre méltó jelenségről tájékoztat egy 1956. áprilisi jelentés, ami szerint a tanácsi

Az eladó kiszolgálja a vevőket a budapesti éjjel-nappali Csemege Áruházban, 1956. augusztus 23. (Fotó: Bányász Anni/MTI)

Alkalmazottak száma	1	2–5	6–12	12-nél több
Élelmiszerboltok száma	63	81	17	23

Kiskereskedelmi élelmiszerboltok (KÖZÉRT- és Csemege-boltok) megoszlása alkalmazottainak száma szerint, 1954. december⁹⁰

szervek arra törekedtek, hogy a nehezebben beszerezhető cikkekből „döntően a mellékutcai üzletek részesüljenek, amely biztosítja, hogy ne az átmenő/vidéki forgalom, hanem a kerület lakosságának igényei legyenek elsősorban kielégítve”.⁹¹

„Különösen sok panasz merült fel a háziasszonyok körében a kerületi KÖZÉRT-üzletek dolgozóinak magatartása ellen, valamint azzal kapcsolatban, hogy egyes igen fontos közszükségleti cikkek a munkából jövő dolgozók részére már nem állnak rendelkezésre.”⁹²

A piacok áruellátása tekintetében a közérteknél megfigyelhető tendenciák érvényesültek. A Garay téri piac – amelynek felügyeletét 1953. január elsejétől a Csarnok és Piacigazgatási Vállalat vette át – feladata az volt, hogy az őstermelői ellátást növeljék a kerületben. Ennek érdekében különféle kedvezményeket kaptak a gazdálkodók: jobb helyeket biztosítottak nekik és olcsóbbá tették számukra a mérlegkölszönzést. A „Garay” kapcsán kiemelendő, hogy a korszakban ez volt az egyik legforgalmasabb piac Budapesten, ahol nem kizárólag kerületi lakosok vásároltak.⁹³

A két erzsébetvárosi piacon a magánkereskedők is árusíthattak. A piacokra a kerület irányítói úgy

tekintettek, hogy azok a központi árualapot egészítik ki. Áruellátásuk szerződéskötésen alapult, amit a piacok a vidéki egyéni termelőkkel és a termelőszövetkezetekkel kötöttek.⁹⁴ 1956-ban a Garay téri vásártér a fővárosban a második helyen állt az ott árusító termelők számát tekintve, és „az árak a legtöbb esetben kedvezőbbek [voltak], mint más piacokon”. Érdeemes megnézni, hogy áruellátása hogyan oszlott meg a termelők között: 1955 negyedik negyedében az egyéni termelők értékesítették a piacon árusított termékek 85,4%-át, a téeszek 9,1%-át, a magánkereskedők pedig 5,5%-át.⁹⁵

Ruházati és használati cikkek fogyasztása

„A kis magánműhelyek, boltok mellett ott a széles, erős állami bolthálózat... Ha sétára indulnánk megtekintésére, aligha fejeznénk be egy hét alatt se ezt a kirándulást: 33 zöldség- és gyümölcskereskedése van a kerületnek, 204 KÖZÉRT-je, 45 ruházati boltja, négy nagy állami áruháza, száz boltban kaphatsz vegyesipari cikket, s harmincegy TÜKER-pincébe várnak szeretettel – igaz, hogy esetleg a sor végére kell állnod, de hiába: tüzelőproblémánkat még nem oldottuk meg úgy, ahogy szeretnénk. Mondanunk sem kell, hogy ami a forgalmat illeti, nem panaszkodhat semmiféle üzlet.”⁹⁶ Így számolt be a *Népszava* 1954 novemberében *Erzsébetvárosi séta* című cikkében – többek között – a kerületben található 417 üzletről. 1956 áprilisában már 434 élelmiszer, ruházati és vegyes iparcikket árusító üzlet működött a VII. kerületben.⁹⁷

Férfi válogat a zöldségek és gyümölcsök kínálatából a Földműves Szövetkezetek Szolnok-járás felvásárlási irodájának minta elárúsító helyén a Garay téri piacon, 1955. február 7. (Fotó: Bajkó József/MTI)

Ruházati cikkek szaküzlete a Tanács körúton, a Madách-ház mellett (Fotó: BFL)

Az élelmiszerekéhez hasonló problémák jellemezték a hétköznapi használati, főként a ruházati cikkek lakossági ellátását is.⁹⁸ A Ruhaipari Tervező Vállalat 1950-es megalakulásával a konfekcióipar meghatározó helyzetbe került, ami a sokszínűség eltűnésével, az egyedi készítésű ruhák áruforgalomból való kiszorulásával járt együtt. A nem konfekciós ruhadarabokat nehezen lehetett beszerezni, ráadásul igen drágák voltak. Az 1950-es években ezért uniformizálódott a lakosság ruházata: a lódenkabát és a svájcisapka szürkésége határozta meg a korszak öltözködését.⁹⁹

Erzsébetvárosban a kisebb ruházati üzleteken túl három nagyobb áruházat érdemes megemlíteni: a Minőség Állami Áruházat, a Verseny Áruházat és a Rákóczi úti Divatcsarnokot.¹⁰⁰ A kerületi üzletek kínálatát a konfekcióruhák uralták, és ahogy más áruk esetében, úgy itt is egyenetlen volt a kínálat, ami leginkább az anyaghasználat, a szín- és a méretválaszték szűkösségében mutatkozott meg. Ugyanez jellemezte a cipőellátást is. A lakberendezést tekintve nagy hiány mutatkozott ekkoriban a kárpitanyagokból, szőnyegekéből, függönyökből és további méterárukból.

A Rákóczi út 22. sz. alatti Vas- és Edénybolt üzletében konyhafelszerelés vásárlása, 1955. január 18. (Fotó: Seidner Zoltán/MTI)

A háztartási cikkek területén az ötvenes évek közepére ismét elérhetővé váltak az olyan háztartási gépek, mint a mosógép, padlókefélgép, porszívó, daráló stb., amelyeket a VII. kerületben a Divatcsarnokban részletfizetésre is meg lehetett vásárolni. A vas- és edényboltok, illetve a különböző háztartási eszközöket árusító kis üzletek, valamint az illatszer- és háztartási boltok áruellátása tekintetében ugyan a tanácsi kereskedelmi osztály mindig javuló helyzetről számolt be, de a jelentésekből a felsorolt árucikkek egyenetlen elérhetősége rajzolódik ki.¹⁰¹

Két további közellátási problémát feltétlenül meg kell még említeni. Az egyik a jégboltok és a jégellátás kérdése. Erzsébetvárosban 1956 áprilisában hét jégbolt működött, de meleg időben ezek nem elégítették ki az igényeket, mivel nem tudtak a lakosság számára elegendő jeget tárolni. Ekkoriban ugyanis még nem voltak hűtőszekrények, így a meleg időjárás komoly gondokat okozott az élelmiszerek tartós megőrzésében. A másik jelentős problémát a fűtés okozta, a TÜKER pincéiben kapható fa- és széntüzelőanyagok sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem elégítették ki a

lakosság igényeit.¹⁰² Megjegyzendő, hogy az egész korszakra „súlyosan rányomta bélyegét az energiahordozók krónikus hiánya”.¹⁰³

Vendéglátás

Erzsébetváros híres volt a kávéházairól, de a II. világháború, majd az államosítások következtében a kávéházi kultúra aranykora leáldozott. Ehhez az is hozzájárult, hogy lassan eltűnt a kávéházakat látogató közönség is. Erzsébetváros hí-

res kávéházai közül a színművészek és írók által látogatott Bucsinzky (korábban: Vanek, Angol) Kávéházat államosították, majd meg is szüntették. A leginkább zenés műsorairól híres Ostende Kávéház épülete az 1948-as államosítást követően a Csillag Áruháznak adott otthont. Az Orient Kávéház épülete (Rákóczi út 42.) a világháború során megsemmisült, az EMKE épülete pedig teljesen kiégett; az előbbi helyén 1994-ig egy üres telek állt, míg utóbbit helyreállították, és a későbbiekben éttermi funkciót is betöltő kávéházként működött tovább.

A Rákóczi út és a Lenin körút kereszteződése. A sarkon az EMKE-ház, háttérben a Rákóczi út 42. üres telke, 1953 (Fotó: UVATERV/Forstepan)

Az újonnan megnyílt Hungária kávéház a Lenin körúton, 1954. május 21. (Fotó: Seidner Zoltán/ MTI)

Az egyik leghíresebb kávéháznak helyet adó New York-palota épülete 1945-ben szintén megsérült, és a kávéház a háború után jó ideig nem is nyitott ki. Helyén „1954-ben nyílt meg újra a kávéház Hungária néven, főként a környékbeli szerkesztőségek, majd egyre inkább a külföldi látogatók kedvelt vendéglátóhelye lett”, ami nem csoda, hiszen belső pompáját részint visszaállítva küllemében „a régi idők” kávéházait idézte meg.¹⁰⁴

Ezt leszámítva a kávéházi kultúra szinte teljesen eltűnt, a szocialista korszak jellemző vendéglátó helyei a presszók lettek.

Az 1901-ben alapított FÉSZEK Klubot 1950-ben szintén államosították, de működési feltételei többé-kevésbé biztosítva voltak.¹⁰⁵ „1949-ben két géppisztolyos karhatalmista állított be ide azzal, hogy az épületet birtokba veszik, ugyanis az intézményt államosították. »Ez egy burzsoá fészek« – mondták, amit haladéktalanul fel kell számolni, ezért a régi FÉSZEK-nek ki kellett költöznie, és át kellett adnia a helyét az ez idő tájt alakult különféle szakszervezeteknek, szövetségeknek, melyeknek akkortól fogva itt volt a székházuk. De egy szobát kiküzdöttek maguknak a művészek.” – meséli visszaemlékezésében Galambos Tibor, a Fészek Művészklub igazgatója az államosítás körülményeit.¹⁰⁶

A vendéglátás és közétkeztetés helyzetét alapjaiban határozta meg az élelmiszerellátás mennyisége és minősége. Nemcsak a felhozatal jelentett állandó problémát, hanem egészen lesújtó képet kapunk a vendéglátóhelyek állapotáról is, amelyek „kivétel nélkül piszkosak [...] és nem csak maga a helyiség

piszkos, hanem a bútordarabok” is, és a kirakatok sem megfelelőek.¹⁰⁷ Természetesen mindez összefüggött az adott vendéglátóhely elhelyezkedésével is. A főbb útvonalak mentén általában a reprezentatív, I. osztályú éttermek működtek, a mellékutcákban az alacsonyabb színvonalú és kínálatú helyekre lehetett betérni. 1956-ban az egyik tanács VB-ülésen felvetették, hogy „a Lenin körüttől a Sztálin útig nincs II–III. osztályú étterem, ahol a kispénzű dolgozók meg tudnának vacsorázni”, ezért javasolták, hogy alakítsák át a Kulacs és Balaton éttermet ilyen vendéglátóhellyé.¹⁰⁸

A VII. Kerületi Vendéglátó-ipari Vállalat 1956 első felében összesen hetvenhárom, míg az Éttermi és Büfé Vállalat négy, a Budapesti Szállodaipari Vállalat három, a Gundel Étterem Vállalat és a Béke Szálló Vállalat egy-egy vendéglátással foglalkozó üzletet működtetett a kerületben.

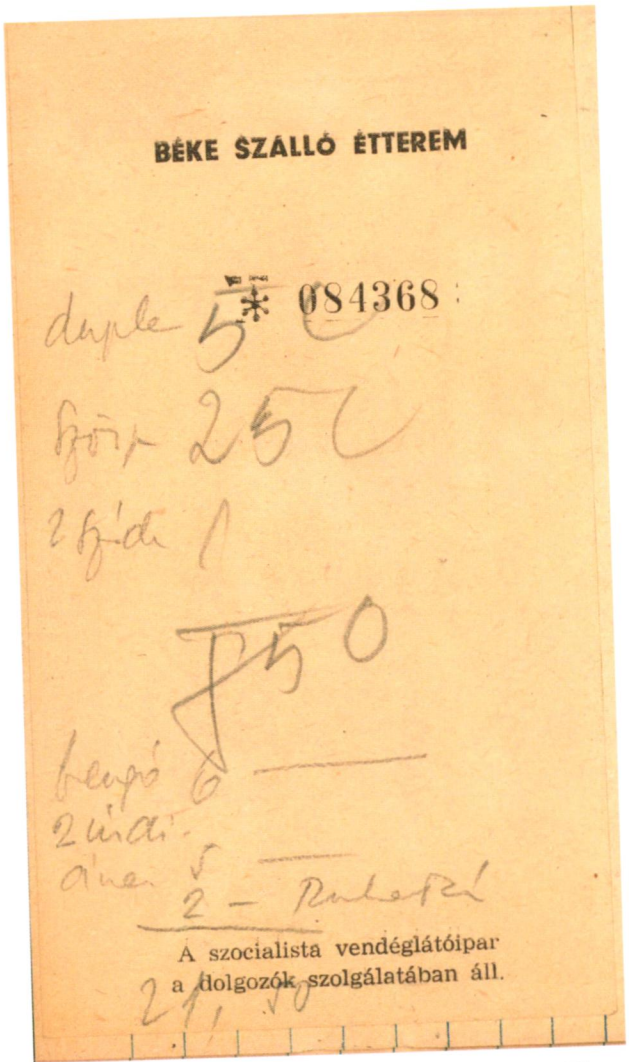
A vendéglátó-ipari egységek 90%-át a VII. Kerületi Vendéglátó-ipari Vállalat üzemeltette, amely a VII. Kerületi Tanács vállalataként működött, felügyeletét pedig a tanács kereskedelmi osztálya látta el. Ennek megfelelően a vendéglátóhelyek létesítéséről, nyitva tartásáról, megszüntetéséről, illetve azok profiljáról is a tanács VB ülésein döntöttek. Gyakran előfordult azonban, hogy „a fogyasztók szemszögéből nem nézték meg a kérdést”, mint azt az 1953. december 5-ei ülésen tárgyalt vállalati beszámoló kapcsán az egyik VB-tag felvetette. Például a Lyra éttermet 1954-ben bolgár étteremmé kívántak átalakítani, mivel Szófiában is akkoriban nyílt egy magyar vendéglő.¹¹⁰ A VB döntött arról is, hogy a híres Kulacs éttermet, a tervezettel ellentétben nem építik át különleges halételeket kínáló halászcárdává.¹¹¹

Igen tanulságos a Sportcsarnok vendéglő sorsa, amelynek a felszámolását 1953-ban „elsőrendű kérdésnek” tekintették. Helyére éttermet, az utca túloldalán pedig népbüfét kívántak létesíteni,

Szolgáltató és a hozzátartozó egységek megnevezése	1955. I. félév	1956. I. félév
VII. Kerületi Vendéglátó-ipari Vállalat (összesen)	71	73
Étterem	20	20
Italbolt	20	21
Cukrászda	6	7
Eszpresszó	13	13
Népbüfé	3	3
Termelő üzem	7	7
Étkezde	2	2
Éttermi és Büfé Vállalat (összesen)	4	4
EMKE kávéház	1	1
Vadászkürt étterem	1	1
Színház étterem	1	1
Moszkva étterem	1	1
Budapesti Szállodaipari Vállalat (összesen)	3	3
Szabadság Szálló	1	1
Continental Szálló	1	1
Debrecen étterem	1	1
Gundel Étterem Vállalat (összesen)	1	1
Hungária étterem, kávéház	1	1
Béke Szálló Vállalat	1	1
Royal Szálló étterem	1	1
Összesen	80	82

A vendéglátó-ipari egységek száma 1955 és 1956 első félévében¹⁰⁹

ahol „zárórával [kívánták] korlátozni a mértéktelenséget”.¹¹² A VB ezt este tíz órában állapította meg. A tapasztaltak szerint „ennek eredmé-

Számla a Béke Szálló étterméből, 1955. február 20. (Forrás: BFL)

nyeként megjavultak a Sportcsarnok környékén a közbiztonság és az erkölcsi színvonal [sic!].” Ezért a Kereskedelmi Osztály javaslatára a VB hozzájárult, hogy a Sportcsarnok egyhavi próbaidőre ismét hajnali öt órakor zárhasson.¹¹³ Később azzal indokolták az éjjeli nyitva tartást, hogy „akkor a rendőrségnek könnyebb tere van a bűnözők összefogására”.¹¹⁴

Jellemző presszó enteriőr az ötvenes években, 1955 (Fotó: UVATERV/Fortepan)

Később a Sportcsarnok vendéglőhöz hasonlóan ítélték meg a Debrecen étterem söntését is, amiről „köztudomású volt, hogy [...] igen alkalmas hely volt a kétes elemek találkozására, ami igen leron-totta az üzlet nivóját, nem beszélve a hely frekven-táltságáról”.¹¹⁵

A kerületben 1955-ben tizennégy helyen folyt közétkeztetés: a Diófa, Művész, Lyra, Megálló, Fe-hér Ökör, Stadion, Vasút, Rózsa, Dózsa, Betérő, Kispipa és Erzsébet éttermekben, valamint a 7002. és 7003. sz. étkezdében, ahol lehetőség volt húsos-tészta, húsos-tészta nélküli és hústalan ételekre

Éjszakai ügyeletet végző rendőrtisztek igazoltnak a Bethlen és a Garay utca sarkán, 1956. szeptember 25. (Fotó: Samai Antónia/MTI)

előfizetni.¹¹⁶ Ezek közül közegészségügyi kifogások miatt a Megálló, a Rózsa és a Kispipa éttermekben 1956-ban megszüntették a közétkeztetést.¹¹⁷

A mindennapi étkezések egyszerűbb ételekből álltak. A főzelékek elsősorban fejés- és kelkáposzt-tából, különböző hüvelyesekből, valamint sóskából

és spenótból készültek. A burgonyából készült éte-lek közül a paprikás krumpli volt a meghatározó. A köretek közül a krumpli, a rizs, valamint a kü-lönböző tésztafélék domináltak. A húst alapvető-en sütvé, rántva, vagdaltként vagy pörköltnek el-készítve fogyasztották.¹¹⁸

Az egyházak és az oktatás helyzete

A szellemi élet államosítása hasonlóan gyors ütemben ment végbe, mint a politikai és a gazdaságé. A kultúra, a tudomány, az oktatás és a vallási élet területén azonban a közgondolkodás megváltoztatására törekvő intézkedések természetesen sokkal lassabban eresztettek gyökeret, mint például a gazdasági életben lezajló folyamatok esetében. Az alábbiakban az egyházak üldöztetésének és az ellehetlenítésükre tett kísérleteknek, valamint az oktatás és az iskolarendszer átszervezésének helyi történetét tekintjük át.

A terület felekezeti megoszlása napjainkhoz hasonlóan a korszakban is vegyes volt. Az erzsébetvárosi katolikusok főként a Rózsák terére jártak misére, itt áll a római katolikus Árpád-házi Szent Erzsébet plébániatemplom, valamint az Istenszüdő Oltalma görög katolikus templom. A protestáns felekezetűek a mai Városligeti fasorba jártak istentiszteletekre, itt található ugyanis a fasori református és evangélikus templom. A görög keletiek kápolnája a Holló utcában, a baptisták temploma a Wesselényi utcában volt már ekkor is. Az izraelita hitközség az ötvenes években a Síp utca 12. sz. alatt működött. A zsinagógák közül a Dohány utcai és a Bethlen téri mellett 1959-ig a Rumbach Sebestyén utcait is használták vallási célokra.¹¹⁹ Egy 1955-ös feljegyzés szerint a nagyobb felekezeteken kívül több „szekta” is tevékenykedett a kerületben, úgy mint a „Jehovisták, Adventisták, Budhisták, Babptisták, Lábmosók, Keresztény Testvéri Gyülekezet, Pünkösdisták és az Élő Isten szekta [Sic!].”¹²⁰ Az MDP fővárosi szervezetének propaganda osztálya a Dózsa György út és a Nagykörút között élő lakosságot tekintette alapvetően „klerikális beállítottságúnak”.¹²¹

A hatalom egyházakkal szembeni fellépésének egyik fontos állomását jelentette az 1948. évi XXXIII. törvény, amely állami kézbe adta a felekezeti és községi iskolákat. Így 1948-tól a VII. kerületben is több egyházi fenntartású intézmény került állami kézbe. Köztük a mai Budapest–Fasori Evangélikus Gimnázium is, ami ugyan az evangélikus egyház és az állam megállapodásának köszönhetően előbb még elkerülte az államosítást, de 1952-ben mégis bezárták, épületébe pedig a Pedagógus Továbbképző Intézet költözött. A Bethlen tér 2. sz. alatti iskola, valamint a Rózsák terén álló egykori protestáns árvaház is állami fenntartásba került: az előbbiben pénzügyi technikum, míg az utóbbiban közgazdasági iskola működött tovább.¹²² A Julianna Református Iskola az államosítás után Gorkij Fasori Általános Iskola néven nyitotta ki kapuit.

Az egyházakat az iskoláik államosítása mellett fizikailag is üldözték, ennek leghírhedtebb példája a Mindszenty- és a Grösz-per. A vallás- és egyházellenes agitációnak köszönhetően drasztikusan lecsökkent a hittanra járó diákok száma. Az MDP a vallásosságot összeegyeztethetetlennek tartotta a „szocialista rendszerrel”, ezért minden eszközzel igyekezett csökkenteni az egyházak hitellességét, például rémhírek terjesztésével vádolta őket.¹²³ Az egyházak és képviselőik az ötvenes években kapcsolatrendszerüket, sokszor megbecsülésüket és szavukat is veszítve háttérbe szorultak, vagy „békepapokként” együttműködtek a rendszerrel. A vallás nyilvánosságból való visszaszorítása többek között az illegális hittanórák, titkos keresztselések elterjedésében mutatkozott meg. A templomba járásra vonatkozó tilalmat a párttagok egy része azzal játszotta ki, hogy másik kerületbe járt istentiszteletre, figyelmen kívül hagyva azt a hivatalos véleményt, hogy a „vallás az nem magánügy”. A kerületi pártszervezet az egyház elleni harc legfőbb

ÉTKÉZÉS ELŐTT IGYUNK EGY KÖZÖS KÁVÁT A KÖZÖSSÉG-ET.					
I. CSOPORTJÁRÓK			1955. DECEMBER 20-án		
			EMKE		
			ÉTTEREM		
LEVESEK:			HIDEG ÉLEZETEK:		
Csont rizessel	1.80	2.00	Hideg sertéssült kőrítve	16.70	18.80
Lebbence	2.40	2.50	Csész hússaláta	11.80	13.40
			Adag csomago szalámi	8.60	9.80
FOZELÉKEK:			SERTÉS KÖCSGONYA		
Zelvésszta	1.60	1.80		14.70	16.60
Lencse	1.85	2.05			
KÖRÉTEK:			MELEG ÉLEZETEK:		
Vörös burgonya	3.30	3.70	Borjúláb rántva s.burg.tartár	14.60	16.20
Piritott burgonya	2.30	2.50	Gombafajok rántva s.burg.tart.	15.40	17.80
Párolt rizs	2.40	2.70	Kelvirág langyosan	12.00	13.50
Tarhonya	1.80	2.00	Makaróni Milánói módra	9.25	10.40
Spagetti	1.20	1.20			
SALÁTÁK:			HALAK:		
Csoki	-70	-80	Páty rántva sült burg.tartár	14.60	16.20
Bab	-70	-70	Süllőszelét rántva s.burg.tart.	20.50	22.80
Fehér káposzta	-90	1.10	Süllőszelét ORLY módra	15.70	17.60
Burgonya	1.00	1.10	Baltóni süllő resten sb.tart.	-65	-72
Vörös káposzta	1.20	1.30			
PÉSZTÁK:			ZÓNA ÉTTELEMEK 1/2 12-ig.		
Bécsi kifli	4.95	6.20	Sertésspörkölt tarhonyával	9.50	-.-
Sajtós spagetti	5.20	6.45			
Csokoládé szelét	2.00	2.50			
Torta szelét	2.50	4.10			
Tortaszelét habbal	4.40	6.40			
GYÖNGYÖZSÉK:			KESZÉTELEK:		
Gesztenyefőre	0.20	1.20	Pushin felszáliszlet rizzsel	16.50	18.50
	6.70	8.10	Fehér sült spagettival	12.40	15.00
			Leccsós bélszínkány sós burg.	13.60	16.50
			Citrusos barju fillet sült b.	13.10	20.30
			Vörös barjusült rizzsel	17.90	23.10
			NYIL CSOMÓZSALÁTTAL	22.60	25.50
			Csomago sertéssült pár.káp.	15.40	17.20
			Rác sertés szelét	22.50	25.40
			Sertésspörkölt galuskával	20.50	23.80
			Sertésspörkölt tarhonyával	16.40	18.30
			Leccsós sertéssült s.burg.	16.70	18.80
			Vörös szűzcsónak vir.burgonya	18.10	20.40
			B.grácsigulyás csipetkével	12.70	14.20
SAJTÓK:			FRISSEN SÜLTÉK:		
Trappista vajjal	6.60	7.50	2.szem EMKE TÁLL kőrítve	45.10	50.50
			Erdélyi fatányérok kőrítve	27.10	30.30
			Sertésszáliszlet kőrítve	17.80	19.80
			Sertésszelét rántva sült burg.	19.40	22.00
			Sertésszáliszlet RAC módra	17.40	19.80
			Piritott csónak langyosan	18.60	20.90
			Szűzcsónak Parisian rizz	21.30	23.90
			Borjúláb-HOLLSTEIN módra	22.00	27.10
			Bélszín szelét resten s.burg.	18.70	20.70
			Beafsteack kőrítve	18.20	20.50
MENÜK:					
11.- Ft-os menü					
Csont leves					
Pushin felszáliszlet					
Sertéssült főzelék					
Tarhonyás sertésszusz					
Csész szelét					
14.- Ft-os menü					
Leccsós leves					
Csész sertésszusz pár.káp.					
Fehér sült spagettival					
Rác sertésszusz					
Bécsi kifli					
KÖNYIGYÁRTÁS			KÖVAGÓ FERENC		
Könyvtár			Árfor. szelvényekkel		
KÖNYIGYÁRTÁS			KÖNYIGYÁRTÁS		

akadályának azt tartotta, hogy míg a kommunista párt fiatal, addig az egyház története a régmúlta tekintetbe, ezért „hosszú és nagyon szívós harc[ot]” kell ellene folytatni.¹²⁴

A kötelező iskolai hittanoktatás megszüntetése után, a hittant tartó lelkészekről és a beiratkozókra nyilvántartás készült; a párt agitátorai pedig nem mulasztották el figyelmeztetni a jelentkezőket az ezzel járó hátrányokra.¹²⁵ Olykor pedig fenyegető hangnemben beszélték le a szülőket a hittanra történő beíratásokról:

„A legfejlettebb agitátorok [...] megkérdezték a szülőket, hogy vajon emlékeznek-e arra, hogy annak idején a Mindszenty-összeesküvésnél nem egy diákot hálóztak be és juttattak börtönbe az összeesküvő papok. Akkor ezeknek a diákoknak a szülei örjöngve, hajukat tépve sopánkodtak azon, hogy hogy is kerülhetett az ő gyermekük az összeesküvők közé és milyen szerencsétlenség, hogy ők erről nem tudtak és nem akadályozhatták meg. [...] A szülők magukat hibáztathatják, mivel megteremtették az alkalmat arra, hogy gyermekeik hitoktatásra való beíratásán keresztül, hogy [sic!] azok hitoktatás helyett összeesküvés-szervezésben és oktatásban részesüljenek.”¹²⁶

A vallásos nevelés az iskolákból olyannyira kiszorult, hogy az 1953/1954-es tanévben a 9351 tanulóból mindösszesen csak 56 fő iratkozott be hittanra, velük kapcsolatban a tanácsi jelentés szerzői kiemelték, hogy elsődlegesen a szülőket kell „nevelni”, fel kell hívni a figyelmüket arra, hogy jobban be kell vonniuk a gyermekeket a hétfői és/vagy hétköznapi munkákba, ezzel leszoktatva őket a vasárnapi templomba járásról.¹²⁷ A vallásos nevelés háttérbe szorításával párhuzamosan a marxizmus-leninizmus ideológiája vált meghatározóvá az oktatásban. A fiatalok iskolán kívüli ideológiai nevelésének érdekében a világháború után létrehozták a Magyar Úttörők Szövetségét, majd 1950-ben a Dolgozó Ifjúság Szövetségét.

„A VII/5-ös körzetben K[...]né éppen mosott, amikor bementek. Ő természetesnek tartja, hogy a lánya pedagógiai gimnáziumba jár. Mikor megkérdeztük tőle, hogy tudja-e mi tette lehetővé azt? Azt mondta »mert a lányom jól tanult«. Megkérdeztük, hogy ő jó tanuló volt-e? Bizony jó. Hány osztályt járt? 4 elemi, mert apám gazdasági cseléd volt és kenyeret kellett keresnem – felelte. Rámutattunk, hogy lánya hiába tanulna jól, ha nem lenne a munkásoké a hatalom és a népünk jussát nem a Párt védené. A Pártkongresszus elhatározta, hogy a méltóságos és kegyelmes urak fiai helyett a munkások és parasztok gyermekei részére biztosítja a tanulás lehetőségét. Ezért tanulhat a maga lánya is most a főiskolán. Ezért kapott ösztöndíjat is. A Párt nemcsak a lánya tanulását segíti elő, hanem biztosítja iskolai elvégzése után az azonnal elhelyezkedést is. Ezért kell magának is figyelemmel kísérni a Szabad Népen keresztül a Párt harcát, melyet mindannyiunk érdekében tesz.” – hangzott a „népnevelők” érvelése.¹²⁸

A közoktatás átalakításának részét képezte, hogy állami kézbe helyezték a tankönyvkiadást, valamint a háborút követően megváltozott az iskola-rendszer is, létrejött a nyolcosztályos alapiskola és a kétszintű oktatási rendszer. A nevelésügy egyik jellegzetes formájává az úgynevezett káderképzés vált, amelynek segítségével a megbízhatónak tartott, főképp munkás- és parasztszármazású fiatalok gyorsított módon sajátíthatták el a különböző vezető tisztségek betöltéséhez szükségesnek vélt ismereteket. A felsőoktatás is átalakult: szakirányonként elkülönülő egyetemek jöttek létre. Az oktatás azonban folyamatos tanító- és tanárhiánnyal küzdött, aminek következtében színvonala

sokáig nem üttötte meg a korábbi szintet, illetve az ideológiailag átformált tananyag sem szolgálta az oktatás minőségének javulását.

A felsorolt, országosan jellemző problémákon túl a VII. kerület iskoláit az ötvenes években a folyamatos helyhiánnyal való küzdelem jellemezte. Ennek fényében különös, hogy az államosított iskolák helyén nem minden esetben nyitottak új intézményt (a képet némileg árnyalja, hogy az átvett épületek közül néhány nem volt iskolai célokra megfelelő). Az 1954/1955. tanévre kisajátított Damjanich utca 6. sz. alatti épület esetében például csak négy teremnek alakítottak ki elegendő helyet a tanév kezdetéig. Az épületet végül életveszélyesnek minősítették és 1955-ben el is költöztették onnan az iskolát.¹²⁹ Gondot okoztak a lassú ütemben haladó renoválások is. 1954-ben az iskolák közül például a Hernád utca 3. sz., valamint a II. Rákóczi Ferenc Közgazdasági Technikum Wesselényi utca 38. sz. alatti épülete, ahol a korszakban gyors- és gépíróiskola is működött, sem volt megfelelő állapotban.¹³⁰ 1950-ben költözött a Kazinczy utca 27. sz. alá a Nagyothallók Fővárosi Iskolája, amit 1954-től már a Dohány utca 65. szám alatt találunk. A Kazinczy utcai épületet ezután kapta vissza a kerület, és a korábbiakhoz képest 1955 nyarán hat tanteremmel bővítették is.¹³¹

A kerületben 1952 után egyetlen, a Madách Imréről elnevezett általános gimnázium működött, amely 1945-től nyolcosztályos fiúgimnáziumként funkcionált és általános iskolai osztályokat is kapott. 1951-től az általános iskolai funkciót megszabadulva, koedukált gimnáziumként folytatta oktató tevékenységét.¹³² Korszakunkban a Madách

Egy erzsébetvárosi bölcsőde, falán a személyi kultusz „elmaradhatatlan” dekorációs eleme: Rákosi Mátyás portréja, 1952 (Fotó: UVATERV/Forstepan)

Imre Gimnáziumban végezte tanulmányait például Gróf András (Andrew Grove) későbbi vegyész, számítástechnikus, az Intel cég társalapítója és egykori elnöke, Albert Flórián aranylabdás labdarúgó, Gáti Károly (Charles Gáti) politológus, Granasztói György és Vargyai Gyula történészprofesszor, Buda Béla pszichiáter, Ranschburg Jenő és Vekerdy Ta-

A VII. kerületi általános iskolákba beiratkozott tanulók létszáma (1950–1957)

Tanév	1950/1951.	1951/1952.	1952/1953.	1953/1954.	1955/1956.	1956/1957.
Létszám	7800	8004	8426	9351	10 376	10 194

más pszichológus, Medveczky Ádám karmester és Kézdy György színművész.¹³³

Erzsébetvárosban a fentiekén kívül is számos közép- és általános iskola működött az ötvenes években. A Wesselényi utca 44. sz. alatt például ipari szakmunkások tanultak, míg ugyanebben az utcában az 52. sz. alatt felsőkereskedelmi leányiskola volt.¹³⁴ Az 1950-ben a fővárosba helyezett Állami Szerbhorvát Gimnázium és Tanítóképző 1952-ben költözött a Rózsák tere 6–7. sz. alá, mellette volt a Délszláv Diákotthon és Átmeneti Diákszálló. A Kertész utca 30. sz. épületben fiú- és leányiskola is volt a II. világháború után, amiket 1951–1955 között egyesítettek, ekkor lett az új intézmény a Pedagógiai Főiskola gyakorlóiskolája; 1955 után ismét különváltan működtek. A korszakban még jellemző volt, hogy külön fiú- (Rottenbiller utca 43–45.) és leányiskolákat (Dohány utca 32., Hernád utca 42–46.) is találunk, de már koedukált iskolaként működött a Dob utca 85., a Hernád utca 3. és a Hernád utca 52. sz. alatti intézmény. A Dob utca 85. sz. épület az ötvenes években a dolgozók iskolájának is helyet adott.¹³⁵

Az általános iskolákban tanulók létszáma a korszakban folyamatosan emelkedett: az 1950/1951-es 7800-ról az 1953/1954-es tanévre 9351 főre nőtt. Ennek a létszámnak az ellátásához azonban a korábbi nyolc iskolaépület helyett csak hat állt rendelkezésre.¹³⁶ Az 1955/1956-os tanévben már 10 376 tanulóval számoltak, és 269 osztályt kívántak indítani. A kerület ekkor visszakapta a Kertész utcai iskolát, de érdemben ez sem tehermentesítette a zsúfolt iskolákat: „A tanulók elhelyezése, mint az utóbbi években minden esetben, komoly probléma elé állítja az [Oktatási] Osztályt.”¹³⁷

A tanács oktatási szakemberei a kerületi pedagógusok létszámát összességében megfelelőnek ítélték. Egy-egy iskolában, főként a matematika és az ének-zene tantárgyak esetében küzdöttek csak

tanárhiánnyal.¹³⁸ Az 1956/1957-es tanévet teljes tanári létszámmal kezdték meg az iskolák, ugyanakkor a korábbi nyolcosztályos Gorkij fasori iskolát tízosztályossá alakították át.

A kerület köznevelési intézményeinek száma összességében növekedett az 1945 előtti szinthez képest. Az óvodák száma az 1950. évi háromról 1954-re nyolcra nőtt.¹³⁹ Amíg 1945 előtt csupán egyetlen bölcsőde működött Erzsébetvárosban, addig számuk 1953-ra tizenegyre nőtt, ezek közül négy volt területi, hét pedig üzemi fenntartású. A férőhelyek száma 25-ről 476-ra növekedett.¹⁴⁰

A szabadidő eltöltésének változásai

A II. világháborút követően a közösségi időtöltés, illetve a szabadidő eltöltésének korábbi módjai egy ideig még továbbéltek, azonban ezeket az új rezsim a negyvenes évek végére fokozatosan felszámolta. A már a nyilasok által is betiltott cserkészmozgalmat például az úttörőszövetségbe olvasztották be. Míg korábban az emberek egyénileg szervezték a szabadidejüket, addig az ötvenes évek elejére felszámolták „az öntevékenységre [...] építő intézményrendszert”. Az állampárt ugyanis nem nézte jó szemmel, ha az emberek nem központilag szervezett rendezvényeken vettek részt. Korlátozták a vallási hagyományokhoz kapcsolódó ünnepek nyilvános megrendezésének lehetőségeit is, és igyekeztek azokat új tartalommal megtölteni.¹⁴¹ A kommunista propaganda részét képezte a munka ünnepének (május 1.) nagy külsőségek közepette, felvonulással megrendezett ceremóniája. Új állami ünnepeket is bevezettek: a Tanácsköztársaság kikiáltása (március 21.), a felszabadulás (április 4.) és a nagy

Május elseji felvonulásra menet a Landler Jenő utcában, háttérben a Marx mozi, 1954 (Fotó: Szent-Tamási Mihály/ForTEpan)

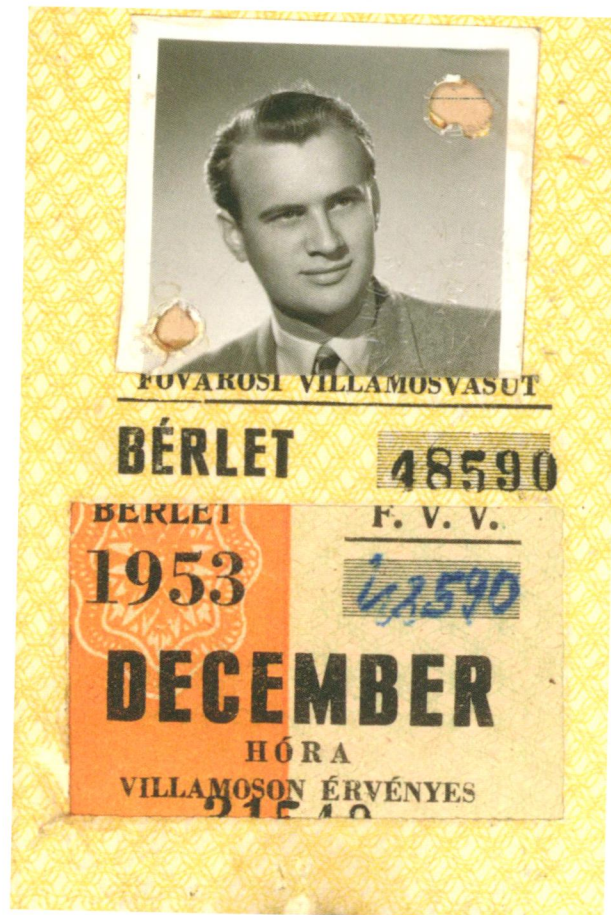
októberi szocialista forradalom ünnepét (november 7.), amelyről különböző programokkal emlékeztek meg.

A negyvenes évek végén a fővárosi lakosok leggyakrabban olvasással, moziba és színházba járással, valamint rádiózással, kirándulásokkal és baráti látogatásokkal töltötték el a szabadidejüket. A mozi a munkásság és a kispolgárság között a legnépszerűbb szórakozási formának számított.¹⁴² A kikapcsolódás színhelyéül szolgált a kerület kilenc parkja is, valamint a gyermekek számára 1954-ben, a fővárosban elsőként, a Barát és a Hársfa utca találkozásánál létrehozott játszóutca.

„Egy kas gyermek széltől pirosra csípett arccal álldogál délelőtt 10 órakor a VII. kerületi Barát és Hársfa utca találkozásánál. Tőlük ugyan hiába fújdogál a szél, nem bánják azt sem, ha a nap felhővel takargatja magát. Megéri a várakozást, hogy a csendes kis Barát utcára percek múlva felkerül majd a »Tilos az átmenő forgalom!« jelzőtábla. Utána birtokba vehetik, rollereikkel végigszánthatják a finom sima úttestet. Ez lesz Budapest első játszóutcája. [...] Nagy biztonság lesz ez a környékbeli szülőknek, hiszen a sajnálatos utcai gyermekbalesetektől óvja, védi legdrágább kincsüket.” – számolt be a *Népszava* 1954. április 17-ei számában az eseményről.¹⁴³

Erzsébetváros színházi élete

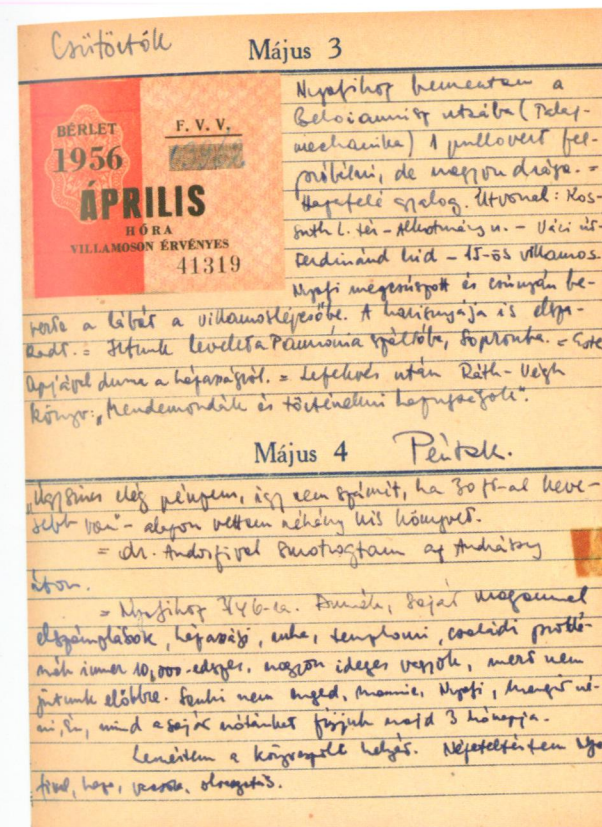
Az erzsébetvárosi színházak és mozik átalakulását Wisinszky László naplói segítségével tekintjük át. A naplóró igazi színház- és mozirajongó volt,

Wisinszky László arképes FVV-bérlete, 1954 (Forrás: BFL)

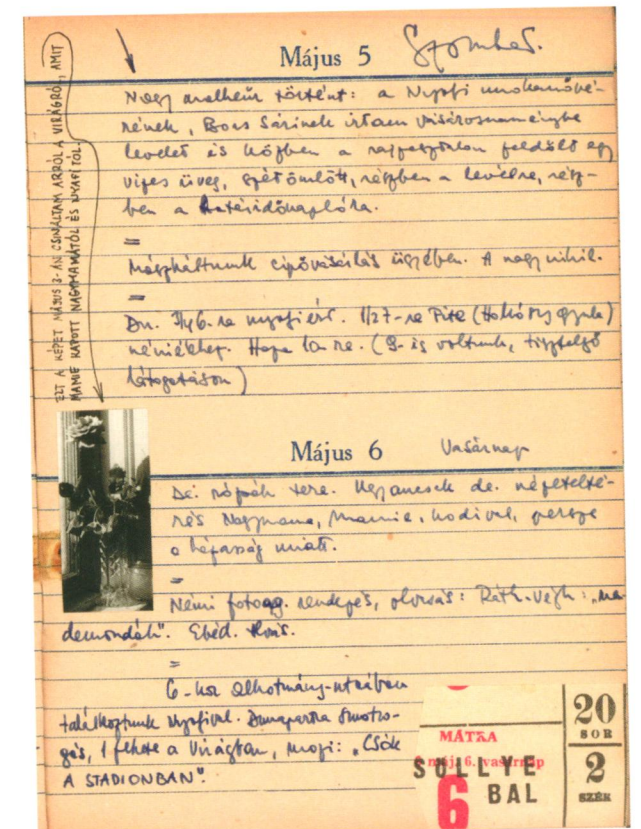
szenvédélyét mutatják a naplójába ragasztott belépőjegyek, illetve a megtekintett darabok címeinek, esetenként tartalmának leírásai.¹⁴⁴

Wisinszky László, grafikus. 1948-ban a szegedi Piarista Gimnáziumban érettségizett, majd felvételt nyert a Színművészeti Főiskolára, amit polgári származása miatt befejezni már nem tudott. Az ötvenes évek elejétől először az Állami Mélyépítési Tervező Intézet, majd a Mélyépítési Tervező Vállalat grafikusaként

Részlet Wisinszky László 1956-ban vezetett naplójából (Forrás: BFL)

dolgozott. Eközben két évig sorkatonai szolgálatot teljesített. Az ötvenes évek közepén alapfokú szerkesztői tanfolyamot végzett, és mint alkalmazott grafikus, számos műszaki bemutató és kiállítás megszervezésében vett részt. Amatőr fotósként kezdve egyre több műszaki dokumentációs feladatot kapott. Ezt a tapasztalatát használta fel, amikor fotókkal is dokumentálta az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a fővárosi eseményeket, amelyekről írásos feljegyzéseket is készített. A forradalom idején feleségével a Damjanich utcában laktak. 1945-től vezetett naplói értékes forrásai a korszak mindennapi életének.¹⁴⁵

Az 1950-es években a VII. kerület több színháznak is otthont adott. Az 1949/1950-es évadban a Magyar Színház a Nemzeti Színház kamaraszínházaként az Izabella (ma: Hevesi Sándor) tér 2.; a Royal Revü Varieté (Fővárosi Varieté) az Erzsébet körút 31.; a Madách Színház (ekkor még) a Madách tér 6. szám alatt várta az érdeklődőket.¹⁴⁶ A Madách volt az első, amelyet 1947-ben államosítottak – Állami Madách Színház néven. A színház és társulata Horvai István vezetésével 1951-ben a megszűnt Magyar Színház helyére költözött. Mai, Erzsébet körúti épülete – amit eredetileg a Fővárosi Vígszínház számára építettek – 1961-ben készült el, amit még abban az évben el is foglalt a társulat.¹⁴⁷

„Megkezdtek a Vígsház építését a Lenin körúton. A tervek szerint a színház 1957 októberében nyílik meg.” 1956. május 3. (Fotó: Bojár Sándor/MTI)

A Madách Színház építése 1959 körül (Fotó: BFL)

Wisinszky és barátja eredetileg művészettörténeti előadásra indultak, de barátjuk szerzett számukra két színházjegyet a Blaha Lujza Színház Párizsi vendég című előadására (Forrás: BFL)

Az ötvenes években jelentős változáson ment át a kerület színházi képe. A Magyar Színház kamarszínházi feladatát az 1951/1952-es évtől a Katona József Színház vette át (Petőfi Sándor u. 6.).¹⁴⁸ A Fővárosi Varieté az 1950/1951-es évad után bezárta kapuit, az épületbe a Fővárosi Vígszínház – nem összekeverendő a Vígszínházzal – költözött, amely 1951 és 1953 között várta itt a látogatókat.¹⁴⁹ A színház az 1953/1954-es évtől a Dohány utca 42-be költözött, majd az 1954/1955-ös évtől mint Blaha Lujza Színház a Fővárosi Operettszínház kamarszínházává alakult.¹⁵⁰

Wisinszkyék 1954. június 29-én Shakespeare Ahogy tetszik című előadását nézték meg az Állami Faluszínház előadásában (Forrás: BFL)

Az 1951. augusztus 1-jén alapított Állami Faluszínház a megüresedett Madách téri épületbe költözött. A Faluszínház feladata az volt, hogy eljuttassa a színpadi műveket olyan falvakba, bányá- és ipartelepekbe, ahová más színházak nem mentek

el. Feladatát képezte egyúttal a párt propagandájának hirdetése is. A színház 1957-ig a következő helyeken tartotta műsorait: 1951–1954 között a Madách téri épület adott otthont a szombati és vasárnapi előadásoknak, ezután egy évig a Kölcsey utca 2-ben működött Jászai Mari Színház néven, majd 1955 és 1957 között immár Állami Déryné Színház elnevezéssel a Nagymező utca 11. sz. alatt.¹⁵¹ A Madách téri épületet az 1954/1955-ös évtől a Madách Színház Kamaraszínháza (ma: Örkény Színház) vette át.¹⁵²

A politikai elképzelések szerint a kulturális intézmények fő feladata nem a szórakoztatás, hanem a „közvetítő kultúrunka” volt, az, hogy a szovjet embert és kultúrát közelebb hozza a magyar emberekhez.¹⁵³ Ezt támasztja alá az, hogy az előadott művek jelentős része szovjet és orosz szerzőtől származott. A fentieknek némileg ellentmond azonban az a tény, hogy vígjátékok és szórakoztató műsorok is szép számmal a repertoáron voltak.

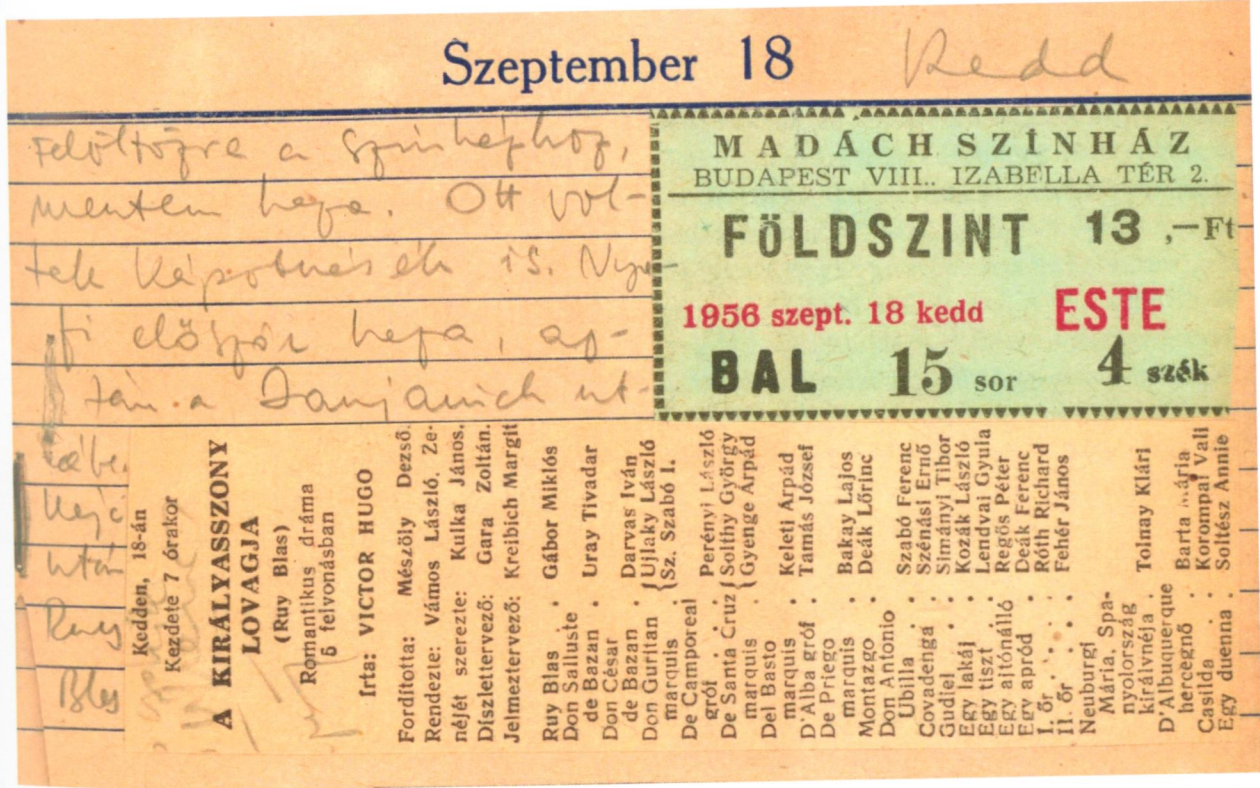
A színházak látogatottsága az ötvenes években növekedett: 33%-kal emelkedett az előadások száma, a fővárosi színházak 21 350 férőhellyel, körülbelül 90%-os kihasználtsággal működtek.¹⁵⁴ A Madách Színház nézőszáma 1953-hoz képest a következő évben – az általános tendenciával szemben – majdnem 41 ezer fővel csökkent, igaz, az 1954-ben megnyitott Madách Kamara már az első évében 30 263 főt fogadott. A Madách előadásainak száma a kamaraszínházzal együtt 363 volt, ami lényegében azt jelenti, hogy az év majdnem minden napjára jutott színházi előadás.¹⁵⁵

1955. január 28-án Wisinszkyék Scribe Egy pohár víz című darabját nézték meg a Madách Kamarában. „Az előadás igen jó volt, helyünk is kitűnő. [...] Főszerepben: Uray Tivadar, Gábor Miklós. Sokat nevettünk.”

Scribe Egy pohár víz című, 1955. január 28-ai előadásának jegye (Forrás: BFL)

Az ötvenes évek első felében a budapesti színházak leggyakrabban színműveket adtak elő, amelyeket vígjátékok és vegyes szórakoztató műsorok követték a rangsorban. A művek körülbelül kétharmada magyar vagy szovjet alkotó tollából származott,

Belépőjegy a Madách Színház 1956. szeptember 18-ai, Victor Hugo: A királykisasszony lovagja című előadására (a jegyen tévedésből VIII. kerület van feltüntetve) (Forrás: BFL)

a többi nyugati és más szerzőktől.¹⁵⁶ A színházak műsorrendje évről évre erősen változott, ritkán fordult elő, hogy egy-egy darab két egymást követő évben is színre kerüljön. A Faluszínház jelentette a kivételt, ahol ugyanazt a darabot olykor évekig is játszották, a Tartuffe például 1951 és 1955 között 697 előadást ért meg.¹⁵⁷ A Madách Színház az 1949/1950-es évadban például Szurov Szabad a pályáját, a Tur testvérek Villa a mellékcúban című darabját, valamint Szigligeti Ede Liliomfiát játszotta, utóbbi több színház repertoárjában is szerepelt. 1950/1951-ben már az Ilja Golovin, a Rokonok és a Bodzaliget volt műsoron, a következő évadban pedig az Égő híd, a Farkasok és bárányok, a Harminc ezüstpénz, az Út a tanyákról, a Hajnal Moszkva fe-

Évad	Színmű	Vígjáték	Dráma	Zenés vígjáték	Zenés- táncos	Kabaré és bohózat	Operett	Egyéb
1951/1952 ¹⁵⁸	2	3	1		3			
1952/1953	2	2				2	2	
1953/1954 ¹⁵⁹	1	2	1	1			1	
1954/1955 ¹⁶⁰	5	2		2		1		
1955/1956	2	1	4	1		1		1
1956/1957	1	4	2			1		
Összesen	13	14	8	4	3	5	3	1

A bemutatott darabok műfajuk szerinti megoszlása a VII. kerület színházaiban (1951–1957)¹⁶¹

lett, valamint *A piros sapkás lány* kapott helyet a repertoárban.¹⁶²

Az előadások műfaja önmagában utal a kerület színházi arculatára. A bemutatott darabok közel fele szórakoztató műfajú volt, amelyek között azonban – hasonlóan a drámákhoz és színművekhez – erkölcsi kérdéseket boncolgató műveket is találunk. Az 1956/1957-es évadban a Madách Színházban bemutatták például Steinbeck *Egerek és emberek* című darabját,¹⁶³ Molière *Mizantrópját* az 1955/1956-os évadban tűzte műsorra a Madách kamaraszínháza, ugyanitt került színpadra egy évvel korábban Ibsen *Nórája* is.¹⁶⁴ A nyugati írók közül G. B. Shaw több művét is bemutatták (*Caesar és Cleopatra*, *Sose lehet tudni*, valamint *Az ördög cimborája*).¹⁶⁵ A magyar írók közül leggyakrabban Mikszáth Kálmán, Sarkadi Imre és Móricz Zsigmond művei kerültek a műsorrendbe.

Erzsébetvárosi mozik az ötvenes években

A kapcsolódni vágyókat a színházak mellett ezekben az években is várták a kerület arculatát, kulturális életét meghatározó mozik.

A művészeti élet területén bekövetkező változások részeként a filmgyártás is állami kézbe került. 1948 márciusában létrehozták az Országos Filmhivatalt, majd az év augusztusában állami kezelésbe vették a teljes mozi- és filmipart. Ennek jegyében alakult meg a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat, valamint a Magyar Filmforgalmi Nemzeti Vállalat és Mozgóképzési Vállalat. 1949-től a szovjet minta nyomán a film egyre inkább a „politika szolgálóleányává” vált.¹⁶⁶ A korabeli értelmezés szerint a magyar film rátért a „szocialista-realista filmművészet útjára”.¹⁶⁷ Az újonnan létrehozott vállalatok közül a Filmforgalmazási ideiglenesen a Royal Szállóban kapott helyett, majd az ötvenes évek elején átköltözött a Báthory utca 10. sz. alá.¹⁶⁸

A Bethlen mozi eredetileg színháznak adott helyet, majd 1937-től az államosításig Hollywood moziként működött.

Wisinszky László bár nem csak a VII. kerület filmszínházait látogatta, közülük a Bástya (Erzsébet krt. 8.), a Bethlen (Bethlen tér 3.),

a Marx (István u. 39.) és a Vörös Csillag (Erzsébet krt. 45.) moziba tért be a legtöbbször.

Belépőjegy a Marx mozi 1954. február 3-ai vetítésére (Forrás: BFL)

A Marx mozi korábbi neve Rex volt. A városi legenda szerint azért lett Marx az új elnevezés, mert így nem kellett a cégér minden betűjét kicserélni.

Wisinszky 1954. február 3-án, miután megkapta fizetését, este a Marx moziban nézte meg a *Póruházi kereszteslovagok* című filmet.

A Vörös Csillag, amely az Apolló helyére került, a Royal Szálló dísztermében kialakított reprezentatív, bemutató filmszínházként működött.

Egy hónappal később, 1954. március 3-án ismét fizetésnap volt. Wisinszky délután ismerőseivel találkozott, megpróbált tőle színházjegyet vásárolni, de nem járt sikerrel, ezért a Vörös Csillagba ültek be a *Rákóczi hadnagya* című filmre.

A Rákóczi út 68. sz. alatt a Phoenix mozi – amely 1959-től Tisza néven működött – várta a film sze-

Belépőjegy a Vörös Csillag mozi 1954. március 3-ai vetítésére (Forrás: BFL)

relmeseit. Az Erzsébet körút 26. sz. alatt tartott nyitva a Zrínyi – korábban Olympia –, a Rákóczi út 82-ben pedig a Roxy, amelyet 1954-ben Honvéd mozinak kereszteltek át. Az Erzsébet körút 39. sz. alatt az egykori Royal Nagymozgó helyén 1955-ben nyílt meg a Mátra, amely később a Mátra Mese- és Ifjúsági Moziként üzemelt. A Dohány utca sarkán pedig 1939-től a Híradó mozi működött, amely a korábbi Kittner étterem helyére költözött. Az Akácfa utca 4. sz. alatt pedig 1951-től Gorkij mozi néven működött tovább a korábbi Stúdió mozi.¹⁶⁹

1956. június 5-én, egy átlagos nap végén Wisinszkyék az *Angyal a hegyekben* című cseh filmet nézték meg a Bethlen moziban.

1955-ben a magyar filmszínházak 114 filmet mutattak be, a növekvő érdeklődést jelzi, hogy ezeket 116 millió néző látta, 18 millióval több, mint 1954-ben. A szovjet filmipar elsőségét hangsúlyozza az, hogy e filmekből harminckettő szovjet volt. A szovjet dominancia még feltűnőbb, ha az 1949 és 1956 közé eső időszakot egyben vizsgáljuk: a bemutatott 658 filmből 206 volt szovjet és csak 59 magyar alkotás, 243 más szocialista, 150 pedig egyéb országból érkezett.¹⁷⁰

Belépőjegy a Bethlen mozi 1956. június 5-ei eladására (Forrás: BFL)

Wisinszky 1956. szeptember 30-án (vasárnap) a csütörtökön készített képeit vágta körbe, majd a pincéjüket rakta rendbe, ezért lemaradt a miséről. Mint a naplójából kiderül, vasárnaponként a Rózsák terén lévő templomba jártak misére. Délután moziba indultak: „Palace [Bástya] moziban argentin film: Visszaélés” – szólta a rövid feljegyzése. A film után még sétáltak a városban, közben „feketéztek” egyet, majd hazaindultak.

Könyvtárak, irodalmi élet, lapkiadás

Belépőjegy a Bástya mozi 1956. szeptember 30-ai előadására (Forrás: BFL)

Az erzsébetvárosi színházak és mozik kínálta szórakozási lehetőségek mellett a kerületi lakosok természetesen továbbra is élhettek az olvasás nyújtotta kikapcsolódással. Az olvasnivalóhoz elsősorban a könyvtárakban jutottak hozzá. Az új rezsim elsődleges fontosságúnak tartotta a könyvállomány átvizsgálását, és a nem megfelelőnek ítélt könyvek eltávolítását: a VII. kerületi ellenőrzések során például a könyvtárak állományának 30%-át selejtezték ki.¹⁷¹ 1951. január 30-áig a fővárosban tizenegy könyvtárat vizsgáltak felül, amelyek során több hiányosságra is felhívták a figyelmet. Egyrészt úgy tűnik, a revíziók során túlzottan meg kívántak felelni a hatalmi elvárásoknak, ezért az ideológiai tartalmú könyvek túlsúlyba kerültek a szépirodalmi művekhez képest. Másrészt a könyvvásárlások során azonban gyakorta nem tartották szem előtt a politikai szempontokat. Problémát okozott, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár VII. kerületi tagintézményének az épülete rendkívül koszos volt, közel 25 ezer kötet pedig megfelelő tároló hely hiányában a földön hevert.¹⁷² A könyvtár az ötvenes évek első felében többször is költözni kényszerült: először a Lenin körút 5. sz. alól a Csengery utca 1. I. emeleti helyiségeibe, majd onnan 1951-ben a Péterfy és a Rottenbiller utca sarkára. A szabadpolcos kölcsönzési rendszer bevezetésére azonban még várni kellett, és ez nem is itt a 2. sz. könyvtárban, hanem az 1957. november 7-én a Lenin körút 32. sz. alatti (22. sz.) könyvtárban valósult meg.¹⁷³

Wisinszky László 1956 szeptemberében megrendelendő könyvlistáján többek között az alábbi kötetek szerepeltek: Jerome K. Jerome: *Három ember egy csónakban*, Charles Dickens: *Karácsonyi ének/Harangszó*, Prosper Mérimée: *Szent Bertalan éjszakája*, William Makepeace Thackeray: *Barry Lyndon*, Daniel Defoe: *Moll*

Flanders, Rejtő Jenő: *Láthatatlan légió*, Joseph Bédier: *Trisztán és Izolda regéje*, Vladimir Nazor: *Jugoszláv partizánokkal, Bükki útikalauz*.

Az irodalmi életben a betiltás és az elhallgattatás lett a része azoknak, akik nem illettek a hatalom törekvéseihez. Az írók közül emiatt többen – például Márai Sándor, Zilahy Lajos – emigráltak. A kommunista célkitűzéseknek nem megfelelő folyóiratokat betiltották vagy ellehetetlenítették működésüket, megszűnt például a *Valóság*, a *Kortárs* vagy az *Újhold*, illetve betiltották az *Új Idők*, a *Magyarok* és a *Válasz* című folyóiratokat.

Bár a VII. kerület irodalmi élete élénk volt az 1950-es években is, már nem volt annyira pezsgő, mint az I. világháború előtt vagy a két világháború között. Neves irodalmárok azonban ekkor is éltek Erzsébetvárosban. Korszakunkban a kerületben lakott például Fehér Klára író, újságíró; Hátár Győző író, költő, műfordító és filozófus; Janikovszky Éva író, költő; Szilvási Lajos író, újságíró és Vihar Béla költő.¹⁷⁴

A kerület kulturális életének mindig is meghatározó elemét képezte a lapkiadás. A háború után újraindult a munka az úgynevezett Est-házban (Rákóczi út 54.), ahol a *Világ* című napilap (1945–1949), a *Reggel* (1945–1948), valamint a *Független Magyarország* című hétfői lap jelent meg. Az Est-házat 1949–1950-ben a SZOT Lap- és Könyvkiadó Vállalat vette át. A *Népszavát*, amely 1948 óta a szakszervezeti tanács lapjaként jelent meg, az Athenaeum Nyomdában állították elő. A *Népszava* mellett a kerületben adták ki a *Magyar Nemzetet* és a *Film Színház Muzsikát* is. E lapok otthonául a New York-palota szolgált, amelybe ideig-óráig a *Nők Lapja*, valamint a *Ludas Matyi* is beköltözött. Az Athenaeum Nyomdától az államosítás után vált külön a kiadói részleg, és alakult meg belőle 1950-ben a Mű-

velt Nép Kiadó. A kerületben működött továbbá az Új Magyar Könyvkiadó (a későbbi Európa), amely világirodalmi műveket jelentetett meg, illetve itt volt a Szépirodalmi Könyvkiadó és a Móra Ferenc Kiadó székhelye is.¹⁷⁵

Fejezetünk végén egy szubjektív forrást, Marosi Gyula *Generalisszimus az Akácfa utcában* című novelláját idézzük meg, ami érdekes lenyomatát adja az ötvenes éveknek. Marosi édesapja, bár „állandóan a Szabad Európát bújta, nemigen beszélt politikáról, ha kérdeztem, legyintett...”. Marosi megjegyzi önmagával kapcsolatban, hogy tudott ugyan „Rákosi átmeneti menesztéséről, ismertem Nagy Imre nevét”, de nem igazán érdekelte a politika. „Megfogalmazásbeli árnyalatok jelentették a véleménykülönbséget”, amiket nem is értett és utált is hallgatni. Valószínű, hogy a korszak fiataljai közül sokan hasonlóképp viszonyultak a politikához.

Az 1956. október 23-ai események és a hatalmas tömeg kapcsán visszagondolt egy korábbi május elsejei felvonulásra, amelyre nagynénje társaságában ment el. Emlékezetében erről az maradt meg, hogy „a fákra párosával felszerelt hangszórókból iszonyú hangerővel bömbölt a zene”, és csak hosszú séta után érkeztek el a Sztálin-szobor elé, amelynek mellvédjén álltak a „hőn szeretett főelvtársaink”. A látvány „furcsa” volt, „mintha egy hatalmas emberalak lábai előtt, valami vörös dobozban rovarok motoszkáltak volna...”. 1956. október 23-ai eseményei viszont merőben különböztek az eddig átélt május elsejéktől: „Ez a vonulás teljességgel más volt. Mintha valami komoly elszánást igénylő dolog végre megtörtént volna: elégedett, lélekből szakadó öröm, hogy végre megtörtént. [...] Nem álltam be a sorba, de húzott magával a tömeg. [...] Egyszer csak magába szippantott a tömeg.” A felhangzó *Kossuth Lajos azt üzenete*... refrénje új értelmet nyert számára és az addig kimondatlan dolgok törtek elő belőle: „Mámorító érzés töltött el, hogy mostantól kezdve

kimondhatom a számon, ami a szívemen lakik. Ez lenne a szabadság?”¹⁷⁶

A Marosi Gyula által leírt, az emberekre hirtelen rátörő szabadság érzését elhozó október végén és

JEGYZETEK

- Budapest ostromáról lásd például: Ungváry 1998, 2000.
- Bácskai–Gyáni–Kubinyi 2000: 238–239.
- A korabeli statisztikákat idézi: Koltai–Rácz 2015: 15–19.
- A németek kerületi kitelepítéséről lásd például: BFL XXXV.102.a.3. 17. őe. 1948. szeptember 30. és uo. 24. őe. 1948. november 25. A fővárosi kitelepítésről lásd például: Róbert 2006, illetve a fővárosi kitelepítettek névsorát lásd: http://www.budaipolgar.hu/data/cms104221/kitelepites_budapesti_nevsor.pdf – utolsó letöltés: 2016. április 30. A zsidó kivándorlás az úgynevezett cionista perek idején és a Magyar Cionista Szövetség 1949-es megszűntetését követően újabb lendületet kapott. A témáról lásd például: Erdei 2004.
- BFL XXXV.95.c. 278. őe. 1949. április 1.
- BFL XXXV.95.c. 278. őe. 1949. április 21. (Az idézeteket a továbbiakban az eredeti szóhasználat megőrzésével, de a helyesírási hibák javításával adjuk közre.)
- A témáról lásd: Sipos 2011.
- Gergely 2002: 339.
- A kataszteri nyilvántartás 1954. december 31-ei állapota szerint Erzsébetváros területe megközelítőleg 2,095 km² volt. A mai napig ezt az értéket használják a VII. kerület területének meghatározásakor. Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 3.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. július 14.
- BFL XXXV.102.a.3. 122. őe. 1950. november 22.
- KSH 1952: 256.
- Más kerületekkel összehasonlítva sokkal nagyobb a differencia az egyes kategóriák százalékos megoszlásában (KSH 1952: 258). A kategóriák értelmezéséhez: uo. 11.
- KSH 1961: 22–24.
- KSH 1952: 257. A foglalkozási fősoportok szerinti kimutatást a népszámlálási adatok csak a keresők és az eltartottak összesített számával adják meg.
- BFL XXXV.102.a.3. 194. őe. 1952. augusztus 7.
- BFL XXXV.102.a.3. 122. őe. 1950. november 22.
- BFL XXXV.102.a.3. 194. őe. 1952. augusztus 7.
- BFL XXXV.102.a.3. 194. őe. 1952. augusztus 7.
- BFL XXXV.102.a.3. 218. őe. 1953. január 15.
- BFL XXXV.102.a.3. 248. őe. 1953. augusztus 21.
- BFL XXXV.102.a.3. 269. őe. 1955. február 3.
- BFL XXXV.102.a.3. 269. őe. 1955. február 3.
- Az 1950. évi adatot az 1949-es népszámlálási adatok alapján számítottuk, a húsz éven felüli lakosság szám figyelembevételével.

november elején végbement változásokat, valamint azok következményeit foglaljuk össze a következő fejezetben, amely kronologikus rendben veszi sorra a forradalom és szabadságharc helyi eseményeit.

- Vö. KSH 1952: 253. Az 1954. évi adat pedig a választásra jogosult kerületi lakosok (99 255 fő) száma alapján került kiszámításra. A választásra jogosultak adatai az 1954. december 9-ei pártbizottsági ülésre készített beszámolóból származnak (BFL XXXV.102.a.2. 18. őe.).
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1951. január 8. 1957. január 7-én például 3703 „népnevelő” agitált a VII. kerületben.
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1953. szeptember 23.
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1951. február 19.
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1951. február 19.
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1952. szeptember 15.
- Épületkárok Budapest ostroma nyomán, Mihályi Balázs háborús kárstatisztikai iratokban végzett kutatásai alapján, lásd: <http://budapest-ostroma.hu/adattar> – utolsó letöltés: 2016. április 30.
- Michalkó 1996: 321.
- BFL XXIII.102.a.1. 1952. november 13.
- Koltai–Rácz 2015: 24–25.
- KSH 1952: 277; Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 134–136, 150.
- Mindezzel a kerületi tanács is tisztában volt: BFL XXIII.207.a.2. 1953. augusztus 29.
- Népszava*, 1954. december 7.
- BFL XXIII.207.a.2. 1951. szeptember 29.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. április 3.
- Szívós 2014: 36.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 144.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 158.
- KSH 1952: 278; Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 152.
- Szívós 2014: 63.
- BFL XXIII.207.a.2. 1951. május 28.
- BFL XXIII.207.a.2. 1952. november 29.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 143. A még magántulajdonban lévő házigatlanok államosítását az „egyes házigatlanok állami tulajdonba vételéről” szóló 1952. évi 4. tvr. rendelte el.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 156–157. (Az adatsor összegzése nem pontos a kiadványban, a százalékos adatokat tartalmazó táblázat alapján feltételezhetően a fő- és társbérleti lakások számához kellene 300-at hozzáadni, hogy valóban 35 858 legyen a végeredmény.)

- BFL XXIII.207.a.2. 1953. június 13. A Lakásügyi Osztály beszámolójából: „Az iparosítás következményeként a vidékről egyre nagyobb számban feljövő dolgozókat lakásokhoz kellene juttatni.”
- A témáról bővebben: Nagy 2013: 332–335.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 164.
- BFL XXIII.207.b. 8093-Ny-6/1956. Az Igazgatási Osztály 1956. július 31-ai határozatában az igényelt Wesselényi utcai 25m²-es üzlethelyiség kiutalását, másik négy igénylővel együtt elutasította.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. március 26.
- BFL XXIII.207.a.2. 1952. november 29.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. április 12.
- BFL XXXV.95.c. 95. őe. 1949. december 28.
- BFL XXXV.95.c. 95. őe. 1949. december 29.
- BFL XXXV.102.a.3. 194. őe. 1952. augusztus 7.
- Valuch 2005: 22.
- Boreczky (főszerk.) 1993: 259–276.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 32.
- BFL XXXV.102.a.3. 293. őe. 1955. augusztus 4. Természetesen azt már a hatalom képviselői, statisztikákat készítői határozták meg, kit is tartottak „munkásnak”, azaz a hatalom szövetségesének, éppen ezért a korabeli – főként a pártnak, illetve a párt által összeállított – statisztikákat fenntartásokkal kell kezelni.
- BFL XXXV.102.a.3. 293. őe. 1955. augusztus 4.
- BFL XXXV.102.a.3. 196. őe. 1952. augusztus 21.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. május 14. és 1956. május 19.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. május 19.
- BFL XXIII.102.a.1. 1951. december 7.
- BFL XXIII.207.a.2. 1951. április 7.
- Valuch 2005: 173.
- BFL XXIII.102.a.1. 1952. december 11. A Belkereskedelmi Minisztérium *A magánkereskedelem további korlátozásáról* szóló tervezetét az MDP KV Titkársága 1952. január 30-ai ülésén fogadta el (MNL OL M-KS 276-54. 178. őe. 1952. január 30.).
- Valuch 2005: 174.
- „Ha megnézzük a pártszervezetek működését, megállapíthatjuk, hogy fejlődés mindenütt van. VII/21-es körzet erősen polgári, politikai munkában a béke kérdésével foglalkozunk, mivel nem tudjuk a termelés kérdéséhez kapcsolni, így politikai munkánk meg van nehezítve. A körzet összetétele 11% munkásszármazású, a zöme kisiparos, kiskereskedő, de főleg nagypolgári. Politikai magatartásuk közömbös.” BFL XXXV.102.a.3. 85. őe. 1950. február 17.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 60; az 1955. évi adatokhoz lásd: BFL XXIII.207.a.2. 1955. május 14. és uo. 1955. december 10.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.
- Például az iparostanulókat tartó kisiparos 10% adókedvezményben részesült és az anyagkiutalásban is előnyt élvezett, vagy az exportra termelő kisiparosok részére az anyagellátás is biztosítva volt, esetükben a munkavállaló-tartásra az engedélyt minden esetben megadták (BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.).

- Erzsébetváros*, 1957. január 25. Közli: Ruzicska–Búza (szerk.) 1985: 106.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. május 14.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 10.
- Statisztikai Időszaki Közlemények 34. Budapest, 1960. Közli: Valuch (szerk.) 2004: 856.
- Valuch 2013: 285–290.
- BFL XXIII.207.a.2. 1950. szeptember 15.
- BFL XXIII.207.a.2. 1951. január 6.
- Lásd például: BFL XXIII.207.a.2. 1954. március 13. és uo. 1956. március 3.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. március 3.
- Valuch 2005: 174.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 107.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. március 3.
- Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 89.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. április 14.
- BFL XXXV.95.c. 105. őe. 1953. január 27.
- Az árusítóhelyek közül – az őstermelőkön kívül – 34-et a VII. Kerületi KÖZÉRT Vállalat, hetet a 3. sz. Zöldség- és Gyümölcs Kiskereskedelmi Vállalat birtokolt, valamint egy-egy üzlethelyiséget a különböző állami vállalatok, illetve földműves-szövetkezetek, téeszek kaptak meg. BFL XXIII.207.a.2. 1954. augusztus 7.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. április 14.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. március 3.
- Népszava*, 1954. november 21.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. április 14.
- Valuch 2005: 291.
- Valuch 2005: 315.
- A Divatcsarnok épülete (Rákóczi út 70–76.) az 1956-os forradalom alatt romba dőlt, az üzlet ezután költözött az Andrássy úti – egykori Párisi Nagyáruház – épületébe. A Rákóczi úti épületet 1957-ben állították helyre, ide az Otthon Áruház költözött.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. április 14.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. április 14.
- Varga 1998: 252.
- Koltai–Rácz 2015: 118–125.
- Tímár (szerk.) 1970: 208–213.
- Vágola 2012: 47.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. május 22.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. szeptember 8.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. szeptember 8.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. május 22.
- BFL XXIII.207.a.2. 1955. december 5.
- BFL XXIII.207.a.2. 1953. december 5.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. február 20.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. május 22.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. szeptember 8.
- BFL XXIII.207.a.2. 1954. október 9.
- BFL XXIII.207.a.2. 1956. szeptember 8.
- Statisztikai Időszaki Közlemények 34. Budapest, 1960. Közli: Valuch (szerk.) 2004: 862–864.
- A témáról bővebben lásd: Tímár (szerk.) 1970: 271–274; Koltai–Rácz 2015: 33–62.
- BFL XXXV.102.a.3. 1955. június 16.

- 121 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1952. szeptember 23.
122 BFL XXIII.207.a.2. 1954. november 13.
123 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1951. július 2.
124 BFL XXXV.102.a.3. 1955. június 16.
125 A kerületi hittanoktatásról szóló jelentéseket lásd: BFL XXXV.102.b. 85. ée.
126 BFL XXXV.95.c. 278. ée. 1951. június 28.
127 BFL XXIII.207.a.2. 1954. szeptember 18.
128 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1951. január 29.
129 BFL XXIII.207.a.2. 1954. október 9.
130 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1954. szeptember 20.
131 BFL XXIII. 207.a.2. 1955. augusztus 13.
132 BFL XXIII.207.a.2. 1955. szeptember 17. Lásd továbbá: Koltai-Rácz 2015: 64–67.
133 Madách Imre Gimnázium honlapja: <http://www.mig.hu/hu/gimirol/> – utolsó letöltés: 2016. július 3.
134 Budáné 1998: 40–41; Budáné 2001: 63.
135 Bővebben: Budáné 1998.
136 Bár, egy 1954-ben írott jelentés szerint a Pedagógiai Főiskola gyakorlóiskolája, a Kertész utcai iskola tanulóinak zömét is a VII. kerületi gyermekek tették ki (BFL XXIII.207.a.2. 1954. április 24.).
137 BFL XXIII.207.a.2. 1955. augusztus 13.
138 BFL XXIII.207.a.2. 1954. október 9. és 1955. augusztus 13.
139 BFL XXIII.207.a.2. 1954. április 3.
140 BFL XXIII.207.a.2. 1954. augusztus 14.
141 Valuch 2005: 330–331.
142 Valuch 2005: 335.
143 *Népszava*, 1954. április 17.
144 A Wisinszky-naplókat lásd: BFL XIV.69. Az innen vett naplói-díszeket a továbbiakban külön nem hivatkozunk.
145 Lásd: BFL XIV.69. Fondtörténeti bevezető.
146 Staud 1959: 6–10.
147 Koltai-Rácz 2015: 101–102.
148 Staud 1959: 19–21; Koltai-Rácz 2015: 98–99.
149 Staud 1959: 24; Koltai-Rácz 2015: 99–100.

- 150 Staud 1959: 40, 50.
151 Kissné Földes 1957: 3–5.
152 Ma az Örkény Színház található itt. Staud 1959: 46; Koltai-Rácz 2015: 101.
153 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1949. szeptember 25.
154 BFL XXXV.95.a. 123. ée. 1955. május 10.
155 Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 240.
156 Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954: 241.
157 Kissné Földes 1957: 3–5.
158 Az 1951/1952-es és 1952/1953-as évad: Madách Színház és Fővárosi Vigszínház műsora. Staud 1959: 20–21, 24, 28–29, 32.
159 A Madách Színház és a Fővárosi Vigszínház műsora, valamint a Magyar Néphadsereg Színházának vendégjátéka az Állami Faluszínházban. Staud 1959: 37–38, 40.
160 Az 1954/1955-ös, az 1955/1956-os és az 1956/1957-es évad: Madách Színház és Kamaraszínháza, valamint a Blaha Lujza Színház műsora. Staud 1959: 45–46, 50, 57–58, 64, 69–70, 73.
161 Az Állami Faluszínház műsorát nem vettük bele, mert nehéz pontosan meghatározni, mit is játszott a Faluszínház társulata az adott évadban a kerületben.
162 Staud 1959: 6–7, 12–13, 20–21.
163 Staud 1959: 69.
164 Staud 1959: 46, 58.
165 Staud 1959: 45–46, 69–70, 87–88.
166 Veress 1998: 334–335.
167 Magyar 1960: 104.
168 Tímár (szerk.) 1970: 185–186.
169 Koltai-Rácz 2015: 104–114.
170 Halász 2013: 128.
171 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1949. szeptember 25.
172 BFL XXXV.95.c. 105. ée. 1951. január 30.
173 Tímár (szerk.) 1970: 232–233.
174 A témával kapcsolatban lásd bővebben: Németh 2009.
175 Lásd még: Tímár (szerk.) 1970: 152–153.
176 Marosi 2006.

Erzsébetváros a forradalom és szabadságharc napjaiban

A korszak politikatörténeti eseményeit Rákosi Mátyás hatalomba való visszakerülésénél hagytuk el. Rákosi 1955-ös visszatérése azonban nem volt hosszú éltű, a szovjet politika újabb fordulata előre vetítette közelgő bukását. 1955 júliusában az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió vezetői tárgyalóasztalhoz ültek. A genfi tanácskozás a hidegháborús világpolitikában jelentős enyhülést hozott. Ennek köszönhetően Magyarországot decemberben felvették az ENSZ-be. 1956 februárjában az SZKP XX. kongresszusán a szovjet pártvezetés új elveket hirdetett meg, amelyek többek között egyértelműen tiltották a személyi kultusz kiépítését, amiért már 1953-ban is megrótták Rákosit. A kongresszus a Nagy Imre-féle reformprogramot igazolta, hatására Magyarországon különböző szerveződések indultak meg. A pártértelmiségiek, valamint a kommunista szemléletű írók egy része kiállt Nagy Imre reformelképzelései mellett, és számos, időközben börtönből kiszabadult politikus is Nagy mellé állt; 1956-ban ez a csoport számított a reformista pártellenzéknek. A korszak emblematisztikus rendezvényeit a DISZ vitaklubjaként 1955 márciusában megalakult Petőfi Kör rendezte. A szervezet az SZKP XX. kongresszusát követően aktivizálta magát, és az általa szervezett vitaeseteken az értelmiségieket leginkább foglalkoztató kérdéseket vitatták meg, majd az egyre nagyobb érdeklődéssel kísért rendezvényeken a rendszer

számos alapvető problémája is terítékre került. 1956 júliusában Moszkva menesztette Rákosit tisztségéből, a párt élére Gerő Ernő került, valamint Kádár János is a szűkebb vezetői kör tagja lett. Megpróbálták Nagy Imrét is bevonni a kormányzásba, de ő egyelőre nem vállalta azt.

1956 őszétől felpetézett a hazai közélet, a nyári szünet után újraindultak a Petőfi Kör vitaestjei és a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének rendezvényei, amelyeken egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az antisztálinista nézetek, és a reformokat kívánók is hallatták a hangjukat. A Magyar Írók Szövetségének szeptember 19-ei közgyűlésén kialakult heves vitában többen az 1955 decemberében a pártból kizárt Nagy Imre rehabilitálását és párttagságának rendezését követelték. Miközben Gerő Moszkvában és a Krím-félszigeten, Kádár pedig Kínában tartózkodott, október 6-án újratemették a koncepció perben kivégzett, majd 1956 tavaszán rehabilitált Rajk Lászlót és társait. A temetésen megjelenő százezres tömeg „néma demonstrációvá” alakította a temetést. Bár a tömeg a temetésen elhangzó beszédekkel zömében egyetértett, a pártvezetés által delegált megemlékezők képmutató szónoklataival már nem tudott azonosulni.¹ A temetést követően a Batthyány-örökmécsesenél egyetemisták és főiskolások tüntettek, szónoklataikban párhuzamot vonva 1849. október 6. tragédiájára és a regnáló hatalom elnyomása között. Már ekkor felhangzott

a rigmus: „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” S valóban nem álltak meg, hiszen az ország egyetemi városaiban és megyeközpontjaiban is megkezdődött a Petőfi Körhöz hasonló szerveződések létrehozása. Az egyetemisták kezdetben a diákságot érintő problémákkal, például a tantervi reformokkal – többek közt a marxista ideológiával átítatott tantárgyak megújításával, az orosz nyelv sulykolásának visszaszorításával – és diákjóléti kérdésekkel foglalkoztak, majd ezekkel párhuzamosan az aktuálpolitikai kérdések is napirendre kerültek.² Október 16-án a szegedi egyetem diákjai a DISZ-ből kiválva megalakították a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, kinyilvánítva függetlenségüket az állampárttól. Megalakulásának híre és pontokba szedett követelései hamar „szétrajzottak az országban és példájuk követésére szólították fel a mindenütt forrongó diákokat”.³ A következő napokban sorra csatlakoztak a szervezethez a különféle hallgatói képviselvek. Időközben, október 12-én letartóztatták a rendszer egyik emblemikus politikusát, Farkas Mihályt, másnap pedig visszavették a pártba Nagy Imrét.⁴

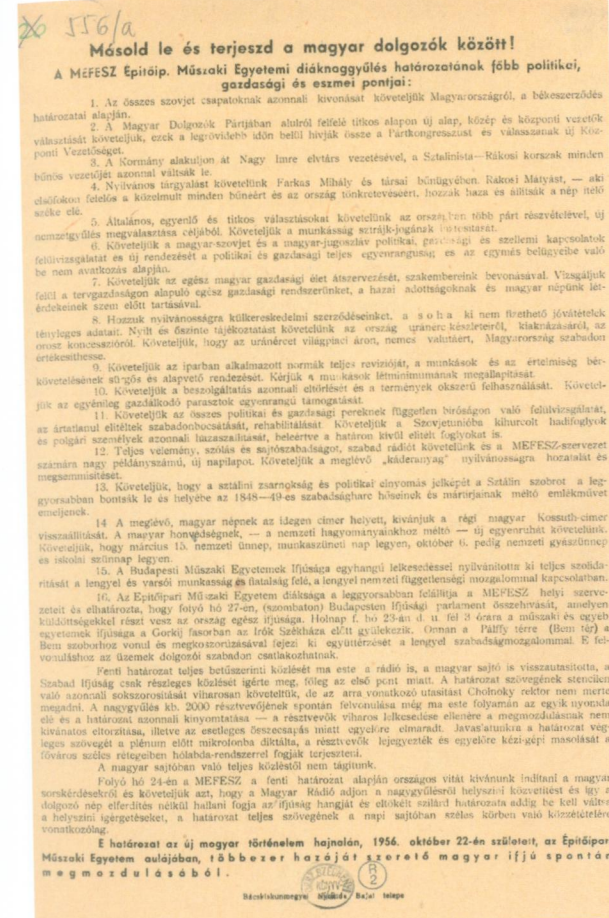
1956. őszen a politikában ugyan már érződött a változás szele, de a mindennapok változatlan keretek között zajlottak, úgy tűnt, minden a normális ütemben megy tovább. Wisinszky László naplójából sem érződik a politikai változások szele: október 22-én este a Nefelejcs eszpresszóban kávézott egy ismerőseivel és feltehetően eszébe sem jutott, hogy három nap múlva törzshelyének a szétlőtt ablakait láthatja majd.

A színházakban és mozikban is minden ment a szokásos módon. 1956. október 23-a estéjére a Madách Színházban Eugene Scribe *Egy pohár víz* című darabja, a kamaraszínházában Ibsen *Nórája* volt programra tűzve. A VII. kerületi mozik közül a Művészen a *Hannibál Tanár Úr*, a Vörös Csillagban a *Berek fehérben* című francia, a Bástyában

pedig *A bagdadi tolvaj* című angol film volt az esti vetítési programon.⁵

A politikai légkörben bekövetkezett változások azonban már sok területen éreztették hatásukat, például abban, hogy lekerült a napirendről Nagy-Budapest újrarendezésének terve. A javaslat, amely bizonyos kerületek, így például a VI. és a VII. özszevonását is tartalmazta, a VII. Kerületi Tanács 1956. október 4-ei és 17-ei ülésén is érezhető ellenállásba és elutasításba ütközött.⁶ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár VII. kerületi tagkönyvtárának olvasói is „meglehetősen aggodalommal néznek az egyesítés elé mondván: a tanácsban eddig is sokat vártunk, ácsorogtunk, amíg valamit el tudtunk intézni, vajon ezután nem lesz még sokkal nehezebb?”⁷ A Minisztertanács ennek ellenére jóváhagyta a tervezetet, amit október 22-én szettek volna megszavaztatni az országgyűlésben. A Rajk-újrateremtést követően azonban Apró Antal – a közigazgatási reformmunkálatok irányítójaként – október 11-én levélben fordult a Politikai Bizottsághoz, jelezve, hogy az apparátus erőteljes ellenállása miatt tovább éleződhet a politikai helyzet, ezért javasolta a kérdés napirendről való levételét. Ennek megfelelően a testület végül ejtette a terv végrehajtását.⁸

1956. október 22-én hirtelen felgyorsultak az események. A Budapesti Műszaki Egyetemen tartott diáktüntetésen több felsőoktatási intézményből érkezett hallgató csatlakozott a MEFESZ-hez, valamint a lengyelországi események hatására – az SZKP ellenzésének dacára Władysław Gomułkát választották meg első titkárrá – a lengyelekkel való szolidaritás kinyilvánítására szimpátiatüntetést hirdettek október 23-ára. Nagygyűlésükön összeállították tizenhat pontos – addig teljesen elképzelhetetlen – követeléseiket tartalmazó röplapjukat, amely többek között tartalmazta a szovjet csapatok azonnali kivonását Magyarországról,

A MEFESZ diáknagygyűlés határozatának 16 pontja (Forrás: OSZK)

reformokat és Nagy Imre vezetésével új kormány megalakítását, általános, egyenlő és titkos választásokat, a többpártrendszer visszaállítását, a gazdasági élet átszervezését, valamint a sajtószabadság biztosítását.⁹

Az Írószövetség másnap a *Szabad Népben* is megjelenő kiáltványt adott ki, amely kevésbé volt radikális a műegyetemisták pontjaihoz képest, tartalmát nézve leginkább az 1953–1955 közötti Nagy Imre-kormány alatt meginduló reformok folytatásának tekinthető.¹⁰

A forradalom napjai Október 23.

Október 23-án délután a Műegyetemnél, majd a pesti Petőfi-szobornál gyülekeztek a tüntetők, utóbbinál Sinkovits Imre elszavalta a *Nemzeti dalt*, majd felolvasták a MEFESZ és az Írószövetség követeléseit. Innen az egyre növekvő tömeg tovább indult a Bem-szoborhoz, miközben „radikalizálódtak a jelszavak, mind nagyobb teret nyertek a nemzeti követelések”. A Bem-szobornál Besenyei Ferenc elmondta a *Szózatot*, majd Veres Péter olvasta fel az írók kiáltványát. „Itt született meg a forradalom jelképe, a rákosista, szovjet mintájú címerétől megszabadított lyukas zászló.” A tüntetés végállomásaként meghirdetett helyszínről a tömeg három irányba indult tovább: a Parlamenthez, a Magyar Rádióhoz és a Sztálin-szoborhoz. A Kossuth térre érkezők Nagy Imre megjelenését követelték, aki végül a Parlament egyik erkélyéről tartotta meg – csalódást keltő – beszédét. Eközben a tüntetők egy másik csoportja a Dózsa György úti Sztálin-szoborhoz vette az irányt, hogy ledöntse a rendszer egyik gyűlölt szimbólumát. A harmadik csoport a Rádióban kívánta beolvastatni a tizenhat pontot, azonban a Bródy Sándor utcához érkező tömeget az épületet védő katonák és ÁVH-sok várták. A feszült helyzeten nem segített Gerő este nyolc órakor elhangzott – semmiféle követelésnek nem engedő – beszéde sem. Időközben a tüntetők is szereztek fegyvereket a sorkatonáktól, az ÁVH-nak mentőautókban szállított fegyverutánpótlásból, valamint a fegyvert és lőszert gyártó vagy rakározó budapesti üzemekből. Így késő este a már fegyveres felkelőkké vált tüntetők válaszolni tudtak a Rádió épületét védők lövéseire, és megkezdődött a hajnalig tartó ostrom. A forradalmárok azonban a véráldozat ellenére sem tudták követel-

seiket beolvasni, mivel a rádióadást időközben az Országházban kialakított ideiglenes stúdióba kapcsolták át.¹¹

A Sztálin-szobor ledöntése

A Dózsa György úton lévő – talpazattal együtt tizennyolc méter magas – Sztálin-szobor ledöntése szimbolikus jelentőséggel bírt, mivel az elnyomó diktatúra egyik fő jelképe volt. A forradalmi eseményeket részletesen megörökítő Zimándi Pius¹² egy barátja beszámolója alapján írt a történésekről, de már ő is csak a szobor csizmáit látta, amely

„nagy [volt], akkora, mint a mellette álló gyerekek, akik ott komédiáztak, viháncoltak a csizma körül”. Zimándi barátjának sógora, aki viszont kezdettől fogva jelen volt a szobor ledöntésénél, elmesélte, hogy a „munkásifjak átfűrészelték a csizmákat, aztán kötelet kötöttek rá, és próbálták teherautóval elhúzni, de nem lehetett. Erre elmentek drótkötélért”.¹³ Később egy asszony nevetve mesélte Zimándinak, hogy „levitték a szobrot a Nemzeti Színház vagy a Szabad Nép székháza elé,¹⁴ és ott verték a fejét és mondták: »De kemény a fejed, Jóska!« Úgy hallom, hogy a tömeg fegyelmezetten, teljes csöndben nézte végig és várta meg a Sztálin-

A Sztálin-szobor feje a Nagykörút és a Rákóczi út kereszteződésénél (Fotó: Hofbauer Róbert/ForTEpan)

Folyik a Sztálin-szobor szétarabolása az Akácfa utca és a Rákóczi út sarkán (Fotó: Nagy Gyula/ForTEpan)

Az Akácfa utca egyik bérházának erkélyén. Az utca az idekerült szobortorzó miatt rendkívül látogatott volt ekkoriban, az itt történtek a fotósok és tudósítók számára folyamatos témát kínáltak (Fotó: Munk Tamás/MTI)

szobor ledöntését. És mikor Sztálin alakja előre-bukott, mint egy ember kezdte énekelni a magyar Himnuszt.”¹⁵ A szobor talpazatának helyszínét a forradalmi napokban „Csizma tér” vagy „Csizma-dia tér” néven emlegették.

A Blaha Lujza térről a szobor torzóját az Akácfa utca és a Rákóczi út sarkához vonszolták, ahol a következő napokban tovább folytatódott a szobor bontása. Erről a *Népszava* riportja is beszámolt: „Az Akácfa utcából hangos zaj hallatszik. Fegyverdörgéshez hasonló. Óvatosan közeledünk. Az immár fej és láb nélküli Sztálin-szobor törzse fekszik az egyik kapu előtt. Tömeg veszi körül. Ütik, verik, zúzzák. Egy darabot akar mindenki emlékül.” Zimándi egy másik, meg nem nevezett újságban olvasta: „Egy munkás túl nagy darabot kanyarít le a szoborból, rászólnak. Ezzel menti magát: Egy egész üzemnek viszem.”¹⁶

A fegyveres harcok kezdete

Október 23-án estétől a felkelők szerte a városban fegyveres összetűzésekbe keveredtek először az ÁVH alakulataival, majd a magyar és a szovjet katonai alakulatokkal. Ugyanis a fegyveres harc elfojtása és a rend helyreállítása érdekében Gerő Ernő és Jurij Andropov szovjet nagykövet „többszöri sürgetésére Hruscsov hozzájárult, hogy szovjet alakulatok vonuljanak be Budapestre”. A Romániában és a Szovjetunióban állomásozó katonai egységek Magyarországra vezénylése mellett Ivan Szerov KGB-vezetőt, vezérkarifőnök-helyettest és az SZKP KB elnökségének két tagját, Anasztaz Mikojant és Mihail Szuszlovot is Budapestre küldték. A pártvezetés úgy gondolta, erődemonstrációval hamar véget vethet az általuk „reakciónak és fasisztának” tekintett megmozdulásnak.¹⁷

A fegyveres harcok elsősorban a főbb útvonalakon és közlekedési csomópontokban robbantak ki.

Erzsébetvárosban a Lenin (ma: Erzsébet) körutat, a Rákóczi utat, a Tanács (ma: Károly) körutat és a Thököly utat a Budapestre bevonuló szovjet harcok felvonulási útvonalnak használták. A fontosabb útkereszteződések, mint a Thököly és a Dózsa György út sarka, a Baross tér, a Blaha Lujza tér, a Garay tér és a Madách tér, csomópontjellegük miatt központi szerepet játszottak az eseményekben. A harcok azokat a mellékutakat sem kerülték el, amelyek az előbb felsorolt utak és terek közelében helyezkednek el, illetve amelyek mentén stratégiai szempontból jelentős középület, üzem vagy hivatal működött. A mellékutak ettől függetlenül viszonylag nagyobb biztonságot nyújthattak mind a felkelők, mind a harcokban közvetlenül részt nem vevő lakosság számára, hiszen a szűk utcák a harcok mozgását nagyban korlátozták.¹⁸ Marosi Gyula erről igen szemléletes képet nyújt számunkra, korábban már idézett novellájában:

„Az őráratoknak nemhogy értelmük nem volt, de halálos veszélybe is küldték őket: ha olyan területre tévedtek, ahol már megszervezett felkelőcsoportok tevékenykedtek, tonnányi páncélozottságuk ellenére azok jó eséllyel elbánnhattak velük. Ez a tanktípus [T-34], bár meglehet, a kurszki harcmezőn jó teljesítményt nyújtott, utcai harcra alkalmatlannak bizonyult. Gigantikus erejű motorjaik kipufogói a torony mögötti sík felületen helyezkedtek el, csupán egy ráccsal védve: ha egy vakmerő valaki egy kapualjból vagy egy hirdetőoszlop mögül kiugorva, görnyedt futással megközelítette őket, a halálos pontra dobhatta a benzines palackot. A tank személyzete a kémlelőnyílsokon át észre se vette a támadót, vagy ha vette is, megfelelő gyorsan nem reagálhatott – az üveg eltört, a benzin lángra lobbant a forró rácson, bedurrantotta a motort, esetleg az üzemanyagtartályt is –, vagy benn égtek, vagy kiugrálva próbálhattak menekülni: a környező házak emeleteiről általában lelővöldözték őket. Konvojba összeállva védhették valamelyest egymást, de az utolsó így is nagyjából védtelen maradt. És szinte minden pesti kamasz kölyök tudta, hová kell dobni a benzines palackot. Erről csak ennyit.”¹⁹

A VII. Kerületi Rendőrkapitányság épülete 1950-ben (Fotó: Magyar rendőr/Fortepan)

Amint azt már említettük, október 23-án este a felkelők is felfegyverkeztek, majd az egész városban megkezdtek a rendőrkapitányságok és rendőrőrsök elfoglalását. A VII. kerületben este tíz óra körül egy körülbelül 200-300 fős felfegyverzett csoport foglalta el a Dohány utca 10. sz. alatti rendőrőrsöt, ahol azonban a ruházaton kívül csupán két pisztolyt találtak. A géppisztolyokat és puskákat ugyanis este hat órakor rendőri riadóautóval a Mosonyi utcai

rendőrlaktanyába szállították át, a többi pisztolyt pedig a rendőrök elrejtették vagy magukkal vitték, miközben az őrs hátsó ablakain elhagyták az épületet. Hasonló események zajlottak a Rottenbiller utcai 11. sz. alatti rendőrőrsön is.²⁰

A VII. Kerületi Rendőrkapitányság Hársfa utca 38. sz. alatti székházát szintén az október 23-áról 24-ére virradó éjszaka támadta meg egy mintegy 150 fős, körülbelül harminc puskával rendel-

kező csoport. Az ostromlók a szűk utca miatt csak a Wesselényi utcai kereszteződésnél tudtak tüzelőállást foglalni.

A kapitányságot – pisztolyokkal, géppisztolyokkal és füstgránátokkal felszerelve – húszan védtek, hat nyomozó pedig a szemközti ház első emeléről fedezte őket. A felkelők kockázatosnak ítélték meg az éjszakai tűzharcot, ezért csak másnap reggel kilenc és tíz óra között indítottak támadást: két ismeretlen katona vezetésével, két-három oldalról egyszerre ostromolták meg a kapitányság épületét. A fegyveres összetűzés során három felkelő megsérült, három járőrelő pedig meghalt. A Mosonyi utcából érkezett erősítés segítségével a rendőrök végül kimentették a bent rekedteket. Az ostromló

tömeg ezt követően foglalta el az épületet, a fogdában lévő öt rabot elengedték, a vizsgálati anyagok egy részét megsemmisítették.²¹

Október 24.

A szovjet hadsereg – amelynek első páncélosai október 24-én hajnalban gördültek be Budapestre – intervenciója „a politikai megoldás akadályává” vált, és „az antisztálinista fegyveres felkelést nemzeti szabadságharcra szélesítette”,²² ezáltal tovább eszkalálva az előző nap estéjén kezdődött forradalmi eseményeket. Bár 24-én többször kijárási tilalmat rendeltek el – amit a nem harcoló lakosság

Röplapokat olvasnak a Dohány utca – Kertész utca sarkán (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

Csillaghullás (Rákóczi út 54.), 1956. október 24. (Fotó: Hofbauer Róbert/ForTEpan)

részen betartott –, statáriumot vezettek be, valamint amnesztiát is hirdettek a magukat megadó felkelőknek, azonban a hatalom ígéreteit a felkelők nem hitték el, és tovább folytatódott az ellenállás. Erről Wisinszky László a következőképpen számolt be naplójában:

„A rádió este 6 órára mondta a végső határidőt, amikor le kellett tenni a fegyvert. Szinte könyörögtek a magyar szülőknek, hogy hívják vissza az utcáról a fiatalokat; a lakosságnak, hogy ne tartózkodjon kint az utcán. A lakosság nem is volt kint, de az ifjak 6 órakor újra tüzet nyitottak az oroszokra, az átvóra.”

A sokszor ellentétes tartalmú információk a rádión, valamint röpcédulákon keresztül jutottak el az emberekhez.

A felkelők 24-én délből a VII. kerületben komoly sikereket értek el, amikor elfoglalták az Athenaeum Nyomdát (Rákóczi út 54.), amelynek nyomdagépeit röpcédulák, illetve újságok elkészítésére tudták felhasználni.²³

„25-én [sic!] kb. 10 000 főnyi tömeg ostromolta az Athenaeum Nyomdát, lőtték a kapuját, ki is hoztak onnan 3 rendőrt, akiket először meg akartak lincselni, azután elvezettek a Dohány utca irányába.

Az Athenaeumnál követelték a vörös csillag, a vörös zászló és az él-üzem jelvény levételét. Amikor ez megtörtént, mintegy parancsszóra a Pártház felé fordult a tömeg.²⁴ A kapunál állók Barinkai elvtárs nevét kiáltották, aki le is ment és kinyitotta a kaput. Megkérdezték tőlem, hogy én vagyok itt a vezető? És fenyegető hangon kijelentették, hogy azonnal vegyük le a vörös csillagot. Mondtam, hogy jó, le fogjuk venni. Intézkedtem is, mire a tömeg megnyugodott és széteszlott.”

Mindezt Barinkai Oszkár VII. kerületi párttitkár írta beszámolójában, feltehetően jócskán eltúlozva az ostromló tömeg létszámát.²⁵ Az elfoglalt nyomdában készítették a forradalom első, Obersovszky Gyula által szerkesztett újságát *Igazság* címmel, ami „a kommunista sajtómonopólium végét” jelezte.²⁶ November 1-jén pedig az MSZSZOSZ Ide-

iglenes Intéző Bizottsága határozott arról, hogy „a jelenleg Népakarat címmel megjelenő szabad szakszervezetek lapja nem adja át a helyiséget a volt »Magyarország« nevében jelentkező egyéneknek. Az Atheneum [sic!] nyomdát bérbe adjuk az SZDP-nek, azzal a fenntartással, hogy a Magyar Szabad Szakszervezetek lapjának nyomását teljes mértékben biztosítani[uk] kell.”²⁷

Október 25.

Csütörtökön reggel fél ötkor a rádió közölte az MDP Budapesti Pártbizottsága és a Fővárosi Tanács felhívását, amely azt állította: „az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltuk”. Fél

Lenin körút a Dohány utca felől a Rákóczi út felé nézve; az úton T34/85 típusú harckocsi (Fotó: Nagy Gyula/ForTEpan)

Tömeg egy Kossuth-címerrel díszített magyar harckocsi körül a Lenin körúton, közel a Blaha Lujza térhez (Fotó: MNM)

hétkor a Minisztertanács közleményét olvasták be, amely szintén arról tájékoztatót, hogy „az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták”, feloldották a kijárási tilalmat és a munka felvételére kérték a lakosságot. Ugyanakkor a csoportosulási tilalom továbbra is érvényben maradt.²⁸ A rádióban elhangzott állításokkal szemben a harcok azonban tovább folytatódtak: a Magyar Rádió épületét aznap reggel foglalták vissza a szovjet és magyar katonai alakulatok; egyúttal azonban megfigyelhető volt, hogy a felkelő „fegyveres csoportok kezdtek állandóbb összetételűvé szerveződni”.²⁹ A lakosság, kihasználva a kijárási tilalom feloldását, elkepte az utcákat.

Akik nem a munkahelyükre igyekeztek vagy élelmiszert kívántak beszerezni, azok is az utcára siettek, hiszen mindenki kíváncsi volt arra, hogy mi történt. Wisinszky László is így döntött: „ $\frac{1}{2}$ 7-kor újabb szilárd elhatározásom volt, hogy bemegyek a hivatalba, annál is inkább, mert érdekelt, hogy mi van az utcán és a rádió is munkára szólította a népet”. Feleségével indult útnak a Marx (ma: Nyugati) térre neje Beloiannis (ma: Zoltán) utcában lévő munkahelyéhez, de az zárva volt, ezért onnan a Dohány utcába indultak Wisinszky munkahelyére, a MÉLYÉPTERV irodájába. Útjuk során a Városháza utcából a Bárczy István utcán áthaladva értek ki a Tanács körútra.

A kiegészített Filmmúzeum bejárata a Tanács körúton, 1956. október 25. (Fotó: Komlós Tibor/MTI)

A Dohány utca elején, a zsinagógával szemben járókelők figyelik a lángoló páncéltörő ágyút (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

A környékről a naplóíró az alábbi leírást adta: „A Madách Imre téren minden villamosvezeték leszakítva. A rendelőintézeti oldalon orosz tankok. Az utcai WC lejárata szétlőve. Villamosvezeték-

tartó oszlopok ledőlve. Millió üvegcserep az utcán. A Városházában géppisztolyos magyar katonák. Az üzletek zöme szétlőve, kirakat betörve, de benne van az áru, pedig a magyar rádió fosztogatásról

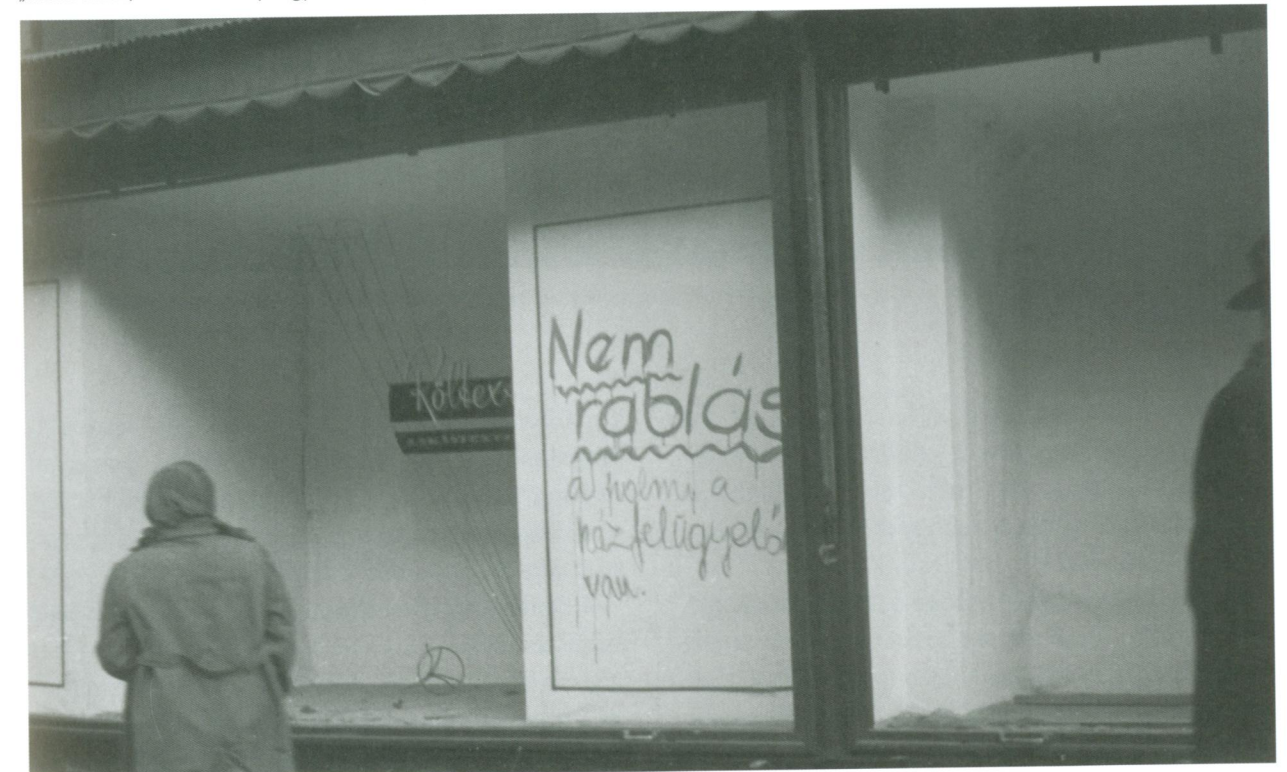
mesél [kiemelés a szerzőktől]. A Dob utcával szemben, a Szivárvány áruház kiégve, a Nemzeti Bank fiókja szétlőve, a ház félig kiégve. Az Astoria felé nagy tömeg. Tüntetnek, *pedig csoportosulási tilalom van* [kiemelés a szerzőktől]. Az Ady mozi³⁰ szétlőve (ágyúval), kiégve, felette a ház kiégve.

Tűzoltókkal találkozunk, mondják: oroszok lőtték a környéket tankokkal, még az oltás közben is. Közben időnként géppisztolyozás. A Dohány utcában a Szatmári tisztító kiégve. Mindenütt sok ember, nem törődve semmivel. A Wesselényi utca sarkán csizmás halott (később letakarták a piros-fehér-zöld zászlóval. Magyar volt)."

Wisinszky azt tapasztalta, hogy a körülményekhez képest mindenki próbálta folytatni a hétköznapi tevékenységét, de érződött egyfajta bi-

zonytalanság és aggodalom is, sokan telefonon próbálták utolérni hozzátartozóikat, ismerőseiket. Wisinszky sem dolgozott munkahelyén, hanem éppen a házassági albumukat ragasztotta,³¹ miközben „az orosz tankok meg nagy felvonulást rendeztek a Dohány utcában. A Dohány u. 1/c házmeister, Bakné mesélte, hogy egész éjjel a légópincében ültek, nagyon beijedve, mert szinte rosszabb [volt], mint az ostrom” – számolt be róla naplójában. A harcokat más naplók és visszaemlékezések is a tizenkét évvel korábbi ostromhoz hasonlították, súlyosabbnak ítélve az 1956. október–novemberi állapotokat. Ugyanakkor az ostromot Budapesten átvészelők 1956-ban is tudták, hogy mit kell tenni, ha az utcán éppen harcok zajlanak. Azok, akik nem a légópincékbe vonultak le, hanem a lakásukban

„Nem rablás, a holmi a házfelügyelőnél van.” Felirat egy Rákóczi úti áruház kirakatában (Fotó: FSZEK)

Kenyérárúsítás a Wesselényi utcai 74. sz. 7/11. sz. sütőipari üzemben, amely október 23-a óta szünet nélkül dolgozott, 1956. október 30. (Fotó: Fényes Tamás/MTI)

vészelték át ezt az időszakot, tisztában voltak azzal, hogyan kell az eltévedt szilánkok és a srapnek ellen védekezni, vagy azzal, hogy az ablakokat érdemes nyitva tartani, nehogy a légnyomás törje ki az üvegtáblákat.³²

Wisinszky feleségével később a Dohány utcából a Múzeum körúthoz, onnan aztán a Rákóczi út felé vette az irányt, amelynek elején azt látta, hogy három „ember fekszik a földön, az oroszok legújabb produkciója. Motorbiciklin orvos érkezik.” Majd

így folytatja a leírást, „a Nefejejs Espresso üvegei betörve, sréhen szemben a férfiruha mintabolt ablakai betörve, de a próbababákon rajta az ing, a nadrág és a nyakkendő – *pedig 2 napja fosztogatóról beszél a rádió*” [kiemelés a szerzőktől].

A Guttman-ház³³ kirakatait szétlőtték, sarkánál kilőtt és felfordított villamoskocsik álltak, s „bár a gyülekezési tilalom nem szűnt meg, hemzsegni az utcán az emberek, és amikor jön egy-két orosz tank, behúzódnak a kapuk alá, hogy azok elmene-

Kiégett szovjet BTR-152 típusú páncélozott szállító jármű az Akácfa utca elején (Fotó: Fortepan)

tele után ismét csoportosulva mászkáljanak, vagy nemzeti színű zászlókkal tüntessenek”. Megjegyzí, hogy sem fegyveres államvédelmisse, sem rendőrrel nem találkoztak, és megfigyelte, hogy senki sem viselt MDP-jelvényt. A Rákóczi útról a Síp utcába fordultak be, ahol „rémesen hosszú sor áll kenyérért”, és „az emberek kiabálva átkozzák Gerő Ernőt és az oroszokat”.

Továbbstálva a Wesselényi utcában rövid sorban állást követően sikerült olajat és zsírt szerezni-

ük. Az Akácfa és a Wesselényi utca sarkán autó- és buszroncsokat láttak.

A Wesselényi és a Rottenbiller utca kereszteződésében éppen kitették a piros-fehér-zöld zászlót, ezt „az emberek (tele van az utca) megtapsolják, egy másik házon leverik az MSZT-emblémát. Még nagyobb taps. A rádió üvölti, hogy Gerőt lemondatták. A nép ugrál – de nem megy haza. Messziről ágyúzás.” A Damjanich utcai lakásukhoz közeledve, az állatorvosi főiskola (ma: István u. 2.)

Gyerekek páncélautón játszanak az Akácfa utcában (Fotó: FSZEK)

sarkánál találkoztak egy ismerősükkel, tőle hallották, hogy „a Nyugatinál fegyvertelen emberekre lödöznek az oroszok a tankokból”. Feltehetően az ismerős a Kossuth téri sortűzről adott hírt. Az utcákra kivonult embertömeg a forradalmi hevü-

letben csütörtök délelőtt az Országház elé vonult, ahol körülbelül nyolc-tízezer fős tüntetést tartottak. Negyed tizenkettő körül hirtelen tüzet nyitottak a tüntetőkre. A mai napig nem tisztázott, hogy ki adta ki a tűzparancsot a 60-80 halálos ál-

dozatot és 100-150 sebesültet szedő mészárlásra.³⁴ A pártvezetés megrettent a Kossuth téri vérengzéstől. A sortűz után másfél órával tárgyalást folytattak Szuszlovval és Mikojannal, a megbeszélést követően Gerő helyett Kádár János lett az MDP első titkára, Piros László belügyminiszter helyére pedig Münnich Ferenc került. A felkelők szemében a váltás annak igazolása volt, hogy az ÁVH-sok „vérengző közellenségnek tekintendők”, és mögöttük a pártvezetés keményvonalas rákosista szárnya állhat. Ugyanakkor Kádár és Münnich kinevezése nem mutatta, hogy a hatalom a forradalmi követeléseknek teret adna, vagy rövid időn belül bármiféle megújulás következhetne be.³⁵

Október 25-én reggel Zimándi Pius is elindult budai otthonából. A Liszt Ferenc téren lakó barátjához sietett, aki beszámolt neki az előző délután tapasztalatairól. „Nem tudta, hogy még mindig nem szabad kimenni. Kellemetlen érzése volt, végül is sietve hazament. A Gorkij (Vilma királynő) fasoron, az orosz épületek³⁶ előtt tankokat, szovjet katonákat, a Nagykörúton pedig végig barikádokat látott, fölszedett kövekből és építkezési állványokból.” Reggelijük elfogyasztása után sétára indultak a Nagykörúton a Rákóczi út felé. Útközben azt hallották, hogy „végig lövöldöztek, és a lövések visszhangja megzavarta az embert, mert nem lehetett pontosan megállapítani, merről lőttek”.³⁷

Felborult villamos a Rákóczi úton a Szentkirályi utca felől a Síp utca felé nézve (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

Kiégett teherautó a Rákóczi úton, a Verseny Áruház előtt (Fotó: BFL)

Vöröskeresztes zászlókkal ellátott üres autóbuszokat láttak, amiket pótmotőautóként használtak. A Rákóczi út felé közeledve „egyre siralmasabb volt a látvány”, ami eléjük tárult. „A sínek fölszedve, villamoskocsik feldöntve, az úttest kövei fölbontva. Már a Rákóczi út sarkán keresztbe téve sínek, a barikád maradványai.” Zimándi kísézője csodálkozásának adott hangot, hogy „mennyire rendbe hozták már a körutat tegnap óta, hiszen ez a szakasz tegnap még végig tele volt barikádokkal”. Majd a Keleti pályaudvarig folytatták útjukat, ahol azt tapasztalták, hogy „a Baross téren nyoma sem volt harcnak”. A Rákóczi úton ezután a Duna irányába haladtak, és elhűlve tapasztalták: „Az úton

villamoskocsik, részben feldöntve, részben állva. És a házak! Na, azok aztán siralmasak! Az [1944/1945-ös] ostrom után nem voltak siralmasabb helyzetben. [...] Az ablakok a legtöbb helyen betörve, a házfalakon lövések, köztük ágyúlövések nyomai. A villamoshuzalok lógnak össze-vissza. És a kirakatok? Üvegek nélkül, teljesen üresen. Ki fosztotta ki ezeket? Nem tudom. De csak ez a hely volt ilyen, másutt mindenütt tele voltak a kirakatok. Itt komoly harcok lehettek. Van olyan ház, amelyben életnek nyoma sincs.”³⁸

Október 25-én este Wisinszky és felesége ágyú- és fegyverropogás közepette készülődtek az alváshoz. Ekképpen zárja aznap sorait: „A hangulat

A Rákóczi út a Tanács körút felé nézve, szól a Himnusz (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

sokkalta viharosabb, az elszántságról nem is beszélve, mint az ostrom alatt. Akkor féltek az emberek, most elkeseredettek és gyűlölködők. Már teljesen sötét van, mégis teherautókon rohangálnak ide-oda, kiabálva, hogy: vesszen az ávó – menjenek haza az oroszok! A rádió állandóan nyugtatja, illetve akarja nyugtatni az embereket és rábírní a hazamenetelre, de a nép nem tágít az utcákról, éneklí a himnusz és élteti a magyar hadsereget, de követeli az oroszok azonnali távozását.”

A fegyveres harcok kezdetétől nagy feladat hárult a kórházakra és a megalakuló Önkéntes Mentőszolgálatra is. Az egészségügyi személyzet kötelessége volt úgy a sebesült felkelők, mint az ellenük

fellépő sebesült karhatalmisták és szovjet katonák ellátása is.³⁹

A VII. kerületben ekkoriban három kórház működött: a Korányi Frigyes és Sándor Kórház (Alsóerdősor u. 7.) 782 ágygal, a Péterfy Sándor utcai Kórház és Rendelőintézet (Péterfy Sándor u. 8–20.) 654 ágygal, valamint a Szövetség utcai Kórház (Szövetség u. 14–16.) 203 ágygal.⁴⁰ A Péterfy Kórház esetében érdemes megemlíteni, hogy 1951-ben Budapesten először itt vezették be a kórházzal egybekötött rendelőintézeti modellt.⁴¹

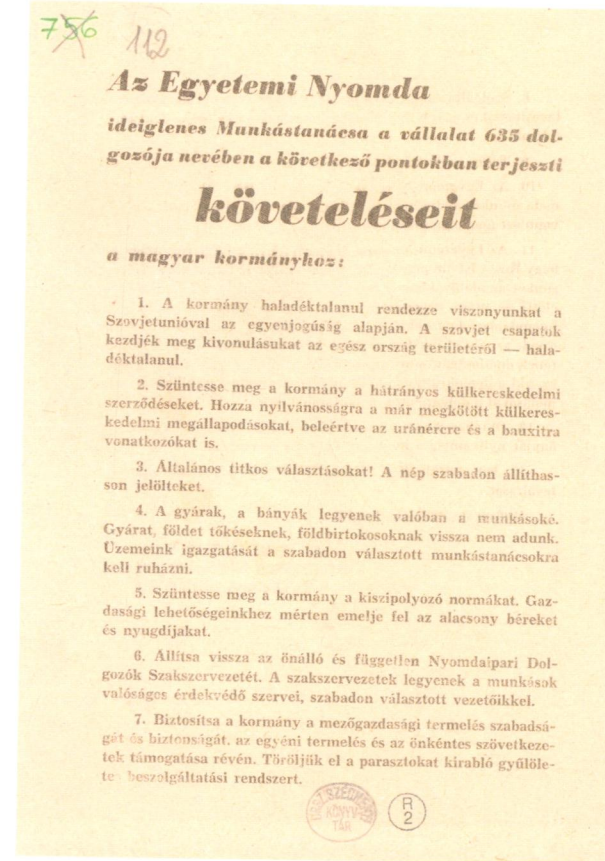
A Péterfy Sándor utcai Kórház sebészorvosa, Oláh Vilmos így emlékezett vissza erre az időszakra:

„A forradalom idején a kórházunk két sebészete teljes erővel dolgozott. Más osztályok orvosai és nővérei is nálunk tevékenykedtek. A civilek közül több mint százan vállaltak önkéntes mentő és beteghordó szolgálatot, és ezzel a hősi halál lehetőségét is. Közülük négyen valóban meg is haltak. [...] Azokban a napokban a Péterfy veradóállomásánál százméteres sor kígyózott. Máskor úgy kellett könyörögni, hogy az emberek adjanak vért. Most önként jöttek.”⁴²

A kórház élelmiszer- és gyógyszerellátó központként is funkcionált, majd a harcok végéhez közeledve – mint azt majd látni fogjuk – pincéjében rőplapokat sokszorosítottak, illetve több felkelő búvóhelyévé is vált.⁴³

A VII. kerületi munkástanácsok

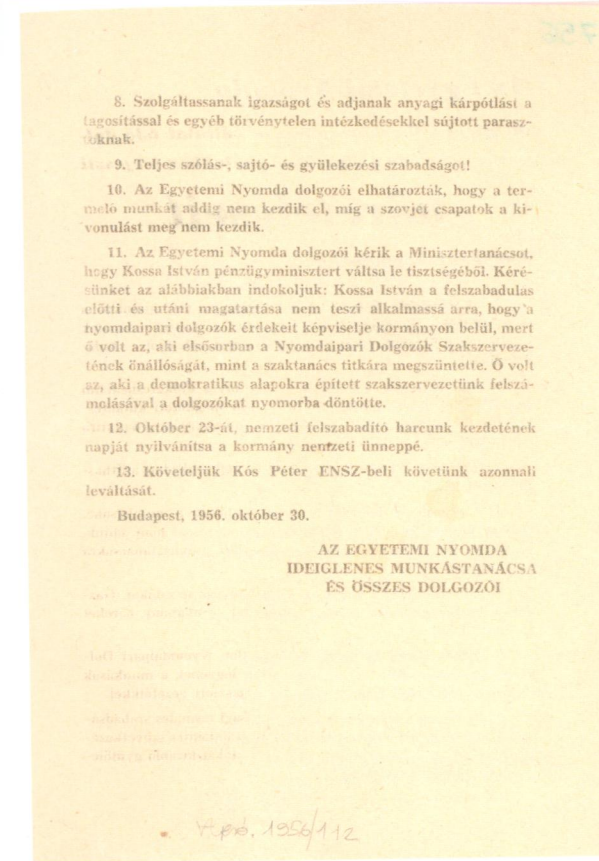
Október 25-én az üzemek országsszerte beszüntették a munkát. Budapesten a tömegközlekedés már a forradalom kezdete óta szünetelt, a közművek üzemeltetését leszámítva lényegében mindenhol állt a munka. A munkásság politikai törekvéseinek képviseletére október 24-étől üzemi szinten megszerveződő munkástanácsok jöttek létre, kezükbe véve a gyárak irányítását, a munkáltatói és az érdekvédelmi jogok gyakorlását. Több üzemnél fegyveres őrseget is szerveztek.⁴⁴ A szervezés október 26-ától kapott nagyobb lendületet, ugyanis az MDP KV aznapi rádiónyilatkozatában munkástanácsok alakítására szólította fel az üzemeket. Ugyanezt kérte a SZOT elnöksége, amely – *Népszavában* közzé tett – kibontakozási javaslata mellett „azonnali tárgyalást sürgetett a felkelőkkel” és felhívta a kormányt, hogy kezdeményezzen tárgyalásokat a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról. A munkástanácsok legitimitását éppen az adta, hogy a hatalom törvényessé tette őket,

Az Egyetemi Nyomda Ideiglenes Munkástanácsának követelései a magyar kormányhoz, 1956. október 30. (Forrás: OSZK)

miközben a forradalmi „követeléseik biztosították számukra a tömeg támogatását”.⁴⁵ Bár a pártvezetés úgy gondolta, hogy az üzemekben majd a munkástanácsok lépnek fel a forradalommal szemben, létrejöttükkel „vált teljessé az egész országra kiterjedő általános sztrájk”.⁴⁶

Október végétől a VII. kerületben is létrejöttek a munkástanácsok. Így például október 29-én a VII. Kerületi Tatarozó Vállalatnál, másnap a Budapesti Városi Épületszerelő-ipari Vállalatnál alakult meg az ideiglenes munkástanács. Utóbbi határozatait akár általánosíthatjuk is a munkás-

tanácsok legelső intézkedéseire. Egyfelől azonnali hatállyal elbocsátották a vállalattól a párttitkárt, aki egyben a bér- és normaosztály vezetője is volt. Másfelől a személyzeti osztály irodáját és a káderanyagokat lepecsételték, gondoskodtak az iratok elzárásáról, valamint elrendelték későbbi értékelésüket (ennek során nyilvánosságra hozatalukat vagy éppen megsemmisítésüket). A pártiroda helyiségét lefoglalták és az üzemi bizottsággal egyetértésben a munkástanács számára jelölték ki. Lefoglalták az üzemi MDP-szervezet iratait is és határozatban rögzítették, hogy azokat az újjászerveződő kommunista pártnak adják majd át. A vállalat dolgozóival közölték, hogy biztosított a havidíjasok fizetése, és a béreket november 3-án ki is fizetik. A végleges

munkástanács megválasztásának időpontját november 5-ére tűzték ki.⁴⁷

A munkástanácsok szerepe azonban inkább a szabadságharc leverését követően vált jelentőssé, hiszen ekkor „léptek elő az üzemekből” – mint arról a későbbiekben szó lesz – a politikai ellenállás élére.

Október 26. – november 3.

Az MDP KV korábban említett október 26-ai nyilatkozata számos ígéretet tartalmazott: új nemzeti kormányt, amely tárgyalásokat kezdeményez a szovjet csapatok kivonásáról, továbbá béremelést, gazdaságirányítási és agrárpolitikai változtatásokat, nem utolsósorban pedig teljes amnesztiát, amelynek feltételéül szabta a fegyveres harcok teljes beszüntetését. A fegyverletétel határidejéül aznap este tíz órát határozták meg.⁴⁸ Annak ellenére, hogy a rádió ezt követően többször is bementa, hogy a felkelők tegyék le a fegyvert, a harcok nem csitultak. Wisinszky László is beszámol arról naplójában, hogy este negyed és háromnegyed tizenegy között „egy fiatal szőlőtartak meg a mikrofon előtt: Mindenki tegye le a fegyvert – most (de hiszen elmúlt már 10 óra?) És egyre hallani az ágyúszót, bár kevesebbet, mint délután. [...] Állandó ágyúzás közben alszunk el.”

Október 27-én reggel a rádió hírei – miszerint több száz felkelő adta meg magát, de még mindig „állandó ágyúzást” hallanak – felzaklatták Wisinszkyt: „Mikor tudjuk meg végre az igazat? És hogyan hitte volna el a sok fegyveres felkelő, hogy nem lesz bántódása, amikor tudta, hogy zömmel az ÁVÓ kezére kerül, azé az ÁVÓ-éra, aki feltétel nélkül kiszolgált Rákosit és Farkas Mihályt, később Gerőt, most meg ugyanúgy Kádárékát? Az az ÁVÓ, amelyik Kádárt vallatta, azzal, hogy 4-5 tisztjét lefoglalták – szervezetileg, gondolkodásában nem

Fegyveres felkelők a járókelők között (Fotó: MNM)

változott, nem változhatott meg – nem lehet bízni bennük.” Ezután összegezte, hogy az elmúlt napokban, hogyan változott a rádió hangneme: „Érdekes, hogy a rádió hogy beszél a kormány ellen harcolókról. Szerdán [október 24.] fasiszta bandák voltak, akik fosztogatnak és egyes megtévedt fiatalok. Csütörtökön [október 25.] már fiatalok és magyar testvérek. Pénteken [október 26.] hazafiak, magyarok, fiatalok, munkások. Péntek este ez maradt, azaz, hogy csak azok azok, akik leteszi a fegyvert este 10-ig. Az a fiatal tehát, aki este 10-ig lő az oro-

szokra, az hazafi, ha leteszi a fegyvert, ha azonban nem, rögtön ellenforradalmi bandita lesz 10 óra 1 perckor? Szép okoskodás. És ebből látni azt a halatlan elkeseredést, ami az emberekben van: nem hagyták abba. Nem hisznek a rádió ígéreteinek. [...] És nagyon sok lehet a harcoló. Hiszen a rádió már szerdán egyes elszigetelt csoport[ok]ról beszélt – csütörtökön a rend fokozatos helyreállításáról – ma, szombaton: teljes kimenési tilalomról! Hogy mennyire tartanak az emberektől, erre jellemző az az intézkedés, hogy három összeverődött emberre

– felszólítás nélkül tüzet nyitnak! [...] Még akkor is, ha nincs fegyverük? Így bízik a kormány az emberekben. Így bízunk mi a kormányban.” Néhány órával később, éjjel negyed tizenkettőkor aztán kihirdették az új, Nagy Imre-kormány tagjainak névsorát. A kabinet összetétele még nem tükrözte a miniszterelnök elgondolásait, de hiányzott a forradalom melletti egyértelmű kiállás is ekkor még Nagy Imre és Kádár János részéről.⁴⁹

Nagy Imre október 28-án 17.25-kor tartott rádióbeszédében kijelentette, hogy a „kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna”, és az elmúlt napok megmozdulásait az „egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalomként” jellemezte.⁵⁰ Beszédében amnesztiát hirdetett, ígéretet tett a forradalmi követeléseken nyugvó program kidolgozására, elismerte a megalakult forradalmi szervezeteket, bejelentette a beszolgáltatás eltörlését, az ÁVH felszámolását, a rendőrség újjászervezését, valamint azt, hogy a kormány tárgyalásokat kezdeményez a szovjet haderők kivonásáról.⁵¹ Wisinszky 29-én így kommentálta az eseményeket: „Nagy Imre és kormánya teljesen átállt a felkelőkhöz. Hihetetlen, de úgy látszik, igaz.”

A munkástanácsok mellett országsszerte létrejöttek a különböző elnevezéssel működő szerveződések (forradalmi/nemzeti bizottságok/bizottmányok), amelyek a felbomlott közigazgatás feladatait kívánták átvenni, illetve a forradalmi helyzetben irányító szerepet vállalni. Nem volt egységes a működésük, a helyi viszonyoknak megfelelően alakultak és hozták létre szervezetüket.⁵² Budapesten mind fővárosi, mind kerületi szinten az ország többi városához képest viszonylag lassan jöttek létre ezek a szervezetek: a kerületekben általában október 28-ától, míg a Fővárosi Tanácsnál csak november 1-jétől indultak meg e folyamatok.⁵³

VII. ker. LAKOSAI!

Megalakult

VII. kerületi Nemzeti Bizottság

Eleg volt a pusztításból, szenvedésből, testvérharcból!
Minden ember, aki nyugalmat, rendet, biztonságot akar,
támogassa a Nemzeti Bizottság munkáját!

Legsürgősebb tennivalóink a következők:

1. Megvédeni otthonunkat és minden erővel megakadályozni a további vérontást. Ezért felkérjük a lakosságot, ne engedje, hogy lakóházaikban fegyveres rendbontók húzódnak meg, mert a fegyveres akciók veszélyeztetik a lakosság élet- és vagyonbiztonságát.

2. Minél előbb biztosítani a zavartalan közellátást és a biztonságos közlekedést. Gondoskodni akarunk arról, hogy minden család asztalára jusson kenyér, a gyermekeknek tej és a legzükségesebb élelmiszerek.

3. Eltakarítani a romokat, helyreállítani a sérült lakásokat. Felhívjuk a lakosságot, hogy ennek első feltételként kezdje meg a házaiban és a házak előtt a romok eltakarítását. A lehetőségekhez képest fedél alá kívánjuk juttatni azokat, akiknek otthona elpusztult.

4. Enyhíteni kell az özvegyek, árvák, sebesültek rokkantak fájdalmait. Sürgősen megszervezzük a róluk való gondoskodást.

Kérjük a kerület lakosságát, tegye magáévá célkitűzéseinket, segítse a VII. kerületi Nemzeti Bizottság munkáját, hogy minél előbb megindulhasson a normális élet.

A kerület lakosságának hazafias érzésére számítva várjuk minden jószándékú ember közreműködését.

VII. KERÜLETI NEMZETI BIZOTTSÁG
Csengeri utca 11. (Tanácsépület)

KÉRJÜK A HÁZBAN KIFÜGGESZTENI!

Röplap a VII. Kerületi Nemzeti Bizottság megalakulásáról, 1956. október vége (Forrás: OSZK)

Erzsébetvárosban – a többi kerulettől eltérően – már október 27-én, szombaton éjjel megalakult a kerületi nemzeti bizottság a tanács épületében. Ennek létrehozását még a helyi MDP-szervezet kezdeményezte, így tagjai is kommunistákból álltak, amiben szintén eltért e szervezet a többitől.⁵⁴

A kezdeményezést a következővel indokolták: „hallottuk, hogy ilyenek vidéken is alakultak, [ezért] összeszedtük az elvtársakat és belőlük alakult meg a Nemzeti Bizottság”. A testület elsődleges céljának a forradalom elleni fellépést tekintette, és a VII. kerületben a forradalom elleni akciók

VII. ker. lakossága, Magyar Testvéreink!

A Magyar Nép hős fiainak vére nem omlott hiába! Hosszú évek elnyomása után ismét szabadok vagyunk, Eljött az ideje, hogy a kezünkől orvul kicsavart zászlót magunkhoz ragadjuk és régi dicsőségében újra magasra emeljük.

VII. kerület népe!

Emlékeztetünk Benneteket 1945-re! Amikor a kerület hazafiasan érző, magyarul gondolkodó lakossága mint egy ember sorakozott fel zászlóink alá. A VII. kerület a legelső között volt, amely az akkori diadalmas fővárosi választások eredményét lehetővé tették és így Pártunk túlnyomó fölényét megalapozta.

Most arra hívunk fel Benneteket, emlékezzetek erre! Mi biztosan tudjuk, hogy az azóta elmúlt szörnyű idők hitetekben, igaz magyar meggyőződésükben még jobban megerősítettek Benneteket. Sorakozzatok Pártunk megtépett, de makulátlanul tiszta zászlaja alá. Várunk Benneteket Pártunk régi – sok dicsőséget látott – és sok szörnyűségeket átélt helyiségében.

VII. WESSELÉNYI U. 49. SZÁM ALÁ.

Forradalmi Ifjúság!

Egészítsétek ki Pártunk kipróbált harcainak táborát erős és tetterkész fiatalságtokkal.

ERŐS LESZ MEGINT A MAGYAR!

Mindnyájan jöjjetek el!

Budapest, 1956. október 31.

A „Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt VII. ker. szervezetének id. intézőbizottsága

Röplap az FKGP VII. kerületi szervezetének megalakulásáról, 1956. október 31. (Forrás: FSZEK)

megszervezéséért felelt. Tagsága az MDP VII. Kerületi Pártbizottsága sorából állt össze.⁵⁵ A Nemzeti Bizottság megalakulásáról szóló visszaemlékezés szerint fő feladatuk a forradalom „garázdálkodásainak” megakadályozása, a „megbízható elvtársak felfegyverzésének” elősegítése és az államvédelmi-sek mentése volt. A bizottság ebben a formájában november 1-jéig működött.⁵⁶

A Nagy Imre-kormány megalakulása után október 30-án eltörölték az egypártrendszert, így lehetővé vált a korábbi koalíciós pártok újjászerveződése, illetve létrejött számos új polgári párt is. A Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Paraszt-

párt – amelynek nevét a forradalom alatt Petőfi Pártra változtatták – október 30-án, a Szociáldemokrata Párt október 31-én alakult újjá.⁵⁷ A hónap utolsó napján az MDP elnöksége kimondta a párt feloszlását, és Magyar Szocialista Munkáspárt néven új párt megalakítását.⁵⁸

Erzsébetvárosi viszonylatban is fontos szerepet kaptak az új pártok. Október 31-én képviselőik megjelentek a VII. Kerületi Nemzeti Bizottságnál: Szekeres Róbert, korábbi elöljáró az FKGP,⁵⁹ Szöllősi László az SZDP, Kiss Béla a Parasztpárt, Winkelhoffer Emil pedig a fegyveres felkelők nevében követelte, hogy távolítsák el a bizottságból Hegedűs István elnököt, Madarász Ernőt és Pintye Józsefet. Hegedűs helyére november 1-jén Radó Dezső lépett, akivel másnap közölte Bechtler Péter fővárosi alpolgármester, hogy újjá kell alakítani a kerületi nemzeti bizottságot, amelybe minden párt és a fegyveres felkelők is két-két tagot delegálhatnak. A november 3-án megalakuló – immár új nevén – VII. Kerületi Forradalmi Bizottság tagja lett az FKGP részéről Szekeres Róbert és Tömő István, az SZDP részéről Szöllősi László és Tuba Ernő, a Petőfi Párt részéről Kiss Béla, az MSZMP részéről Seres Dezső és Radó Dezső. A fegyveres felkelőket Rosztás Ferenc és Winkelhoffer Emil képviselte, míg a tanácsi apparátus Kovács Istvánt és Fanczal Istvánt delegálta a testületbe. Radó javaslatára Papp Tibor pártonkívüli is a bizottság tagja lett. A Forradalmi Bizottság azonban a november 4-én bevonuló szovjet csapatok miatt már nem tudott különösebb tevékenységet kifejtetni.⁶⁰

Az október 23-át követő napokban újabb és újabb forradalmi szervek jöttek létre, amelyek egy-egy terület vagy konkrét társadalmi csoport érdekeit kívánták képviselni, így például október 25-én megalakult az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság,⁶¹ október 28-án a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága.⁶²

Könyvégetés a Lenin körúton. A forradalom napjainak egyik jelensége volt a marxista-leninista ideológiát képviselő könyvek, valamint az elnyomást szimbolizáló, a közintézményekben elhelyezett Sztálin-, Rákosi- és Lenin-arcképek elégetése (Fotó: Mészáros László/MNM)

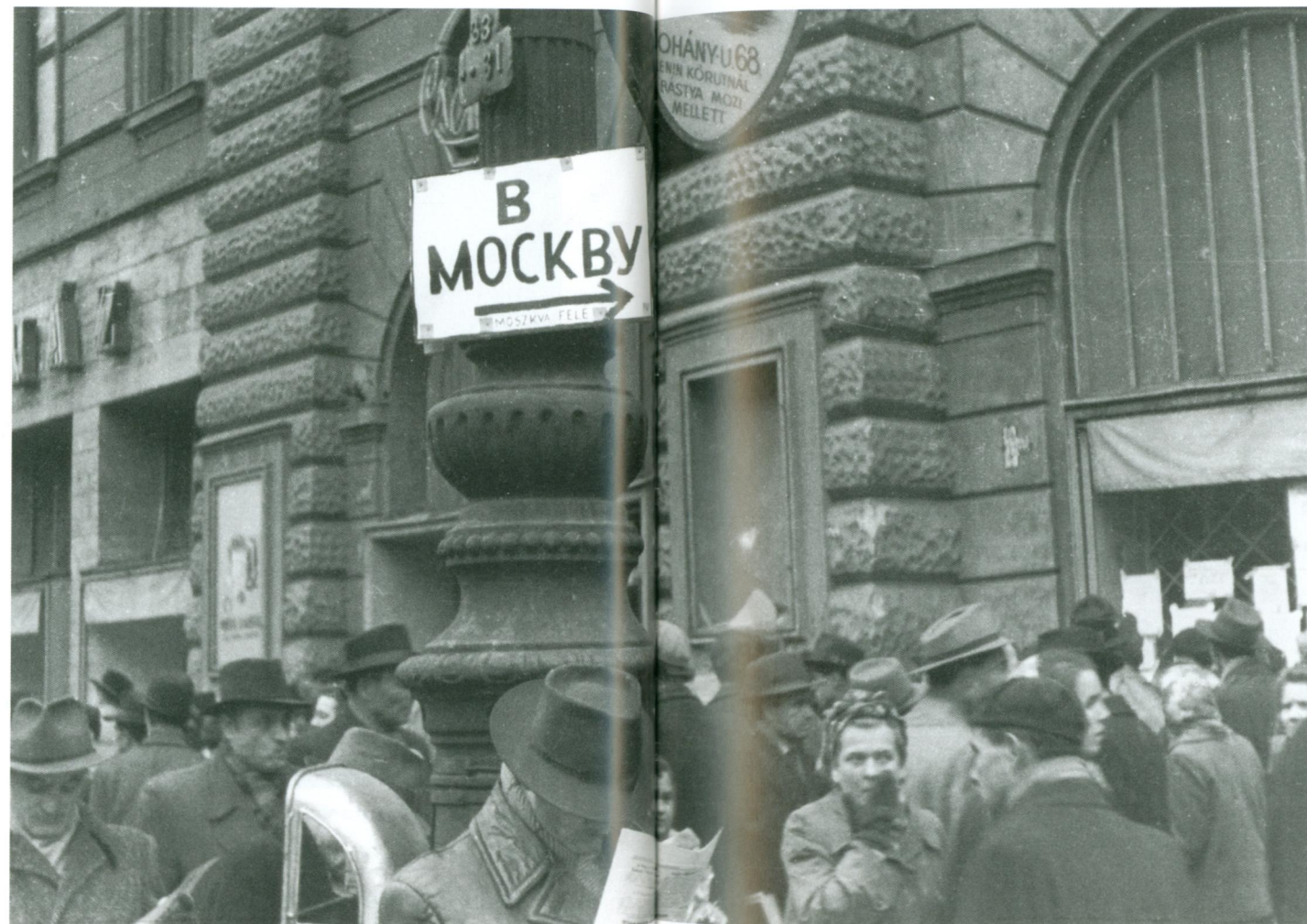
A VII. kerület története szorosan összefonódik a főváros művészeti életével, ezért külön is érdemes szólnunk két művészeti forradalmi szervezetről. 1956. október 30-án alakult meg a Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottsága, amelynek alakulási jegyzőkönyvéből kiderül, hogy ekkor már működött a Madách Színház „ideiglenes tanácsa”, amelynek csakúgy, mint az SZFSZFB-nek is meghatározó tagja volt Darvas Iván. A Madáchból még Pécsi Sándor került be a színészek forradalmi bizottságába. A Madách Színház Forradalmi Bizottságát – mivel Darvas és Pécsi az SZFSZFB-be voltak delegálva, így ők már nem lehettek a végle-

ges szervezet tagjai – Tolnay Klári, Mészöly Dezső, Kelemen Éva, Timár József, Deák Lőrinc, Szegedi Szabó István, Tamás József, Regös Péter, Lázár Mária, Csukárdi József, Nagy Dezső, Horváth Mihály alkották.⁶³

A Magyar Zeneművészek Szövetsége szintén erős szálakkal kötődött Erzsébetvároshoz, hiszen a Kertész utca 36. sz. alatt, vagyis a FÉSZEK Művészklubban volt a székhelye. A Magyar Zeneművészek Szabad Szövetségének október 31-én a kormányhoz intézett kiáltványából kiderül, hogy aznap hozták létre a zeneművészek ideiglenes forradalmi tanácsát. Kiáltványuk első három pontjában politikai

Bár a közhangulat még mindig parázslott, a második szovjet intervenciót megelőző napon úgy tűnt, hogy lassan visszatérnek az átlagos hétköznapiak. „Az újság közölte, hogy helyreállítják a rendet, 45 autóbusz megindul. Hétfőn kezdődik a tanítás. Több üzemben megkezdődik a munka. [...] Este Mindszenty bíboros⁷¹ beszédet mondott. A honvédelmi miniszter Maléter Pál lett.”⁷² Wisinszky László november 3-án bement a munkahelyére „az ún. Forradalmi Bizottságot megválasztani. Nagy rumlival ment a dolog” – kommentálta. „Hétfőre halasztva a szavazás. Megkaptuk a fizetést és hazajövet kajálás után én a pártonkívüliek ajánlott

A Magyar Írószövetség gyűjtőakciója részeként kihelyezett láda az Urániával szemben. A láda fölött, a kiragasztott pénzjegy alatti felirat: „Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk mártírjaink családjaik” – Magyar Írószövetség” (Fotó: BFL)

Moszkva felé mutató tréfas útjelző tábla egy lámpaoszlopon a Blaha Lujza téren, 1956. november 3. (Fotó: MNM)

listáját készítettem el, nehogy olyanok kerüljenek a bizottságba, akik rákosisták voltak.”

November 3-án Zimándi Pius már nem hallott lövöldözéseket, majd a következő sorokkal folytatja naplóját: „az egész városban vásárlási láz vett erőt. Mindenki vásárolt. Gyertyát, lisztet, zsírt, gyufát, szappant stb. és minden második ember kezében kenyér volt (igaz, hogy holnap vasárnap). Mintha

Pált, a honvédelmi minisztert és a vezérkart az oroszok elfogták és a magyar csapatok harcolnak az orosz túlerővel szemben. Állandó segélykérést ad a rádió 4 nyelven. Reggel 9-kor elhallgatott a rádió.”⁷⁴

A felkelőcsoportok létrejötte

November 4-én megindult a szovjet csapatok magyar forradalom elleni inváziója. A területben főként civilekből álló felkelőcsoportok vették fel a harcot az ország más részeihez hasonlóan. A következőkben főként Eörsi László és László Dávid kutatásai nyomán tekintjük át kronológiai rendben az erzsébetvárosi fegyveres ellenállás eseményeit, a felkelőcsoportok létrejöttét, valamint röviden kitérünk a politikai ellenállás történetére is.⁷⁵

Október 23–25.

A Baross téri csoport

A felkelőcsoportok közül elsőként a Baross térieké alakult meg, amelynek létrejöttében kulcsszerepet játszott a Keleti pályaudvar közelsége. Október 23-ától ugyanis leállt a vonatközlekedés, emiatt rengetegen Budapest legnagyobb pályaudvarán vesztegeltek.⁷⁶ A csoport megalakulási időpontja meglehetősen bizonytalan. Eörsi László október 23-án éjfél környékére vagy másnap reggelre teszi a csoport létrejöttét.⁷⁷ László Dávid ezzel ellentétben október 25-ére, amikor a Pásztor Sándor vezette alakulat bevette magát a Baross tér 19. sz. alatti épületbe, a Pest megyei MESZÖV és a MÉK korábbi központjába.⁷⁸ Létszámukat a kezdeti napokra vonatkozólag még megbecsülni is nehéz; László

hetekig tartó ostromra készülének föl” – jegyezte meg, mintha a levegőben érződött volna az elkövetkező napok előszele. „Ez volt a fő probléma egész nap: mit fog csinálni az orosz?” – tette föl a kérdést, hozzátéve, hogy „a nemzet el van szánva a védekezésre”.⁷³

Zimándi kérdésére másnap reggel megérkezett a válasz. „Reggel 5 óra körül megindultak a Pest-környéki orosz csapatok. Drámai felhívást közölt a pesti rádió a Himnusz hangjai közben: Maléter

Fegyveres felkelők egy csoportja a Keleti pályaudvar környékén (Fotó: MNM)

Dávid október 25-éhez kapcsolódóan körülbelül húsz főt említ.⁷⁹

A következő napokban a csoport létszáma viszonylag gyorsan növekedett. Ennek oka a Keleti pályaudvar közelségén túl az a tény volt, hogy szállás és étkezés ígéretének fejében viszonylag sokan csatlakoztak hozzájuk.⁸⁰ A tér közlekedési szempontból stratégiaileg ugyan fontos volt, harcászati szempontból viszont kifejezetten előnytelen volt a fekvése, ami a későbbi harcok során be is bizonyosodott.⁸¹

A Pásztor Sándor vezette csoport mellett ekkor a Keleti pályaudvaron Timus Lajos körül is szerveződött egy kisebb társaság; kettejük között azonban egészen novemberig semmiféle kapcsolat nem alakult ki.⁸²

A Hársfa utcai csoport

A Hársfa utcai felkelőcsoport szorosan együttműködött a Wesselényi utcaival. Megnevezése onnan eredt, hogy tagjai részt vettek a VII. Kerületi

Rendőrkapitányság (Hársfa utca 38.) elfoglalásában. Az ostrom – ahogyan azt a korábbiakban már említettük – október 24-én kezdődött, de az épület csak másnap került a felkelők kezére. A VII. Kerületi Nemzeti Bizottság Bajusz Rezsőt küldte ki a felkelők élére, aki feltehetőleg a belső reakció elhárításáért felelős személyként a BM-nek dolgozott. Rajta keresztül az MDP-nek egészen a harcokig sikerült megtartania befolyását a felkelőcsoport felett.⁸³

Október 26–28.

A Baross téri csoport

Meghatározó változás állt be a Baross téri csoport életében október 26–28-a között, ugyanis ezekben a napokban csatlakozott hozzájuk a később vezető szerephez jutó Nickelsburg László. Későbbi vallomásai alapján azonban lehetetlen megmondani, hogy erre pontosan mikor is került sor. Az ellene indult első nyomozás szerint október 28-án került először kapcsolatba a felkelőkkel, amikor azok igazoltatták őt, azonban a csoporthoz – állítása szerint – csak október 31-én csatlakozott. A több mint három évvel az események után lefolytatott második nyomozás már október 25–26-át jelölte ki belépése dátumának.⁸⁴ A Köztársaság téri harcokban való részvétellel való megvádolás okozhatja a két időpont közötti különbséget.

A Wesselényi utcai vagy Farkas-csoport

A Wesselényi utca 49. sz. alatt volt az úgynevezett Wesselényi utcai csoport – amelyet később csak Farkas-csoportként emlegettek – első központja. Az elnevezést Kovács Dezső javasolta, hogy így ne kelljen senkinek se az igazi nevét használnia. Kovács magát többek között a „Farkasok Gazdája”, „Farkasgazda”

néven emlegette. Október 26-án a szovjet tankok végiglőtték a Wesselényi utca környékét, ami hozzájárult az ellenállás erősödéséhez a környéken és a kerületben. A csoport létrejöttében szerepe volt továbbá Nagy Imre október 28-án elhangzott beszédének, amelyben felszólította a fegyveres fiatalokat, hogy csatlakozzanak a helyi karhatalmi egységekhez. Október 28–29-én körülbelül ötven fő hozta létre a felkelőcsoportot, amelynek élén Kovács Dezső, Kovács Imre és Drbál Ferenc állt.⁸⁵

Október 29.

A Csengery utcai csoport

A VII. Kerületi Tanács Csengery utca 11. sz. alatti épületében október 27-étől működött a VII. Kerületi Nemzeti Bizottság, amelyben az MDP-nek, hasonlóan a Hársfa utcai csoporthoz, sikerült viszonylag sokáig megőriznie a befolyását. Október 29-én Steiner Lajos vezetésével 25-30 felkelő elfoglalta az épületet. Ezt követően Steiner tárgyalásokat folytatott a Nemzeti Bizottsággal, de ekkor még nem tudta, hogy az valójában nem áll a forradalmárok oldalán. Jól mutatja ezt, hogy a bizottság elnöke és tagjai szabadon engedték a bekísért ÁVH-s foglyokat. Steiner azonban nem állt a Nemzeti Bizottság befolyása alatt, így alakulata részt vett másnap a Köztársaság téri ostromban, annak ellenére, hogy a bizottság előzőleg megtiltotta azt számukra.⁸⁶

A VII. kerületi pártház ostroma

A Lenin körút 6. sz. alatti pártházat október 29-én ostromolták meg. A budapesti pártközpont hajnalban jelezte a VII. Kerületi Bizottságnak, hogy „veszélyben vannak a pártházak, meg fogják támadni”

azokat, és utasítást adott, hogy „magától érthető, hogy védeni kell”. Bár az épületben voltak fegyverek, a védelmet mégsem tudták megszervezni, mert a pártházhoz érkező karhatalmistáknak fényes nappal nem tudták átadni azokat, végül jobbnak látták, ha feladják az épületet, és a hátsó folyosón át, a szomszéd ház pincéjén keresztül a Dohány utcára menekültek. Barinkai Oszkár párttitkár onnan az Athenaeum épületébe ment, majd jelentette a fővárosi pártközpontnak, hogy „megszűnt ott a PB, elfoglalták az épületet, és hogy nincs senkinek semmi baja”.⁸⁷ Az ostrom után a Blaha Lujza téri éjjel-nappali ételmisszerboltnál folyamatosan szónoklatok hangzottak el, amelyhez a szükséges technikai felszerelést az Athenaeum Nyomdából szereztek be. A 20-25 fős Lenin körüti csoport egy állandó hangos híradót működtetett. Vezetője előbb Nemeskéri József és Sánta Ferenc író, majd Varga Károly volt.⁸⁸

A New York-palota elfoglalása

A New York-palotát szintén október 29-én foglalták el. Az épületben több lapszerkesztőség is tevékenykedett, köztük a forradalom alatt megalapított *Igazságé*. A palota melletti épületben működő Athenaeum kérésére, amelynek vezetősége fenyegetőnek érezte a felkelők közelségét, a honvédség október 30-án csapatokat küldött ki, de végül nem történt semmilyen összetűzés. Molnár László filmrendező vezetésével alakult meg itt aztán a nemzetőrség, amely nem sokáig vett részt később a harcokban, mert hamar jelentős veszteségeket szenvedett.⁸⁹

A Nemzetőrség létrejötte

Október 30-án – Kopácsi Sándor budapesti rendőrfőkapitány későbbi állítása szerint Nagy Imre jóvá-

hagyásával – kezdődött meg a felkelőknek a Nemzetőrségbe való beléptetése. Az előző nap életre hívott Budapesti Nemzetőrség célja a rend helyreállítása, az ÁVH lefegyverzése, a különböző provokációk megakadályozása, a konszolidáció elősegítése, valamint a Nemzetőrségen kívüli felkelők lefegyverzése volt. A Nemzetőrség alapja már október 24-én létrejött, amikor Nagy Imre rádióbeszédében felszólította a munkásságot, hogy védjék meg a „gyáraikat, gépeiket”.⁹⁰ Ám nemcsak az MDP hívott annak érdekében életre munkássztagokat, hogy a fennálló hatalmat valamilyen szinten meg tudják védeni – a rendőrség ekkor már képtelen volt erre –, hanem az egyetemi diákság is alakított fegyveres csoportokat. Az első ilyenek felállítására október 28-án került sor.⁹¹

A kezdeti elképzelés alapján a felkelők nem kaptak volna szerepet az új védelmi szervben. Október 24–26-át követően azonban az őrségek összetétele folyamatosan átalakult, a korábbi rendszerhez hű tagok helyébe a „többség bizalmát élvező emberek léptek”. Az MDP KV célja továbbra is a felkelők lefegyverzése volt, és arra törekedtek, hogy az őrségeket valamiféleképpen – egyenruha, megkülönböztető jelzés – külön tudják választani a fegyveres felkelőktől. Lényegében rendőrségi segéd-erőt kívántak szervezni, illetve a területi (fővárosi, megyei, városi, kerületi, járási) pártszervezetek fegyveres erejét megteremteni. Október 27–28-án döntés született arról, hogy létrejön az 1848. évi nemzetőrséghez hasonló szervezet, és ebbe, illetve a gyári őrségekbe való belépésre szólítják fel a munkásságot.⁹²

A Belügyminisztérium október 28-án felhívást tett közzé, miszerint másnap reggeltől lehetett jelentkezni nemzetőrnek. Hangsúlyozták, hogy a Nemzetőrség csupán átmeneti szervként jön létre, működése addig tart, amíg sikerül újrászervezni a rendőrséget. Október 29-én jöttek létre az első

nemzetőrségek a rendőrségeken kívül az üzemekben, valamint olyan objektumokban, ahol korábban a rendőrség látta el a védelmi szolgálatot. Tagjaik csak rendőrök, katonák, üzemi dolgozók és egyetemi diákok lehettek. A felkelőket ekkor még kizárták a soraikból.

A változást október 29-e hozta el. Egyrészt egyes felkelőcsoportok ekkor léptek kapcsolatba Nagy Imrével, aki engedélyezte belépésüket a Nemzetőrségbe,⁹³ másrészt pedig késlekedett a munkássztagok, illetve a hatalomhoz hű csapatok felállítása. Továbbá aznap megszüntették az ÁVH-t.⁹⁴ A Köztársaság téri pártszékház ostroma azonban merőben más szituációt eredményezett, mint ahogyan azt a hatalmon levők eltervezték.

Mindezzel párhuzamosan október végén megindultak a tárgyalások a rendőrség és a felkelők között az együttműködésről. Ennek mikéntjét illetően nem volt egyetértés közöttük. A rendőrség álláspontját, miszerint ők felelnek a rendért, s a felkelők pedig csak segítenek a feladatok ellátásában, Nickelsburgék nem fogadták el.⁹⁵ Amennyiben hihetünk a későbbi bírósági vallomásoknak, Nickelsburg kezdetben nem fogadta el Király Béla parancsokságát, sőt, a Nagy Imre vezette kormányt sem, helyette Dudás Józsefet⁹⁶ támogatta. Miután azonban a Baross tériek csatlakoztak a Nemzetőrséghez, Nickelsburg már Dudást támogatta a különutasságáért.⁹⁷

Október 30.

A Thököly úti csoport

A VII. és a XIV. kerület határát – a Thököly és a Dózsa György út kereszteződését – ellenőrzése alatt tartó Thököly úti csoport október 30-a táján jött létre. A többi felkelőcsoporttól abban tértek el,

hogy tagjaik nem véletlenszerűen csapódtak egymáshoz, hanem már korábban ismerték egymást. A zömében közbüntényes vádakkal elítélt személyek ugyanis rendszeresen találkoztak a Keleti pályaudvar környékén. A bírósági vallomások alapján Klauber István és Ludányi Ferenc kezdeményezésére léptek be társaik a Nemzetőrségbe. A csoportban rajtuk kívül Franyó Ferenc és Keller Károly töltött be vezető szerepet.⁹⁸

A Köztársaság téri ostrom

Október 30-a az újonnan létrehozott Nemzetőrség megalakítása mellett⁹⁹ a Köztársaság téri események miatt is kiemelten fontos volt a forradalom történetében. A fővárosi pártbizottság székházának ostromáról számos mű született, eltérő olvasatokkal az eseményekre vonatkozólag. Az alábbiakban Eörsi László, Szakolczai Attila és Tulipán Éva munkáira támaszkodva foglaljuk össze az eseményeket.

Az MDP Budapesti Pártbizottságának épületét október 30-án ostromolták meg, amelyben a felkelőcsoportok közül valószínűleg a Baross tériek vettek részt a legnagyobb létszámmal. A VII. kerületi csoportok közül a Csengery utcaiak, illetve a „Farkasok” is az ostromlók között voltak, utóbbiak annak ellenére, hogy egyik vezetőjük, Kovács Dezső megtiltotta nekik a részvételt.¹⁰⁰

Reggel kilenc és tíz óra között kezdett el gyülekezni a tömeg a Köztársaság téren. Szakolczai Attila kutatásai szerint nem azzal a szándékkal verődtek össze, hogy megtámadják a székházat. Az ostromhoz viszont hozzájárult, hogy az épületben levőknek hússzállítmány érkezett, amelynek híre felbőszítette a közelben ételmisszerért sorban állókat, illetve az indulatokat erősítették azok a hírek is, amelyek szerint az épületben ÁVH-sok tartózkodnak. Ezt a gyanút erősítette az, hogy az

épületben lévők elküldték az igazoltató rendőröket a kapu elől.¹⁰¹ A téren mindeközben a fegyveresek (rendőrök és nemzetőrök) mellett a bámészkodók is elkezdtek gyülekezni, akiknek létszáma valószínűleg jóval több volt, mint a fegyverrel rendelkezőké. Az előre eltervezett ostromnak mindez elmentmond, Szokolczai szerint arra sokkal inkább a fokozódó indulatból, illetve a tíz óra körül eldőrdült első lövések miatt került sor.¹⁰²

Hasonló következtetésre jutott kutatásai során Tulipán Éva is. A bírósági iratok a bejárat felé közeledő „tömeget” négy-öt főtől ötven-hatvan fegyveresig határozzák meg. Tulipán szerint valószínűsíthető, hogy csak egy kisebb fegyveres csoport érkezett az épület elé, amelyet fegyvertelen civilek nagyobb csoportja követett.¹⁰³

Eörsi László álláspontja ellentmond Szokolczaiénak, szerinte a felkelőcsoportok szervezeten érkeztek a térre. A Corvin téri ellenállók délről, az Erkel Színház felől, a Baross tériek egyrészt a Fiumei út – Légszesz utca, másrészt a Rákóczi út – Kenyérmező utca felől érkeztek; a Fiumei út felől jövőket Pásztor Gyula, a Kenyérmező utcaiakat Balogh László vezette.¹⁰⁴

Szokolczai szerint az épületben tartózkodók nem látták szervezett támadás előkészületeinek a nyomait. Ezt támasztja alá a délelőtti, tehát viszonylag kései időpont, amely egyértelműen kizárta a meglepetésszerű támadást. Tompa Károly, az épület őrségének vezetője, 1957-ben azt vallotta, hogy nyugodtan megreggelizett, illetve elkezdett borotválkozni, amikor az első hírek megérkeztek arról, hogy az épületbe többen is be akarnak hatolni.¹⁰⁵

Valamikor tíz óra körül aztán eldőrdültek az első lövések, illetve ekkor felrobbant egy kézigránát is. Feltehetően nem sokkal azután tüzeltek az épületből, hogy a rendőrök vezette felkelők és civilek bementek a pártházba, és onnan lefegyverzett ávosokat kísérték ki.¹⁰⁶ A védők által eldobott és az

előcsarnokban felrobbant kézigránát miatt több védő és támadó egyszerre menekült ki az épületből, és keresett fedezéket a környező fák alatt.¹⁰⁷ Tulipán mindezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy míg az első vallomások során még a pártházból kifutó védőket átállókként aposztrofálták, s ezért lőttek rájuk is az épületből, addig a későbbi vallomásokban már mint tűszok szerepeltek, akiket a támadók erőszakkal hurcoltak ki a pártházból.¹⁰⁸

Eörsi álláspontja szerint a délelőtti folyamán a Baross és a Corvin tériek mellé folyamatosan csatlakoztak a jelentősebb VII. és VIII. kerületi felkelőcsoportok. Az ostromban az jelentette a fordulatot, hogy a XIII. kerületből öt harckocsi érkezett a védők segítségére, amelyek azonban nem rendelkeztek helyismerettel, így a helyszínre érkezve besoroltak az épületet lövő forradalmi harckocsi mellé. Az egység vezetője, Galó István, a felkelők reakciója alapján hamar felismerte, hogy hibát vétett, és elindult a térről, de a négy másik harckocsiból csak egy követte, a további háromból kettő továbbra is lőtte a pártházat.¹⁰⁹ Galó az ellenük indított eljárás során próbálta csökkenteni a harckocsik szerepét az ostrom sikerességében. Az igaz, hogy az épületet nem védtek sokan, kérdés azonban, hogy ez a körülbelül 150 fő mennyi ideig lett volna képes tartani magát, ha a támadók nem kapnak segítséget a harckocsik részéről. Az is megjegyzendő azonban, hogy a belvések következtében a védők kénytelen voltak egyre rosszabb védelmi állásokat felvenni.¹¹⁰

A pártház védői elkeseredésükben kora délután végül kiadták a „tüzet szüntess” parancsot. Eörsi szerint Mező Imre, Asztalos János és Papp József fehér zászlóval a kezükben léptek ki az épületből, de a felkelők lelőtték őket.¹¹¹ Tulipán Éva szerint azonban a fennmaradt vallomások alapján nem lehet pontosan rekonstruálni, hogy ki volt a másik két védő, valamint azt sem, hogy Mezőék valóban kiléptek-e a pártházból, mert az is elképzelhető,

hogy az épületben sebesültek meg.¹¹² A védők többségével ezután a támadók leszámoltak. Az épületen belüli harcok „ajtótól ajtóig” zajlottak. A későbbi perek során a hatóságok a védőket igyekeztek fegyvertelennek beállítani, és súlyosbító körülményként tüntették fel, hogy a támadók fegyverteleneket gyilkoltak le.¹¹³ A felkelők közül 15-20, a védők közül körülbelül 25 ember halt meg, további 50-60 embert kórházba szállítottak. A harcok lezárulását követően a felkelők az épületet átkutatták egy állítólagos bunkerrendszer miatt, ám végül semmi ilyet nem találtak.¹¹⁴

A felkelők csatlakozása a Nemzetőrséghez

A VII. kerületi Nemzetőrség központja a régi pártházban, a Lenin körút 6. sz. alatt jött létre, amely egyben a Lenin körúti felkelők bázisa is volt. November 1-jén a Baross tériek is csatlakoztak a Nemzetőrséghez, a belépési ívet parancsnokként Nickelsburg, parancsnokhelyettesként Pásztor Sándor írta alá. Eörsi László kutatásai szerint a mintegy 200-250 felkelő 130 igazolványt kapott.¹¹⁵ A létszám azonban nem teljesen tisztázott. Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a Köztársaság téri ostrom után a Baross tériek létszáma ugrásszerűen megnőtt. Amíg Pásztor Géza feljegyzései körülbelül 560 nemzetőrrel számoltak be,¹¹⁶ a későbbi bírósági vallomások 350-400 főben határozták meg a Baross tériek létszámát. Ha abból indulunk ki, hogy a kerületben és a környéken a Baross tériek bírtak irányító-vezető szereppel, akkor ez a létszámnagyság reálisnak tűnik.¹¹⁷

A Nemzetőrséghez csatlakozott felkelőket immáron katonai tanácsadók segítették, egyúttal kijelölték a Baross téri csoport ellenőrzési körzetét is, amely a Rákóczi és a Thököly út páros, valamint a Dohány és a Landler Jenő (ma: István) utca páratlan oldalától a Hársfa és Hernád utcáig terjedt,

emellett a Thököly út, a Keleti pályaudvar és a Baross tér által határolt terület is az ellenőrzésük alá tartozott.¹¹⁸

A Keleti környéki „vagányok”, vagyis a Thököly úti felkelők október végén, november elején csatlakoztak szervezett formában a Nemzetőrséghez. Tevékenységük pontosan nem ismert, csak annyit bizonyos, hogy a Thököly és a Dózsa György út kereszteződését tartották felügyelet alatt. Mivel a csoport főként köztörvényesekből tevődött össze, a rendőrséggel való kapcsolatuk – csak úgy, mint a Baross térieknek – nem volt zökkenőmentes. Emiatt történhetett meg, hogy a fegyverek és az igazolványok átvétele után a csoport függetlenítette magát a Nemzetőrségtől.¹¹⁹

A Farkas-csoport is ebben az időben csatlakozott a Nemzetőrséghez, központjuk ekkor már az Almássy tér 2. sz. alatt volt, a Wesselényi utcai helyiségüket ugyanis a Független Kisgazdapárt helyi szervezete kapta meg. Ennek ellenére később is Wesselényi-csoportként emlegették őket. Létszámuk hetven fő körül lehetett, amelynek élén ötfős parancsnoki gárda állt: a már említett két Kovács és Drbál mellett Dóczi Dénes és Pongrácz Róbert. A csoport a Nagykörút és a Rottenbiller utca közötti területért felelt, amelynek északnyugati és délkeleti határa nem pontosan meghatározható: a Majakovszkij (ma: Király), a Dob és a Wesselényi utca, illetve a Rákóczi út és a Dohány utca egyaránt szóba jöhet.¹²⁰

Október 31. – november 3.

A Baross téri csoport

A Baross tériek katonai mintára történő megszervezése november 1-jén kezdődhetett meg. A dátum azért valószínűsíthető, mert ekkor érkezett

hozzájuk katonai tanácsadó, valamint a Nemzetőrséghez való csatlakozásig nem működtek szervezett keretek között.¹²¹ Összesen három századot hoztak ekkor létre, amelyek egyenként három-három szakaszból, ezek pedig három-három rajból álltak. A századok és a szakaszok parancsnokait a vezetés jelölte ki, míg a rajok irányítóit a szakaszok maguk választhatták meg.

Az 1956-os felkelőcsoportok tagjainak teljes névsorát a mai napig nem ismerjük, sőt, még vezetőiket illetően is vannak bizonytalanságok.¹²² Ez igaz a Baross tériekre is, akiknél szinte csak az biztos, hogy a főparancsnokuk Nickelsburg László volt, mellette Balogh László („Pipó”) és Pásztor Sándor volt a parancsnokság tagja. Pásztor Gyula pozícióját illetően már megoszlanak a kutatói vélemények.¹²³ A századparancsnokok közül Hámori István, Tokai István, Herczegh Benjámin és Timus Lajos neve ismert. Herczegh a III. század vezetése mellett egyúttal a röpiratkészítők irányítója is volt, feltehetőleg Timus Lajos ezért kerülhetett mellé a század élére. A Baross tériek vezetésében Pásztor Géza is részt vállalt oly módon, hogy időnként öcsét, Sándort helyettesítette.¹²⁴

A Lenin körúti csoport

A csoport folyamatos kapcsolatot tartott fenn mind a corvinistákkal, mind a New York-palotában lévő fegyveresekkel, de a legszorosabb összeköttetést a Dohány utcában lévő kerületi kiegészítő parancsnoksággal alakította ki. November 2-án vették át a nemzetőr-igazolványokat, összesen huszonkettő darabot. A csoport feladata a Nagykerület és a Rákóczi út kereszteződésének biztosítása és a lakosság tájékoztatására szolgáló, állandó hangos híradó működtetése volt. Egy nappal a harcok kitörése előtt a létszámuk huszonöt főről 360-ra nőtt, bár ez az adat kétségbe vonható.¹²⁵

A szovjet csapatok mozgósításától a fegyveres harcok kezdetéig

A szovjet hadsereg november 1-jei mozgósítása, illetve az ennek nyomán történő csapatmozgások újabb fegyveres konfliktus kitörésével fenyegettek. November 3-ára összehívták a Forradalmi Karhatalmi Bizottság (vagyis a Nemzetőrség) gyűlését a Budapesti Rendőr-főkapitányság épületébe, amelyen a felkelőcsoportok jelentős része is képviseltette magát. A gyűlés után Nickelsburg próbálta elérni, hogy kinevezzék a VII. kerületi egyesített felkelőcsoportok parancsnokává, de ezt sem itt, sem később, a VII. kerületi felkelőcsoportoknak a Baross tériek főhadiszállásán megtartott gyűlésen nem tudta elérni. Ezen megpróbálta rábírní a „Farkasokat” is arra, hogy csatlakozzanak hozzájuk, de sikertelenül.¹²⁶

A szovjetekkel való összeütközésig a felkelőcsoportok igyekeztek meggátolni a fosztogatásokat és a túlkapásokat. Elsődleges feladatuknak tekintették az ÁVH-sok felkutatását. Az előállítások folyamán kerültek a visszaéléseket, csak egy-két esetben fordult elő, hogy feldúlták az illető lakását. Az ÁVH-sok előkerítését még könnyebbé tehetné volna az a 100-150 titkos dosszié és telefonos névjegyzék, amelyet a Kürt utca 6. sz. alatt lévő ÁVH-s objektumban talált a Csengery-csoport, akiket ez az akció tett híressé. A dokumentumokat azonban végül érdemben sem ők, sem a többi felkelőcsoport nem használta fel.¹²⁷

November 4-én a Baross téri felkelők létszáma közel 400 fő lehetett, köztük 80-90 vájárstanuló volt, akiket aznap a Keletiben hazautazásuk helyett „csábították át” a csoporthoz.¹²⁸ A Baross tériek tevékenysége a megtorlások dokumentumai szerint nem volt makulátlan, bármennyire is törekedtek erre a vezetőik. Később ugyanis megvádolták őket azzal, hogy október 29-e éjjelén kivégeztek négy

embert, két ÁVH-snak vélt személyt és két fosztogatót ért felkelőt. A kivégzések okát Nickelsburgék a későbbi vallomások szerint azzal magyarázták, hogy „példát kell statuálni”. A gyilkosságok megtörténte azonban kétségbe vonható. Az elmondások alapján a kivégzéseket, amelyeket a vád szerint Nickelsburg titokban akart tartatni, meglehetősen teátrális körülmények között hajtották végre, a lövések is hallhatók voltak. Ám a holttesteket nem találták meg, illetve a pincében csak két halottat láttak az épületben levők, amelyek akár a harcok folyamán elesett bányászfiúk holttestei is lehetnek. Meg kell említeni azt is, hogy a Budapesti Temetkezési Intézet november 4-e előtt nem szállított el hullákat a Baross térről. A későbbi kihallgatások során – Timus Lajost leszámítva, aki azonban felnagyította a vádakát – mindenki tagadta a kivégzéseket.¹²⁹

November 4–10.

A Baross téri csoport

A kerületi felkelők és a szovjet csapatok harca november 4-én reggel kilenckor kezdődött meg. Elsőként a Kerepesi úton érkező tankokat vették célba, de nem jártak sikerrel. Ráadásul az összecsapás során a szovjetek kilőtték ágyúikat. A veszteségek nyomán Nickelsburg és a két Pásztor a nap folyamán elhagyta a Baross tér 19. sz. alatti épületet, a vezetők közül csak Balogh maradt a központban, valamint Timus, de a nap folyamán ő is átvezényelte embereit. A felkelők így hamar elvesztették a stratégiaiilag fontosnak ítélt Keleti pályaudvart. A védők egy része ezután hazament vagy a Péterfy Kórházba távozott, más részük a Nefelejcs utca 4-be menekült, ahol már több felkelő is tartózkodott, többek között Timus és a későbbi „Fűrj-parancsnok”, Palotás József is. Az épületet a szovjet csapa-

tok hamar tűz alá vették, a nyomasztó fölénnyel szemben a védőknek nem maradt más lehetőségük, mint a menekülés. Palotás a Fűrj vendéglőbe vette be magát, itt szervezte meg a „Fűrj-csoportot”, míg Timus visszatért a Baross térre.

Ahogy korábban is utaltunk rá, a Baross téri épületet nehezen lehetett védeni. A házat még november 4-én több belövés is érte, de ettől függetlenül a felkelők közül többen a nap végéig kitartottak, csak az este, illetve éjszaka folyamán hagyták el az addigra már tarthatatlannak bizonyuló épületet. Az este folyamán ide tért vissza Nickelsburg, aki ekkor már fehér köpenyt és vöröskeresztes karszalagot viselt. Mielőtt Balogh és Timus, valamint a többi felkelő végleg elhagyta volna az épületet, elégették az igazolványaikat, de a rajok listáit nem szedték össze, és nem is semmisítették meg azokat.¹³⁰

A parancsnokság a november 4-éről 5-ére virradó éjszaka a Péterfy Sándor utcai Kórházba vonult, s a fegyveres harc helyett egyre inkább a politikai ellenállásra helyezte a hangsúlyt. Szokolczai Attila szerint ugyan készültek röpcédulák a Péterfyben november 4-e után, de kétségbe vonja azt, hogy a kórház kapcsolatban állt volna a fegyveres csoportokkal. A politikai ellenállást folytatók Angyal István irányítása alatt álltak, aki november 4-ét követően már nem fegyverrel, hanem új eszközökkel kívánt ellenállni.¹³¹

Nickelsburg László november 5-én formálisan lemondott a csoport vezetéséről, de ettől függetlenül parancsot adott a Divatcsarnok elfoglalására. Ennek oka, hogy egyrészt meg akarták védeni az épületet az esetleges fosztogatásoktól, másrészt – nyugta ellenében – új ruhákat szerettek volna szerezni a felkelőknek. Az áruházat mintegy 200 fő foglalta el. Kérdéses, hogy ezen túlmenően volt-e bármilyen védelmi célja az épület elfoglalásának. A fosztogatások megakadályozása érdekében a

helyszínre küldték Balogh Lászlót, de nem járt sikerrel. A megmaradt ruhákat, amelyeket sikerült megmenteniük, a Péterfybe szállították. Az épület aztán a november 6-ai heves tűzharc következményeként összedőlt. Pusztulását valószínűleg meggyorsította, hogy az üzletben tárolt illatszerek és más éghető anyagok hamar lángra kaptak.¹³²

Csatlakozás a Fürj-csoporthoz

A Péterfy kórházba való visszavonulás után a Baross tériek közül többen a Fürj-csoport tagjaként folytatták az ellenállást. Nevüket a Dózsa György út és a Landler Jenő utca sarkán található Fürj vendéglőben lévő székhelyükről (Landler Jenő utca 44.) kapták. A csoport élére Palotás Józsefet választották meg, akinek jelleméről és magatartásáról megoszlottak ugyan a vélemények, abban viszont valamennyi bírósági vallomás megegyezett, hogy Palotás minden sebesült ellátását fontosnak tartotta. A csoporthoz valószínűleg még november 5-én közel harminc felkelő, illetve több ápoló is csatlakozott.¹³³ A létszám növekedése miatt a csoport még aznap elfoglalt két közeli női munkásszállót, amelyek a Murányi utca 30. és a Landler Jenő utca 26. sz. alatt voltak.¹³⁴

A Fürj-csoport november 9-ig többször is megütközött a szovjet csapatokkal, amelyek során azok nagyobb – harminc halott, öt harckocsi és egyéb jármű- – veszteséget szenvedtek. November 7-én a Bethlen mozinál (Bethlen Gábor tér 3.), másnap a Thököly és a Dózsa György út sarkán, valamint a Hernád utcánál csaptak össze. Az utolsó ütközetre 9-én a Városligetnél került sor. A csoport központja november 8-ig titokban maradt a szovjetek előtt. A felkelők a harcok idején is folyamatosan kísérték be kihallgatásra az ÁVH-sokat vagy az annak vélt embereket. 8-án Pintye János nyugdíjas BM-dolgozót vitték be, aki szabadon engedése után szólt

a szovjeteknek az épületről és a csoportról. A szovjetek ezután támadták meg a bázist. A tagok közül 20-30 ember megadta magát, a többiek elmenekültek. Ők később röpcédulázással folytatták még egy ideig az ellenállást.¹³⁵

A Thököly útiak

A Fürj-csoport mellett a Thököly úti „vagányok” sem adták fel a fegyveres ellenállást, létszámuk 60-70 fő lehetett, tevékenységükről olasz újságírók is tudósítottak a harcok alatt. A csoport három épületben alakított ki tüzelőállást: a Sportcsarnok étterem épületében (Thököly út 27.), a Stadion-házban (Thököly út 42.) és az úgynevezett KÖZÉRT-házban (Thököly út 44.). Azzal, hogy elfoglalták a Thököly és a Dózsa György út kereszteződésének saroképületeit, a felkelők gyakorlatilag ellenőrzésük alatt tartották a csomópontot.

A csoport tagjai a fegyveres ellenállást körülbelül november 8-áig folytatták. Ez idő alatt a Garay térről is érkeztek hozzájuk felkelők. Jelentős veszteségeket okoztak a szovjeteknek: november 5-én egy páncélautót semmisítettek meg, 7-én egy híradós tehergépkocsit lőttek ki, amelynek személyzete közül két embert előbb elláttak, majd másik kettővel együtt a Péterfy kórházba szállítottak. További két szovjet katona a Dózsa György út 24-ben próbálta meghúzni magát, de hollétükre hamar fény derült. Egyikük ekkor öngyilkosságot követett el, míg a másikat sebesülten kórházba szállították.

A fegyveres ellenállás beszüntetése előtt, 8-án sor került még egy szovjetekkel való összecsapásra, amelyben a Baross téri felkelők maradéka is részt vett. A szabadságharcosok közül ugyan senki sem halt meg, de számos civil megsebesült és a tüzelőállásként használt három épületet is súlyos károk érték. A csoport tagjai végül november 8-án este vagy másnap reggel tették le a fegyvert, miu-

tán Ludányi Ferenc és Klauber István lemondtak a parancsokságról, hangsúlyozva azt, hogy az eddigi eseményekért vállalják a felelősséget, de a továbbiakért viszont már nem.¹³⁶

A Garay tériek

A Baross tériekhez csatlakozó, majd a Keleti pályaudvarnál folytatott harcok után onnan elmenekülő vándorokból jött létre november 4-én a Garay téri csoport Futó János bányász vezetésével. Központjukat a Garay tér 2-3. sz. alatt lévő ház pincéjében alakították ki. A vándorok parancsnokuk ideiglenes távollétében fel akarták adni a fegyveres ellenállást, de Futó visszatérése után, nyomására – kivégzésekkel fenyegette őket – maradtak. A csoport november 5-6-án a „vagányok” mellett harcolt, majd 7-én embereinek felével Futó a Fürj-csoporthoz csatlakozott, s 10-éig tartották az állásaikat. Egy részük később is folytatta az ellenállást (röpcéduláztak), néhányukat viszont a Fürj-csoport több tagjával együtt a szovjetek tartóztatták le.¹³⁷

A Farkas-csoport

A Kovács Dezső vezette felkelőcsoporthoz november 2-án érkeztek segítségül a katonai tanácsadók, és ekkor vették fel a kapcsolatot Kopácsi Sándor budapesti rendőrfőkapitánnyal is, amelynek köszönhetően jelentős készletekhez jutottak a felkelők. A harcok kezdete előtt a csoport az Almásy térről a Royal Szállóba (ma: Erzsébet körút 43.) költözött.¹³⁸

A csoport létszáma a harcok kezdete előtt kibővült néhány Hársfa utcai felkelővel.¹³⁹ Ez utóbbiak mintegy 250 fővel a Dob és a Hársfa, valamint a Hársfa és a Wesselényi utcák kereszteződését ellenőrizték. A harcok kezdetén aztán el kellett hagyniuk a kerületi rendőrkapitányság épületét, ekkor

„Royal tér a Nagykörúton (a képen az a moziplakát is látható, amit a Corvin mozi is reklámozott)” (Fotó: BFL)

szétszéledtek és más VII. kerületi felkelőcsoportokhoz csatlakoztak.¹⁴⁰

A „Farkasok” már november 4-én kivették részüket a harcokból. A November 7. tér (ma: Oktogon) és a Majakovszkij utca között megütköztek a szovjetekkel, ezután pedig elfoglalták a Vörös Meteor SE Lenin körút 23. sz. alatti irodahelyiségét. Még aznap este a szovjetek megtámadták a Royal Szállót, amelyet másnap a felkelők katonai tanácsadói elhagytak. A heves harcokat követően a „Farkasok” jelentősebb része áttelepült a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Dob utcai épületébe. Kovács Dezső ekkor felhagyott a fegyveres ellenállás-

A Vörös Csillag mozi bejárata a Lenin körúton (Fotó: Nagy Gyula/ForTEpan)

sal, s Nickelsburg Lászlóhoz hasonlóan a sebesültek szállításában, valamint a röpcédulázásban vállalt szerepet. A corvinisták közül viszont sokan csatlakoztak – körülbelül 120 fő – a csoporthoz. November 9-én még heves harcok zajlottak a Royalnál, amelybe szovjet katonák hatoltak be, ekkor a KPM azonban még ellenállt.

A Csengery utcai csoport

A csoport végig kapcsolatot tartott fenn a Hársfa utcaiakkal, ugyanakkor a „Farkasokkal” folyamatos súrlódásaik voltak. Ennek főként az ellenőrzési terület feletti vita lehetett az oka, amely

a „Csengeryek” esetében a Lenin körút – Majakovszkij utca – Rottenbiller utca – Wesselényi utca által határolt részre terjedt ki.

November 3-án a csoport addigi irányításába beleszóló, MDP-hez hú Nemzeti Bizottság megbukott, de a vezetőiket szabadon elengedték. November 5-én a szovjet belövések miatt a Csengery utcából kénytelenek voltak átvonulni a KPM épületébe, ahol a csoport egyesült a „Farkasokkal” és a Hársfa utcaiakkal. Az ellenállást egészen november 10-éig folytatták, ezzel a kerületben ők tartottak ki a legtovább. Ezután Steiner vezetésével mintegy harminc fő megkísérelt átjutni a Nemzetőrség új főhadiszállására, amelyet Budán állítottak

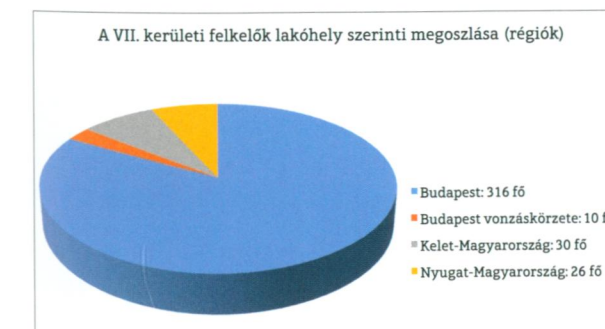
fel, ám mire átértek, addigra Király Béla már elindult Nyugatra.¹⁴¹

A Lenin körúti csoport

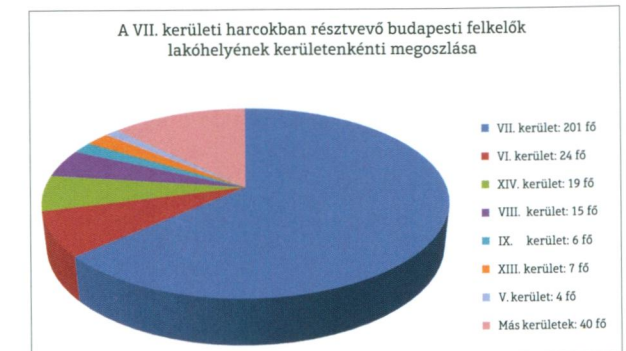
A csoport Drabant József őrnagy vezetésével kapcsolódott be a harcokba, aki ellenszegült a kerületi kiegészítő parancsnokság utasításának, s további fegyvereket vételezett a számukra. November 4–7-e között folyamatos harcok zajlottak a körúton, az egykori pártház is folyamatosan lőtték a szovjetek. Végül 7-én a csoport feladta a fegyveres ellenállást. Egy részük külföldre indult, míg mások a Korányi Kórházban folytatták a politikai ellenállást, ahol a „Kossuth Forradalmi Parancsnokság” nevében röpcédulákat gyártottak.¹⁴²

A szabadságharcosok lakóhely szerinti megoszlása

Nehéz pontosan meghatározni, mennyien vettek részt a VII. kerületi harcokban. Eörsi László 735 felkelő nevét közli, de a fegyveres összecsapásokba ennél feltehetőleg jóval többen kapcsolódtak be.¹⁴³ 183 személyről ráadásul Eörsi megjegyzi, hogy részvételük nem kellően bizonyított.¹⁴⁴ A 735 fő közül 382 felkelő lakhelyét ismerjük a forradalom idejéről, túlnyomó többségük, 316 személy a fővárosban lakott.

A 316 budapesti lakos közül 201 volt erzsébetvárosi, a szomszédos kerületekkel együtt számítva 263 fő lakott a kerületben vagy annak közelében.¹⁴⁵

A legvegyesebb képet a Baross téri és a később abból létrejövő Fürj-csoport mutatta. Ennek oka valószínűleg a Keleti pályaudvar közelségében keresendő. A 304 ismert felkelő közül 127 lakóhelyéről vannak adataink, ők 35 településről érkeztek. Összesen 86 budapesti lakos volt közöttük.¹⁴⁶ A leghomogénebbnek a Wesselényi–Almássy, a Csengery, a Hársfa utcai, valamint a Royal Szállóban és a KPM-ben tanyázó csoportok mondhatók. A 340 fő közül 191 lakóhelyét ismerjük, összesen 175 felkelő volt budapesti, akik közül 126-an laktak a VII. kerületben.¹⁴⁷ Foglalkozási összetételüket tekintve a VII. kerületben harcoló felkelők meglehetősen vegyes képet mutatnak, de a többségük fizikai munkás volt.

A harcok mérlege

A VII. kerületi harcokban a szovjetek részéről bevetett 2. gépesített gárdahadosztály állományából – Alekszandr Kirov adatai szerint – nyolcvan fő esett el, 194 sebesült meg, valamint 26 fő tűnt el. A hadosztályt azonban nem kizárólag Erzsébetvárosban

Harc közben elesett forradalmár a Dob utcában, 1956. október 24–26. (Fotó: dr. Pintér György/MNM)

vetették be, s e számnál jóval súlyosabbak lehettek a szovjetek veszteségei. Eörsi László szerint az erzsébetvárosi felkelők közül mintegy húsz fő volt a halálos áldozatok száma.¹⁴⁸

A KSH 1957-ben készített tárgyilagossnak tekinthető összefoglalója szerint a kerületben 1956. október 23-a és 1957. január 16-a között – az ismeretlenek nélkül – 176 ember vesztette életét a harcok következtében. A szabadságharc a VII. kerületben követelte a harmadik legtöbb áldozatot a főváros-

ban, csak a VIII. és a IX. kerületben estek el többen az összecsapásokban: 435-en, illetve 234-en.¹⁴⁹ A későbbi kutatások alapján az 1956-os harcok során összesen 192 magyar állampolgár (168 férfi és 24 nő) vesztette életét a kerületben, átlagéletkoruk 33 év volt. Nyugdíjasokat, szakembereket és segédmunkásokat, egészségügyi dolgozókat, tisztviselőket, BM-dolgozókat, értelmiségieket, főiskolai és egyetemi hallgatókat, illetve iskoláskorúakat egyaránt találunk közöttük.¹⁵⁰

Sírhely az Almássy téren, Csengery Antal szobra előtt (Fotó: Nagy József/Fortepan)

A forradalom hősi halottja volt Gérecz Attila költő, öttusázó is. Gérecz Attila Dunakeszin született 1929. november 20-án. 1948-ban érettségizett a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnáziumban, 1949-től a magyar öttusázó válogatott keretének a tagja volt, mígnem 1950 decemberében letartóztatták és hazaárulás vádjával tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. A Budapesti Gyűjtőfogházban, majd a Váci Fegyház és Börtönben raboskodott, ahonnan 1954 júliusában megszökött. Ezért a tettéért

három év szigorított börtönbüntetésre ítélték. 1956. október végén a forradalmárok kiszabadították a fogságból, és november 4-én csatlakozott a szabadságharcosokhoz. Életét november 7-én egy szovjet tankból leadott lövéssorozat oltotta ki. Első sírja a Klauzál téren volt, majd 1957. február 17-én a Fiumei úti Sírkert 21-es parcellájában temették el.¹⁵¹

A november 4-e és 10-e közötti időszak veszteségei mind az emberi életek, mind az anyagi károk tekintetében jelentősek voltak. Érzékletes képet kapunk a helyzetről egy korabeli beszámolóból. A belváros-

Szétlőtt üzletsorok az Uránia mozival szemben (Fotó: BFL)

A Minőség Áruház szétlőtt épülete (Fotó: BFL)

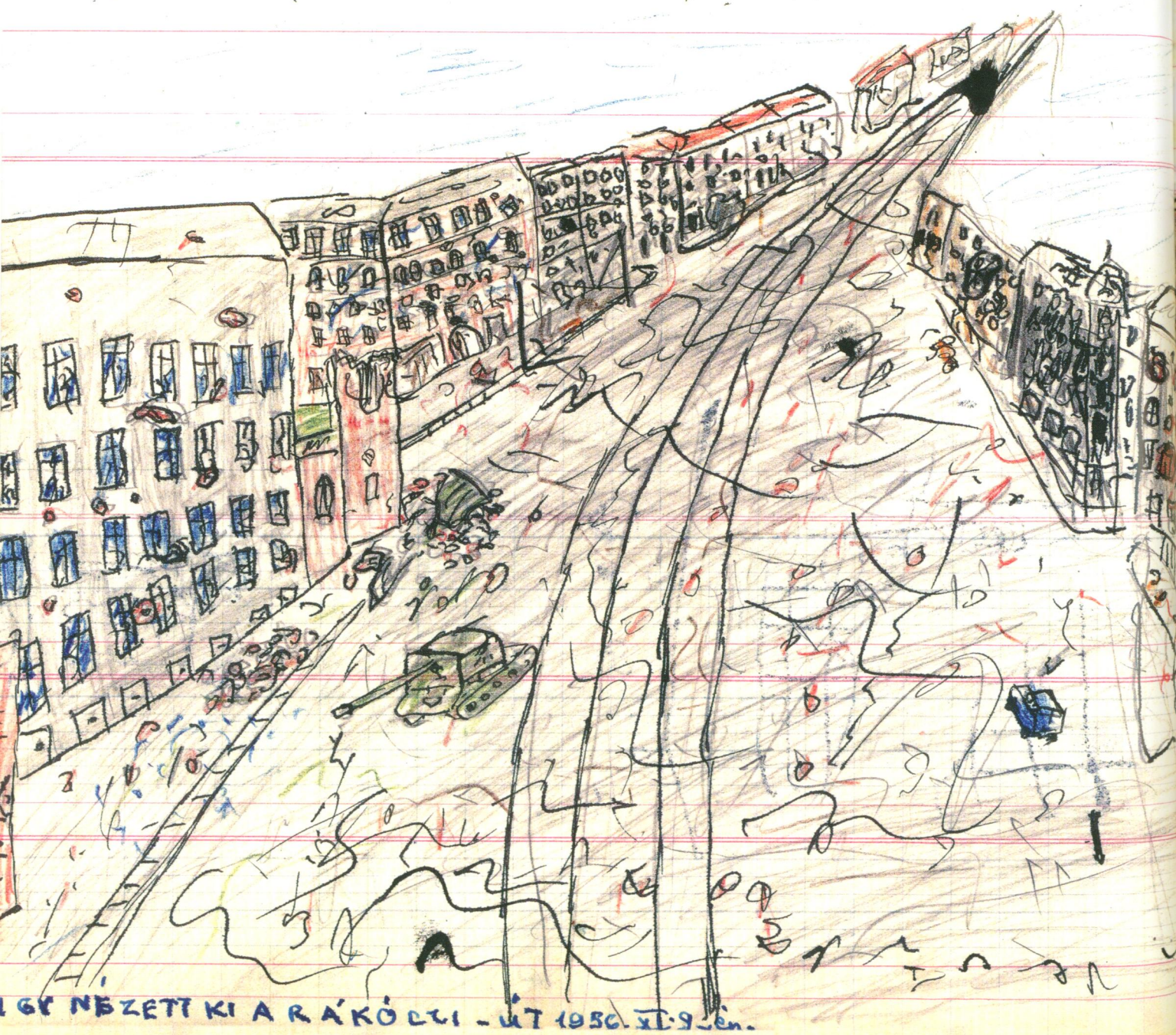
ban véget érő harcokat követően a tizenhárom éves Kovács János édesanyjával elindult édesapját meglátogatni; a fiú naplójában dokumentálta az utcákban látottakat. 1956. november 9-én délután három óra körül indultak el a Röck Szilárd utcai otthonukból. Édesanyja közölte Jánossal: „Elmegyünk apuhoz [a Kígyó utcába] – mondta, legalább meglátod, milyen rémképe van Budapestnek”, majd útnak indultak. „Kimentünk a Rákóczi útra, siralmas képet nyújtott. Leszakadt kiégett házak, összetört ablakok, belövések, felszedett utcakövek, ledöntött villanyoszlopok. Ablak nincs.

Kidöntött villanyoszlopok. A Corvint géppisztolyos rendőrök őrzik. Szétszedték a Hannibál tanár úr nagyszabású reklámját. Az utcát üvegcserepek borítják. A Rókus Kórházra hiába tették ki a Vöröskeresztet, mégis sok belövést kapott. [...] A Minőség Áruház, a földszint kivételével teljesen kiégett.

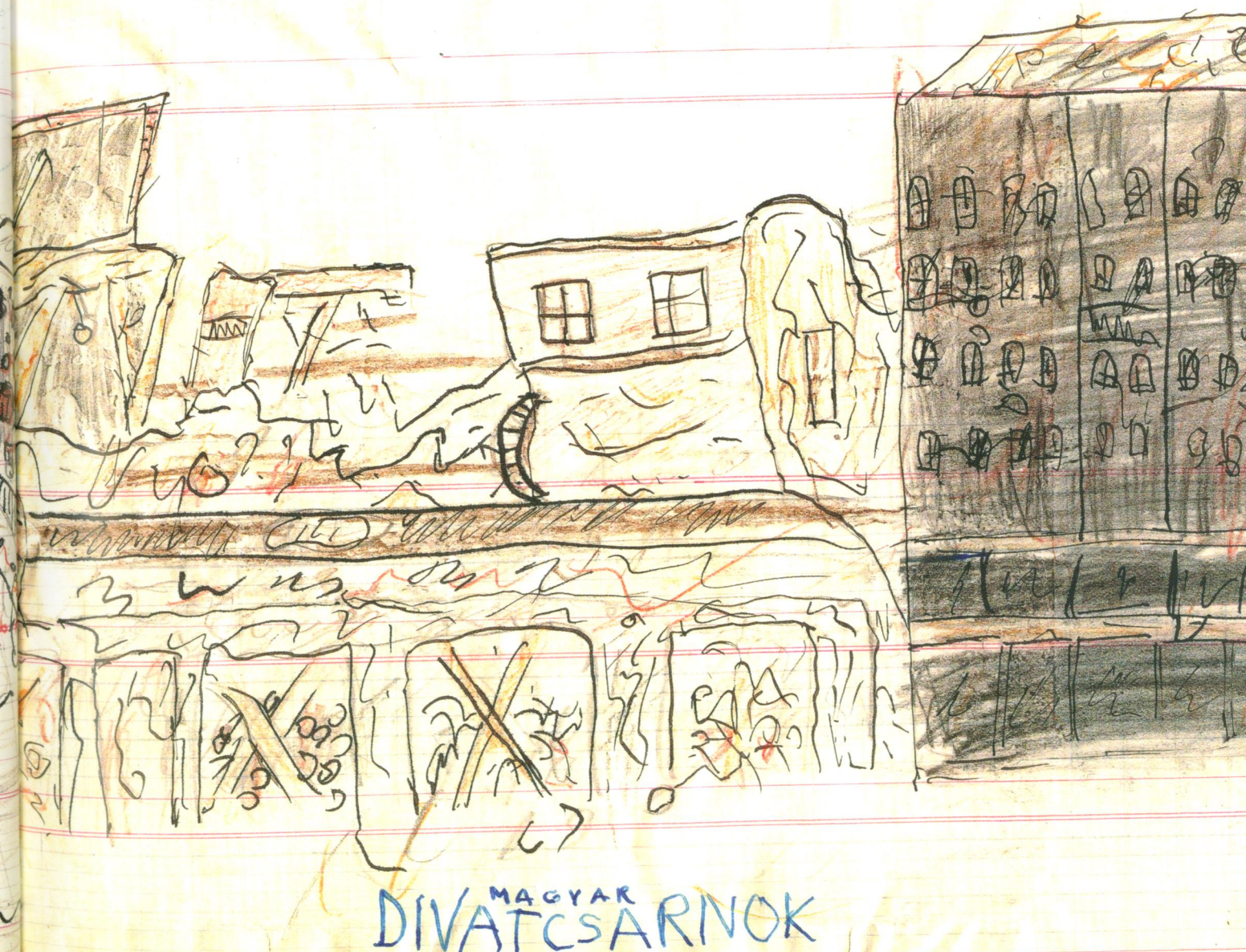
A mellette lévő 34. sz. ház egy része leszakadt. Benne egymásra esve összetört asztal, gerendák, zongora, párnák. Vakolatszag. A házak ablakából söprik a vakolatot. Az út poros, vakolatos. Rajta keresztül, kasul a leszakadt villamosvezetékek. Az utcán tankok, páncélgépkocsik mennek. Ostrom alatt nem szenvedett ennyit a város, mondja anyu. A Rákóczi út 30-ban volt szabászat is kiégett. A Napsugár Áruház, de majdnem minden bolt is a tűz áldozata lett.”¹⁵²

Vasárnap délelőtt a házmesteréssel indult sétálni. „A József körút 2. sz. ház teteje és kupolája le van esve. Ide látszik, hogy a New York-palota tornya le van omolva. [...] Befordultunk a Rákóczi útra. Az 54. sz. ház, a Népszava szerkesztőségének egy része leszakadt. A III. emelet egy kiálló részén egy ledülőfélben levő íróasztal. Rajta még a tintás-üveg is ott van. Az 56. sz. ház egészen összedült és még ég is. Az utat töltényhüvelyek, villanydrótok, téglák torlaszolják el. Az egész út poros, vakolatos. Az úton tankok járkálnak. De a legszörnyűbb képet mégis a Rákóczi út 70–76. alatti Divatcsarnok nyújtja.

Egy része földig le van rombolva, más része üszkös, égett és még most is füstölög. Benne emberek egyes árukat kotorásszák a pincéből ki. A pince tele van vízzel, mert a tűzoltók is próbálták az épület megmentését. A kihalászott vizes és égett zoknikat pedig pénzért árusítják. Befordultunk az Alsóerdősorra, s innen a Dohány utcába. Itt Öcsi azt mondta, hogy iskolába se megyünk egyhamar, mert az összes ablakai kitörték. [...] A Dohány utcában kenyérért is igen hosszú sor áll. Az Akác-

A szétlőtt Rákóczi út, Kovács János rajza (Forrás: Kieselbach Galéria)

A romos Divatcsarnok, Kovács János rajza (Forrás: Kieselbach Galéria)

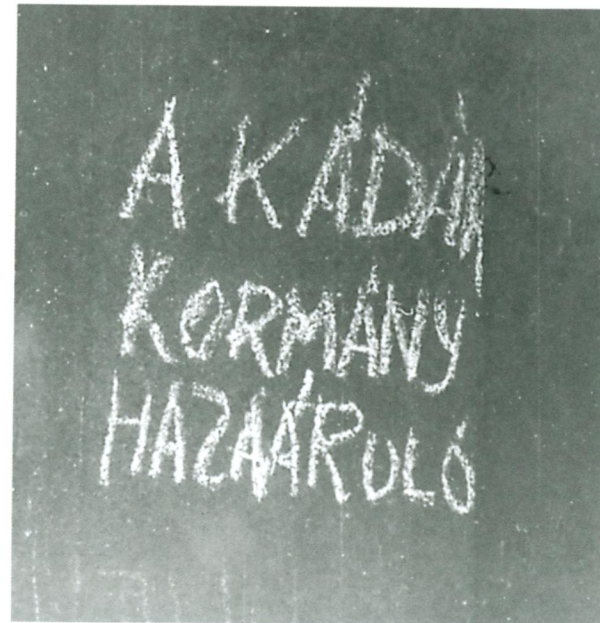

Kockakövekből és villamossínekből épített barikád a Lenin körúton (Fotó: Pesti Srác/Fortepan)

fa utca és a Rákóczi út sarkára vitték barikádnak a Stáhly utcai tartályokat. Az utcaköveket is felszedték. Ezért tartották a felkelők sokáig a vonalat. A tankok olyan le [sic!] nem tudtak lőni, a golyókat pedig felfogta a barikád. Ezután hazamentünk.”¹⁵³

„A mai napnak fő problémája: a Kádár-kormány helyzete és az, hogy lesz-e általános sztrájk. A szovjet tankok szemmel láthatóan ritkulnak, fegyveres ellenállás már – legalábbis a fővárosban – nincs, de most jön a harcnak az a része, amit Kádár és a Szovjetunió nem tud tankokkal megvívni: a nemzet, a nép passzív ellenállása” – prognosztizálta helyesen az elkövetkezendő időszakot Zimándi Pius az 1956. november 12-ei naplóbejegyzésében.¹⁵⁴

„A Kádár kormány hazaáruló” felirat egy ház falán (Fotó: BFL)

JEGYZETEK

- 1 A búcsúztatók között jelen volt például az az Apró Antal, aki 1949-ben tagja volt „a Rajkot és társait bitóra küldő legszűkebb körű testületének, az MDP Politikai Bizottságának”. Gyarmati 2011: 398. „Apró Antal a kormány nevében beszélt, és azt mondta, hogy felelősségre vonta és fogja vonni a párt a bűnösöket. Ez bejelentés vagy szóvirág? A közvetítés és a lapok mártíroknak tüntetik föl Rajkékát. A kommunisták számára bizonyos az, hogy de bajosan tekinthetők a magyar nép mártírjainak. Rajk szervezte meg az ávót, ahol magyar emberekkel és nőkkel ugyanúgy kegyetlenkedtek az ő főnöksége, belügyministersége alatt, ahogyan vele elbántak, és ugyanúgy sok ártatlan embert végeztek ki az ő főnöksége alatt, ahogyan őt kivégezték.” Zimándi 1992: 143–144.
- 2 A témáról bővebben: Gyarmati 2011: 399–402.
- 3 Szakolczai 2001: 23.
- 4 Nagy Imre pártba történő visszavételének körülményeiről lásd: Rainer 1999: 202–209.
- 5 *Népszava*, 1956. október 23.
- 6 BFL XXIII.207.a.1. 1956. október 4. és uo. 1956. október 17.
- 7 BFL XXIII.207.b. 87–114/1956.
- 8 Sipos 2011: 175–182.
- 9 Izsák–Szabó–Szabó (szerk.) 1991: 16.
- 10 *Szabad Nép*, 1956. október 23.
- 11 Az idézetek helye: Szakolczai 2001: 26–29.
- 12 Zimándi Pius (1909, Bezdán – 1974, Budapest), irodalomtörténész, szakíró, premontrei szerzetes. 1956-tól az MTA Nyelv- tudományi Intézet szótárszerkesztési bizottsága munkatársa. Naplót vezetett az 1956-os fővárosi eseményekről, a forradalom és szabadságharc alatt többször bejárta a várost (Zimándi 1992).
- 13 Zimándi 1992: 172. Kajtár Imre visszaemlékezéséből kiderül, hogy egy Elemér utcai lakatosipari „műhelyből vitték el az oxigénpalackot a Sztálin-szobor lábát levágni”. Lásd: Bindorffer–Gyenes (szerk.) 1994: 135.
- 14 Vagyis a Blaha Lujza térre.
- 15 Zimándi 1992: 172.
- 16 Zimándi 1992: 209.
- 17 Szakolczai 2001: 31.
- 18 Szakolczai 2001: 31–42.
- 19 Marosi 2006.
- 20 BFL VI.12.a.1. 220-24/1-2-1957.
- 21 Az eseményről bővebben: Eörsi 2011: 58.
- 22 Szakolczai 2001: 32.
- 23 Szakolczai 2001: 34.
- 24 A VII. kerületi pártszékház a Lenin körút túloldalán, a nyomdával szemközt volt (Lenin krt. 6.).
- 25 BFL XXXV.12.b. 6. öe. d. n.
- 26 Szakolczai 2001: 39.
- 27 PIL 290. f. 54. öe. Az ülés 4. határozata szólt arról, hogy „az Intéző Bizottság jóváhagyja, hogy a szabad szakszervezetek lapjának címe »Népakarát« legyen”.
- 28 Kenedi (szerk.) 1989: 60–63.
- 29 Szakolczai 2001: 36.
- 30 A Tanács krt. 3. sz. alatti épület 1956-ban a Filmmúzeumnak adott helyet, ma a Belvárosi Színház működik a helyén (Koltai–Rácz 2015: 106, 114–115).
- 31 1956 augusztusában keltek ugyanis egybe feleségével.
- 32 Kovács 2006: 24–27.
- 33 A Rákóczi út 12. sz. alatt 1936-ban emelt épület földszintjén működött a híres Guttman Jakab áruház, helyére később a Verseny Áruház került, manapság a Libri Könyvpalota található itt (Koltai–Rácz 2015: 143–144).
- 34 Az áldozatok pontos száma a mai napig bizonytalan. A témával foglalkozó kutatók eredményeit összefoglalja: Jobbágyi 2013.
- 35 Gyarmati 2011: 418.
- 36 A mai nevén Városligeti fasor VI. kerületi oldalán a 34–36. sz. alatt a Maxim Gorkij Magyar–Orosz Nyelvű Iskola volt, míg a VII. kerületi oldalon, a 45. sz. alatt 1956. márciustól 1957-ig az Állami Gorkij Könyvtár zenei részlege működött; a 33. sz. alatt pedig a szovjet katonai elhárítás működött 1945–1956 között. Lásd: Bóka B. 2012: 14–15.
- 37 Zimándi 1992: 172.
- 38 Zimándi 1992: 174–175.
- 39 Szakolczai 2001: 40.
- 40 BFL XXIII.207.a.2. 1954. augusztus 14.
- 41 Tímár (szerk.) 1970: 275–280.
- 42 Vágola 2012: 159.
- 43 Eörsi 2002: 82.
- 44 Szakolczai 2001: 407.
- 45 Szakolczai 2001: 45–46.
- 46 Gyarmati 2011: 419.
- 47 BFL XXXV.12.b. 6. öe.
- 48 Hegedüs B. (főszerk.) 1996a: 101.
- 49 Gyarmati 2011: 421.
- 50 Kenedi (szerk.) 1989: 131–132.
- 51 Szakolczai 2001: 50.
- 52 Bővebben lásd: Ständeisky 2010: 82–120.
- 53 Ständeisky 2010: 121–126.
- 54 BFL XXXV.12.b. 6. öe.; Ständeisky 2010: 123.
- 55 Az elnöke Hegedüs István, alelnöke Nádas László, tagjai Pintye József, Radó Dezső, Madarász Ernő, Dezső Jenő, Fancsal István és Seress Dezső voltak (BFL XXXV.12.b. 6. öe.).
- 56 Radó Dezső 1957. január 4-én kelt jegyzetében már VII. Kerületi Forradalmi Bizottságként hivatkozik a szervre, továbbá tagként említi Fehér Klárát és Gózon Árpádot. Barinkai Oszkár pedig Ligeti Magdát is a 27-én alakult Nemzeti Bizottság tagjai közé sorolta (BFL XXXV.12.b. 6. öe.).
- 57 Izsák 1994: 157–162. Az 1956-os forradalom pártjait és programjait bővebben lásd: Izsák 1994: 153–177.
- 58 Hegedüs B. (főszerk.) 1996a: 163–164.
- 59 Szekeres Róbert 1945–1950 között volt a kerület első embere. Vö.: Koltai–Rácz 2015: 30.
- 60 BFL XXXV.12.b. 6. öe.
- 61 Hegedüs B. (főszerk.) 1996a: 93.

62 Hegedűs B. (főszerk.) 1996a: 127.
63 MNL OL P 2143. iktatószám nélkül.
64 MNL OL P 2146. 1151/1956.
65 Bárdos Lajos (1899, Budapest – 1986, Budapest), zeneszerző, karnagy, zenetudós, akit azért érdemes külön is kiemelnünk, hiszen nevét ma az Alsó erdősor utcai iskola viseli.
66 MNL OL P 2146. 1152/1956.
67 Eörsi 2000: 257–258.
68 Szakolczai 2001: 61–64.
69 Szakolczai 2001: 70.
70 Zimándi 1992: 217.
71 Mindszenty József felsőpetényi házi őrizetét az ÁVH-s őrség október 30-án szüntette meg, aznap este a bíborost Rétságra vitték. Mindszentyt ezután másnap az Újpesti Nemzeti Bizottság különítményének kíséretében a budai Várba szállították. Lásd: Hegedűs B. (főszerk.) 1996a: 157, 168.
72 Kovács 2006: 22.
73 Zimándi 1992: 228–229.
74 BFL XIV.69.
75 Ezek bemutatásakor nem szabad elfeledkezni arról, hogy a vonatkozó források főként a megtorló szervezetek által készültek, így eleve manipuláltak. Az állambiztonsági, rendőrségi és bírósági iratok forrásértékének megítélése az egész szocialista rendszer időszakában problematikus. Különösen igaz ez az olyan évekre – ilyen az 1956 utáni megtorlás időszaka is –, amikor tömegével születtek a koncepciók percek, így manapság már szinte lehetetlen megállapítani, hogy például egy bírósági peres anyagban mi számít valósnak és mi konstrukciónak. A témáról remek áttekintést, illetve a korszakkal foglalkozó munkák kritikáját adja a PhD-disszertációjában Szakolczai Attila (Szakolczai 2014).
76 László 2011b: 6, 14.
77 Eörsi 2011: 17.
78 László 2011a; László 2011b: 26.
79 László 2011b: 21.
80 László 2011a.
81 László 2011b: 15.
82 László 2011b: 6.
83 Eörsi 2011: 219–222, 229–230.
84 László 2011b: 21–22.
85 Eörsi 2011: 151–152.
86 Eörsi 2011: 189–194.
87 BFL XXXV.12.b. 6. öe.
88 Eörsi 2011: 237–239.
89 Eörsi 2011: 251–252.
90 Horváth 2002: 1009.
91 Bokodi-Oláh 2014: 21.
92 Horváth 2002: 1009–1013.
93 A kérdést illetően megoszlanak az álláspontok. Szakolczai Attila álláspontja szerint a felkelők csak később lettek részesei a Nemzetőrségnek, alapvetően ki akarták őket zárni a szervből, míg Horváth Miklós álláspontja szerint a Nemzetőrség gerincét kezdetől fogva a felkelők alkották. Lásd erről: Bokodi-Oláh 2014: 10, 14.
94 Szakolczai 2012: 3.

95 Eörsi 2011: 67.
96 Dudás József (1912–1957) a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány vezetője, amely nem tekintette legitimnek a Nagy Imre-kormányt.
97 Eörsi 2011: 21–22, 69, 72.
98 Eörsi 2011: 121–126.
99 Szakolczai 2012: 4.
100 Eörsi 2011: 51, 153.
101 Szakolczai 2012: 2.
102 Szakolczai 2012: 8–9, 16–18, 21.
103 Tulipán 2014: 93–94.
104 Eörsi 2011: 53–57.
105 Szakolczai 2012: 8.
106 Szakolczai 2012: 14–20.
107 Tulipán 2014: 97–101.
108 Tulipán 2014: 105.
109 Eörsi 2011: 53–57.
110 Tulipán 2014: 119, 123.
111 Eörsi: 58.
112 Mező Imre haslövés következtében a Péterfy Kórházban halt meg. Tulipán 2014: 152–157.
113 Tulipán 2014: 143.
114 Eörsi 2011: 51–59.
115 Eörsi 2011: 71.
116 László 2011b: 26.
117 László 2011b: 15–16.
118 Eörsi 2011: 71.
119 Eörsi 2011: 121–124.
120 Eörsi 2011: 154–162.
121 László 2011b: 24.
122 Eörsi 2011: 28, 100.
123 László 2011b: 27–28.
124 Eörsi 2011: 20–29.
125 Eörsi 2011: 205–216.
126 A VII. kerületi felkelőcsoportok összegyűltek a gyűlés után a VII. kerületi kapitányságon (Eörsi 2011: 74–76). Hasonlóval kíséreltezt a Csengeryek vezetője, Steiner Lajos is, de ő egészen egyszerűen kikiáltotta magát a VII. kerület katonai parancsnokának (Eörsi 2011: 197).
127 Eörsi 2011: 201.
128 Eörsi 2011: 81.
129 Eörsi álláspontja a kivégzésekkel kapcsolatban az, hogy az október 29-e előtt és után történt kivégzések nem történtek meg, de a 29-eiek igen. Mindezek alátámasztására a helyszínelésre hivatkozik, amely során 145–250 cm magasságban 20–25 lövedéket találtak a pince falában (Eörsi 2011: 47–50).
130 Eörsi 2011: 86–94.
131 Szakolczai 2014: 99–103. A témával kapcsolatban lásd még Eörsi László, M. Kiss Sándor, Kiss Réka és Szakolczai Attila további munkáit.
132 Eörsi 2011: 97–99.
133 Eörsi 2011: 100–102.
134 Eörsi 2011: 103.
135 Eörsi 2011: 107–114.
136 Eörsi 2011: 131–145.

137 Eörsi 2011: 147–150.
138 Eörsi 2011: 166–172.
139 Eörsi 2011: 174.
140 Eörsi 2011: 230–235.
141 Eörsi 2011: 205–216.
142 Eörsi 2011: 241–249.
143 Eörsi László már a Baross téri csoportnál is megjegyezte, hogy az I. századból például csak a 3. raj 3. szakaszának névsorát ismerjük, a másik két század is esetén is hiányosak a névsorok. Ez valószínűsíthetően igaz a többi felkelőcsoportra is (Eörsi 2011: 23–33).
144 Eörsi 2011: 451–483.
145 Eörsi 2011: 451–483.
146 Eörsi 2011: 451–464.

147 Eörsi László az adatközlésnél összevonta ezeket a felkelőcsoportokat, mert az események során rendkívül magas volt a keveredés a csoportok között. A corvinistákat nem tüntette fel az adatsorban (Eörsi 2011: 467–481).
148 Eörsi 2011: 253.
149 Az október 23-ai és az azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások. *Statistikai Szemle* 1990/10. 797–816. Közli: Valuch 2004: 106.
150 Horváth-Tulipán 2006: 85–274. Adataikat közli a VII. kerületre vonatkozóan: Eörsi 2011: 501–504.
151 Németh 2009: 55–57.
152 Kovács 2006: 32.
153 Kovács 2006: 32–39.
154 Zimándi 1992: 256.

Erzsébetváros a forradalom és szabadságharc leverését követő időszakban

A fegyveres ellenállás a VII. kerületben 1956. november 10-én ért véget.¹ A szabadságharcosok közül ezután sokan illegalitásba vonultak és politikai eszközökkel folytatták az új kormányzat elleni harcukat.² Amennyiben hihetünk a feltételezett szervezőkkel szemben lefolytatott büntetőperek vallomásainak, további fegyveres ellenállás szervezésére is történtek próbálkozások.³ A november végén Bécsbe távozó, majd december 5-én onnan hazatérő Nickelsburg Lászlót még kint megkeresték a Bécsi Forradalmi Központ⁴ nevében, hogy vállalja el a „konspiráció fegyveres ügyeinek intézését”. Nickelsburg a szervezésre szánt pénzt átvette ugyan, de végül nem vett részt a szervezkedésben.⁵

Amint azt az előző fejezetben említettük, a Péterfy Sándor utcai Kórház már az október 23-a utáni eseményekben is fontos szerepet játszott, a fegyveres harcok lezárulását követően pedig a politikai ellenállás egyik helyszínévé vált.⁶ A kerületi felkelőcsoportok tagjai közül sokan itt húzták meg magukat, de itt talált búvóhelyre a Tűzoltó utcaiak vezetője, Angyal István is.⁷ A kórház vezetését megérkezése után Nickelsburg vette át, míg a fegyveres őrseget Pásztor Gyula szervezte meg. A politikai ellenállás vezetője Angyal István volt, akivel többek között Gáli József író dolgozott együtt a – például a szovjet csapatok kivonását követelő orosz nyelvű – röpcédulák szerkesztésén. Ezek terjesztését a

korábbi Baross téri felkelők és a mentőszolgálatosok végezték. A röpcédulák gyártásának egy november 16-ai razzia vetett véget, amelynek során körülbelül nyolcvan embert tartóztattak le, köztük Angyal Istvánt is. Ekkor szállították el az ellenállók rádió adó-vevőkészülékét, stencilgépét és a festékeket is.⁸

Munkástanácsok az ellenállás élén

A fegyverek elhallgatását követően az október 23-a után országszerte – először még csak üzemi, később területi szinten is – megalakult munkástanácsok léptek elő a forradalom vívmányainak legfőbb képviselőivé. Szerepükről korábban már szoltunk röviden, azonban tevékenységük november közepétől vált rendkívüli jelentőségűvé. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a forradalom során létrejött pártokból, szervezetekből ekkor gyakorlatilag már csak ezek működtek. Másrészt – és ez legalább ugyanilyen fontossággal bírt – a munkásság részéről széleskörű elfogadottságnak örvendtek és az általános sztrájk megszervezésével nyomatékot is tudtak adni követeléseiknek, egységesen kiállva az általuk egyedül törvényesnek tekintett Nagy Imre-kormány mellett. A Kádár-kormány számára

Üzenetek a Rákóczi úton (Fotó: Nagy Gyula/Fortepan)

a legnagyobb belpolitikai kihívást – a jugoszláv nagykövetségen tartózkodó Nagy Imre-csoport mellett⁹ – az 1956. november 14-én megalakult legfontosabb területi szerveződés, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács (KMT) jelentette.¹⁰ A terület Erzsébetvárosban, méghozzá az Akácfa utcában, az egykori Beszkárt székházában lelt otthonra.¹¹ A KMT létrejötte azt is jelezte, hogy az addig a gyárak falain belül maradt munkástanácsok kiléptek az üzemek falai közül és a „gyár környéki lakóhelyek »ellátóközpontjai« is lettek”. A belvárosi székhelyválasztás – bár azt nem tudatos elhatározás szülte – szimbolikusan tekinthető, azt jelezte ugyanis, hogy az üzemiek összefogására hivatott területi munkástanács „olyan koordinációs szerepkörbe került, amelyhez politikai célkitűzések társulhattak”.¹²

A KMT úgy tekintett magára mint amit „Nagy-Budapest dolgozó népe demokratikusan választott meg”, és amihez „csatlakoztak a megyék és vidéki ipari gócpontok [munkástanácsainak] küldöttei” – derül ki a terület december 6-ai memorandumából.¹³ Az új kormány képviselői hamar, már november közepén tárgyalni kényszerültek a KMT-vel – amelynek küldöttségét Rácz Sándor¹⁴ elnök és Bali Sándor titkár vezette. Az általános sztrájkknak köszönhetően az üzemek számottevő részében lassan már egy hónapja állt a munka. A megegyezés szinte kilátástalan volt, mivel a KMT november 14-ei határozatában megfogalmazott követeléseit – Nagy Imre vegye át a kormány vezetését, a szovjet csapatokat vonják ki, az egypártrendszer szüntessék meg – Kádárék nem fogadhatták el. Ugyanakkor a KMT is kényszerhelyzetben volt, mert a gazdasági összeomlás mellett egy még jelentősebb szovjet fellépést kockáztattak. A tárgyalási hajlandóság bizonyításaként a KMT november 16-án a munka felvételére hívta fel az üzemeket, amelynek eredményeképpen –

megmutatva a munkástanácsok erejét – az ország üzeimeiben többé-kevésbé meg is indult a munka.¹⁵

Egy későbbi pártjelentés szerint a VII. kerületben 1956. november 20-áig csak tizenkét üzemben és szervezetben kezdték meg a munkát, közülük egyedül az Erzsébetvárosi Tejipari Vállalat működött teljes kapacitással. Bár a beszámoló nem említi, de a kerületi Sütőipari Vállalat is szinte megszakítás nélkül üzemelt a forradalom alatt és után.¹⁶ Más üzemekben a dolgozók 25–30%-a vette fel a munkát, elsősorban azokban, amelyek a helyreállítási munkálatokban működtek közre, ilyen volt a Villanyszerelő Vállalat vagy az 1. sz. Mélyépítő Vállalat. A munka megindulása nem az üzemvezetőktől, hanem a vállalatoknál működő munkástanácsoktól és a dolgozók hajlandóságától függött. Így sok helyütt nem vagy csekély kapacitással üzemeltek, de például a Játékkártyagyár és Nyomda Vállalatnál vagy a Plakátcímkegyárban a dolgozók többsége a munkafelvétel mellett döntött. Az Egyetemi Nyomdában áramszünet miatt nem tudták elkezdni a munkát, de a munkástanács értekezletén végül úgy döntöttek, hogy rövidített munkaidővel mégis megindítják a termelést. Az értekezleten felszólalók között volt olyan, aki felvetette a kérdést, hogy „miért dolgozzanak, mivel Budapest üzeimeinek többségében a dolgozók sztrájkolnak”. Feltehetően a KMT felhívását követve azonban a munkástanács a munka felvételét javasolta. A Görgőkészítő KSZ-ben a munkástanács szintén a dolgozókra bízta a döntést, így aki nem akart dolgozni, az büntetés nélkül távozhattott a szervezet területéről. A munka felvételét különböző híresztelések is akadályozták: „az üzemekben, továbbá egész kerületünkben jelenleg is különböző hír terjed, így pl. az, hogyha a munkások felveszik a munkát, akkor a sütőipar és a közszolgáltató vállalatok dolgozói abbahagyják a munkát. Vagy a másik az, hogy még mindig ahhoz kötik a munka felvételét, hogy a

szovjet csapatok hagyják el Budapestet, majd pedig az ország területét, mert addig nem veszik fel a munkát, míg itt vannak” – olvasható az MSZMP VII. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottsága számára készített információs jelentésben.¹⁷

A munkástanácsok továbbfejlődését jelenthette volna az Országos Munkástanács létrehozása. A területet a tervek szerint november 21-én a Nemzeti Sportcsarnokban alakították volna meg. Azt azonban szovjet páncélosok vették körül, így a gyűlést az Akácfa utcában kellett megtartani. Rácz Sándor visszaemlékezése szerint „a kisterembe csak egy-két vidéki küldött fért csak be, már csak ezért sem alakulhatott meg az Országos Munkástanács”.¹⁸ A meghíúsult kísérlet ellenére is létrejöttek területi szerveződések, így a helyi vállalatok küldöttei november végén létrehozták a VII. Kerületi Munkástanácsot. Ennek megszervezése Belon József kezdeményezésére a KMT instrukciói alapján november 21-én kezdődött meg. Az alakuló gyűlést valamikor november végén vagy december elsején tartották meg az FVV Damjanich utcai trolibuszgarázsának épületében.¹⁹ A VII. Kerületi Munkástanács elnöke Belon József, a VII. Kerületi Tatarozó Vállalat munkása és munkástanácsának egyik vezetője lett. Mind az üzemi, mind a VII. Kerületi Munkástanács működését a később ellene indított per irataiból lehet valamelyest rekonstruálni.

Belon 1956. október 29-én lett a munkahelyén megalakuló ideiglenes munkástanács tagja. Más üzemekhez hasonlóan zajlott ennek a megalakulása is: a munkások eltávolították a korábbi vezetőket, illetve megszerezték a személyzeti iratokat. Belon közreműködött a helyi pártiroda lefoglalásában, a „személyzeti felelős irodájában talált káderanyagot magához vette és a kommunista dolgozókat a munkatársaknak felolvasta”. 1956. november 3-án, az üzemi ideiglenes munkástanács

alakuló ülésén²⁰ Belont beválasztották a munkástanács intézőbizottságába, amely a kommunista dolgozók elbocsátásáról döntött. 1956. november közepén „az Elemér utcai [ma: Marek utca] DISZ-helyiségben ismertette a Nagy-Budapesti Munkástanács követeléseit”. A VII. Kerületi Munkástanács alakuló ülésén elsőként ő tartott beszámolót, amelyben október 23-a jelentőségéről és vívmányairól beszélt: az idegen elnyomás felszámolásáról, az önálló gazdasági és politikai életről, valamint arról, hogy a munkástanácsok hivatottak a „munkásosztály érdekeit igazán” képviselni.

A VII. Kerületi Munkástanács alelnökének Batta Lászlót, a VII. Kerületi Ingatlankezelő Vállalat munkástanácsának elnökét, a tervosztály vezetőjét választották meg. A munkástanács tagjai között volt Koós Lajos, a VII. Kerületi Szerelőipari Vállalat munkástanácsának elnöke; Kiss István, a Tejért Vállalat munkástanácsának elnöke; Nagy Ferenc, az FVV Damjanich utcai garázs munkástanácsának elnöke; Bujevicz Szakáll, a Korányi Kórház beosztottja; Horváth György, a VII. Kerületi Vegyesipari Vállalat munkástanácsának elnöke; Ádám Sándor, a Patyolat és Tóth Károly, a Fővárosi Tanszerjavító Vállalat dolgozója. A VII. Kerületi Munkástanács megalakulása és Belon József elnökké választása után, a Tatarozó Vállalat december 6-án tartott gyűlésén is megválasztották a végleges munkástanácsot. Ezen Belont alelnöknek választották meg, aki itt – a vádirat szerint – „izgató” tartalmú beszédet tartott. Belon a VII. Kerületi Munkástanács képviselőjében részt vett a Nagy-Budapesti Munkástanács 1956. december 8-ai ülésén, amelyen december 11–12-ére kétnapos sztrájkot hirdettek.²¹ Belon a KMT határozatát ismertette munkahelyén. Addigra azonban a területi munkástanácsokat törvényen kívül helyezték, így a vállalat munkástanácsa olyan közleményt tett közzé, hogy a sztrájkot nem kezdi meg. Belon

ekkor állítólag azt a kijelentést tette, hogy „minden magyar embernek tudnia kell, mit kell tennie”.²² Ezt a későbbi perében természetesen felhasználták ellene.

Az ellenállás letörése – visszarendeződés

A KMT és a Kádár-kormány közötti tárgyalások eredménytelenül végződtek, az MSZMP vezetése a munkástanácsokat „ellenforradalmi szerveknek” bélyegezte.²³ Ezért, illetve tiltakozva a hatalom véres megtorló akciói – mint az országszerte demonstrálókra leadott sortűzek – miatt hirdette meg a KMT a 48 órás sztrájkot.²⁴ Kádárék válaszul december 9-én törvényen kívül helyezték a területi munkástanácsokat,²⁵ a KMT Akácfa utcai székházában elfogták a munkástanács tagjait, majd december 11-én a Parlamentben Rácz Sándort és Bali Sándort is letartóztatták. A területi szerveződések felszámolása miatt a VII. Kerületi Munkástanács sem működött hosszú ideig, szerepe jóformán abban merült ki, hogy elnöke és alelnöke részt vett a KMT munkájában és képviselte a kerületi munkások érdekeit.

Bár az üzemi munkástanácsokhoz ekkor még nem mertek hozzányúlni, a helyi közigazgatás és a termelő üzemek élére kormánybiztosokat küldtek ki.²⁶ Már december 8-án javaslat született a VII. kerület egyes főbb üzemeihez kinevezendő kormánybiztosokról. Ennek megfelelően a Fővárosi Villamosvasút, a Mechanikai Laboratórium, az Erzsébetvárosi Tejipari Vállalat, az Athenaeum Nyomda, az 1. sz. Mélyépítő Vállalat, a VII. Kerületi Ingatlankezelő Vállalat, valamint a Játékkártyagyár és Nyomda élére javasolt kormánybiztost az MSZMP VII. kerületi

szervezete. Emellett jelezték, hogy „feltétlenül szükségesnek tartják”, hogy a Villanyszerelő Vállalat főmérnökét minisztériumi úton távolítsák el a „normális munkavégzést akadályozó” magatartása miatt.²⁷

Az üzemi munkástanácsok a KMT megszüntetésével fokozatosan háttérbe szorultak és egyre inkább „az ellenforradalmi szervek képviselőinek tekintették őket”.²⁸ Lassan megszűnt a szakszervezetek mozgástere is. Az 1956. október végén megszüntetett SZOT-ból megalakult Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége hamar feladta megújulási törekvéseit, amiben komoly szerepet játszottak az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának szakszervezetekre vonatkozó határozatai.²⁹ Az MSZSZOSZ 1957. január 25–26-án tartott X. pléniumán lényegében visszaállították a korábbi helyzetet. A szakszervezet az állampárt egyik „közvetítő és végrehajtó szerve maradt”, figyelmen kívül hagyva a munkásság egyik forradalmi követelését: „az új szakszervezeti politika kialakításának igényét”. A sztrájkjog és a szakszervezeti függetlenség elvének feladásával – ezeket az MSZSZOSZ ülésén felszólaló Kádár János is elutasította³⁰ – gyakorlatilag elvették a munkástanácsok egyetlen fegyverét.³¹

A munkástanácsok befolyását a hatalom az üzemi kommunista pártszervezetek újjáalakításával kívánta megtörni. Ezek létrehozása a szabadságharc leverését követően indult meg, de a folyamat az első hónapokban eléggé döcögősen haladt.³² November közepén a VII. kerületi pártszervek aktivitása kimerült a stencilezett röplapok éjjeli kiragasztásában, és már azt is sikernek könyvelték el, ha azokat másnapra nem tépték le. Egyes pletykák szerint a VII. Kerületi Pártbizottság épületébe azért nem mertek bemenni, mert állítólag robbanószer volt az épületben és féltek, „hogyan járnak, mint a Divatcsarnok”.³³

Romokban a Divatcsarnok, 1956. november (Fotó: BFL)

Az október 23-a előtt működő 213 kerületi MDP-párszervezet közül 1957. február elejére csupán 86 alakult újjá és további 88 helyen volt még folyamatban az üzemi pártszervezés.³⁴ A bizonytalanságot jól tükrözi a kerületi párttagság létszámának alakulása is. Amint az a táblázatban látható, csak 1957 tavaszára emelkedett 3000 fő fölé a kerületi MSZMP-tagok száma.

1956. december 14.	1956. december 30.	1957. január 24.	1957. március 22.
1341	1673	2237	3109

Az MSZMP VII. kerületi alapszervei taglétszámának alakulása (fő)³⁵

A pártszervezést az MSZMP-vel szembeni bizalom hiányán, a párt- és kormányellenes hangulaton túl több egyéb összetevő is akadályozta. Az Athenaeum Nyomda alapszervezete például e tényezőket a munkástanács és a szakszervezet olyan megnyilatkozásaiban vélte felfedezni, mint a kommunistáknak a munkástanács döntése alapján történő eltávolítása. A nyomdánál „népszavazást” is tartottak arról, hogy ki dolgozhat ott a továbbiakban. A kommunistaellenes hangulat miatt többen elzárkóztak a pártszervezetbe való belépéstől, akik ezt mégis megtették, azok gyakran kérték a tagságuk titokban tartását. Az Athenaeum munkástanácsa december 4-ei ülésén arról határozott, hogy munkaidőben nem engedi a pártszervezést. Ezt a döntést csak január elején vonta vissza, miután a munkástanács elnökét behívták a VII. Kerületi MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottság ülésére.³⁶ Barinkai Oszkár kerületi párttitkár az 1957. június eleji küldöttértekezletre készített beszámolójában a következőképp emlékezett vissza erre az időszakra:

„[A munkástanácsoknak] a mi kerületünkben is az volt az álláspontjuk még hetekig november 4. után, hogy a pártot az üzemeken, vállalatokon belül ne szervezzék meg. Ezt az Athenaeum Nyomda

munkástanács-elnöksége december 4-i határozatában a következőképpen rögzítette: »A munkástanács az üzemi pártszervezet megalakítását jelen körülmények között nem tartja kívánatosnak, az általános szervezést azonban nem gátolja, de ez csakis és kizárólag munkaidőn kívül és üzemén kívül történhet.« Ugyanilyen határozatot hoztak a Tejért, a VII. Kerületi Tatarozó és más vállalatok munkástanácsai is.”³⁷

Az Athenaeum munkástanácsának jelentőségét jól mutatja, hogy amikor kiálltak a december 11–12-ei sztrájk mellett, az üzemi pártszervezet azzal reagált erre, hogy „az egész nyomdaiparban bekövetkezett sztrájkért az Athenaeum munkástanácsa a felelős”. A pártszervezet és a munkástanács közötti súrlódások 1957 elejére mérséklődtek, ekkor a vitás kérdések tisztázása érdekében már a munkástanács is tárgyalásokat kezdeményezett, továbbá a kerületi intéző bizottság tagjait is meghívták üléseikre, sőt, közös üzemi újságot adtak ki. Mindeközben azonban – a már korábban említett központi intéző bizottsági határozatoknak megfelelően – az alapszervezet legfontosabb céljai között szerepelt a munkástanács és a szakszervezeti bizottság kommunistákkal történő feltöltése, valamint a vállalat gazdasági vezetői posztjain lévő személyek leváltása.³⁸

A munkástanácsok 1957 elején – párhuzamosan az új rezsim megerősödésével – fokozatosan elvesztették támogatottságukat, hiszen eredeti funkciójukat már nem tudták betölteni. A Játékkártyagyár és Nyomda Vállalat munkástanácsa például az üzemi MSZMP-szervezettel közösen 1957. február 4-én együttműködési nyilatkozatot adott ki. Ebben többek között kimondták, hogy a munkástanács a vállalat gazdasági önkormányzati szerve, a munkástanács, az MSZMP és a szakszervezet a „szocializmus építését tartja legfőbb feladatának”, ezért nem akadályozzák a továbbiakban a pártszervezést. A munkástanács vállalta, hogy nem foglal-

kozik politikai kérdésekkel. A gazdasági ügyekben ugyan továbbra is övé a döntési jog, de üléseire meghívja ezután a pártszervezet képviselőjét is. Elismerték azt is, hogy a „szocializmus építésében a munkásosztály vezetője a párt”.³⁹ A kooperáció ellenére a helyi MSZMP-szervezet a rendőrség kérésére jellemzést készített a vállalat munkástanácsának tagjairól. Az „ellenséges magatartású” dolgozókról készült lista a legfontosabb személyes adatok mellett rövid jellemzést is tartalmazott, kiegészítve azt az októberi események során tanúsított magatartásról szóló információkkal. A feljegyzésben a munkástanács elnökét, Plessinger Lászlót erősen kommunistaellenesnek mondták, de a pártszervezetnek arról is tudomása volt, hogy Piatnik (az államosítás előtti tulajdonos) egy hetet Magyarországon tartózkodott október végén.⁴⁰

A korábban a VII. Kerületi Munkástanács elnökét adó VII. Kerületi Tatarozó Vállalatnál 1957. január elején még nem működött MSZMP-szervezet. A vállalatot a munkástanács és a cégvezetés közösen irányította. A munkástanács egyik januári értekezletén, amelyen a vállalat igazgatója, Misik Sándor, valamint a főkönyvelője és főmérnöke is jelen volt, szóba került, hogy ki vegye át a munkástanács postáját, milyen bérproblémák vannak, illetve egy felmondási ügyet is hosszasan tárgyaltak. Az egyik hozzászóló, Kulcsár Sándor szerint a későbbiekben több párt működik majd, ezért a munkástanácsnak csak a gazdasági kérdésekkel kell foglalkoznia, már csak azért is, mert azt nem a párt, hanem a dolgozók hozták létre. Az elnök bejelentette, hogy a szociális kérdésekkel a továbbiakban a szakszervezet foglalkozik, a munkástanács a gazdasági kérdésekkel törődik majd. A munkástanács eljelentéktelenedését jelzi, hogy 1957. május 29-én Papp Ferenc alelnök azzal indokolta a testület lemondását, hogy „az 1956 év decemberében megválasztott munk[ás]tan[ács] tagsága annyira

lemorzsolódott, hogy [...] nem képes a reá háruló feladatot megoldani”.⁴¹

A Fővárosi Útépítő Vállalat munkástanácsának egyik elnökségi tagját 1957. április 25-én azért mentették fel tisztsége alól, mert nem járt el a testület üléseire. Ezzel magyarázta viselkedését: „Megunta az elnökségi tagságot, véleménye szerint a munkástanács nem a dolgozók érdekeit védi és különbséget tesz munkás és munkás közt.”⁴² A vállalat MSZMP-szervezete az 1957. április 8-ai ülésén foglalkozott a „racionalizálásokkal”, ami valójában az 1956-os forradalomban érintett munkatársak elbocsátását jelentette. Az ülésen a pártszervezet vezetői számon kérték a vállalat igazgatóját, miért nem távolította el azt a három főt, akiknek a felmentését már két ízben is megbeszélték vele. „A racionalizálás még nem zárult le március 31-ével. Igaz, hogy [...] magatartása az ellenforradalom napjaiban nem volt meglepetés. Szükséges, hogy ezek az emberek a vállalattól elkerüljenek, de úgy vélem, még nincs itt az ideje, illetve nem ezeknek az elbocsájtása a leg-sürgetőbb” – indokolta válaszában Parizek Károly, majd így folytatta: „Véleményem szerint sokkal kívánatosabb lenne Kázmér Sándor főmérnök eltávolítása. [...] Kijelentette, hogy olyan rendszert kell teremteni, amelyet a nép akar, még akkor is, ha az polgári demokrácia is. Ezért látom fontosabbnak ezt az embert eltávolítani, mert még ma is Nagy Imre és csoportja mellett áll, szemben velünk, az MSZMP-vel.” Végül Kázmért a nyár folyamán le is váltották, amiben nyilvánvalóan szerepet játszott az is, hogy 1956-ban a Petőfi Kör rendezvényein több ízben is felszólt.⁴³

A Fővárosi Finommechanikai Vállalatnál egy 1957. július 11-én készült feljegyzésben arról számoltak be, hogy munkástanács ugyan „van, de lényegében nem dolgozik. A dolgozók nem fordulnak hozzá. Teljes mértékben kielégíti a dolgozók igényét mint szervezet a Párt és a Szakszervezet. Nem

tartják szükségesnek a munkástanácsot. Sok bába közt elvész a gyerek.”⁴⁴

Az előző példából látható, hogy a hatalom taktikusan kivárta, amíg az üzemi munkástanácsok szerepe egyre jelentéktelenebbé válik és megszűntetésük különösebb társadalmi reakció nélkül megvalósítható. Erre az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. augusztus 27-ei határozatával került sor, üzemi tanácsokat létrehozva a munkástanácsok helyett.⁴⁵ A munkástanácsok vezetőit és tagjait – a forradalom más szereplőihöz hasonlóan – nem kímélte a hatalom. A példastatuálással „mindörökre el akarta venni a helyiek kedvét a nem felülről irányított (és a hatalom által nem ellenőrzött) közösségi cselekvéstől”.⁴⁶ A KMT vezetői közül Rác

Sándort életfogytiglani, Bali Sándort tizenkét évi börtönbüntetésre ítélték a „népi demokratikus államrend ellen irányuló cselekményekért”.⁴⁷ 1957-ben a VII. Kerületi Munkástanács vezetőjét, Belon Józsefet is bíróság elé állították izgatás vádjával, és négy év börtönbüntetésre ítélték.⁴⁸

Helyreállítás, újjáépítés, újratervezés

„Sok a seb a kerületen. Sérült, romba dőlő épületek a Körúton, a Rákóczi úton, de egyes

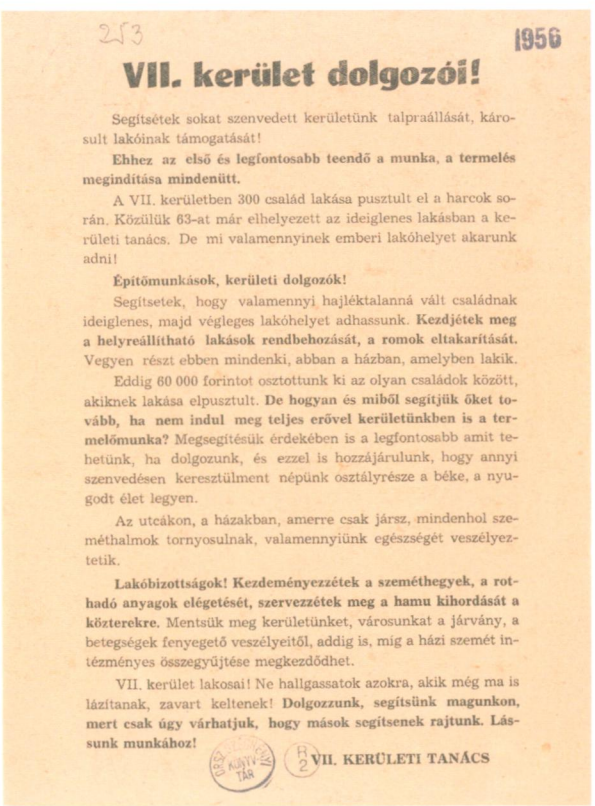
A VII. kerület városrendezési térképe az épületek állapotának a kiemelésével (Forrás: BFL)

mellékutcák házait sem kímélte a pusztulás. Annál reménykeltőbb, hogy az elmúlt napok során a kerület sérült épületein megjelentek már az építómunkások és megkezdődött a helyreállítás.” Erzsébetváros közterületeinek szabadságharc utáni állapotáról így számolt be a *Kerületi Híradó*⁴⁹ az 1956. december 20-án megjelent számában.⁵⁰

A fegyveres harcok végeztével elsőként a romok eltakarítása, a barikádok felszámolása vette kezdetét a Lenin körútról, a Rákóczi út és az Akácfa utca, a Dohány és a Miksa utca, a Dohány és a Kertész utca sarkáról, valamint az Almássy térről. Lassan meg-

A VII. Kerületi Tanács felhívása a lakossághoz (Forrás: OSZK)

Sitt és egyéb törmelékhalom a Klauzál téren (Fotó: BFL)

indult a szemét- és törmelékszállítás is. Még 1956. december 13-án is 12 741 m³ szerves szemét volt 370 helyen lerakva a kerületben.⁵¹

A barikádok építéséhez felhasznált, valamint a lánctalpak által felbontott utak és járdák kockakövei főleg a Lenin körutat, a Rákóczi utat, az Almássy teret és a Dohány utcát lepték el. Egy 1956. november 14-én készült jelentés szerint tizenhárom helyen 785 m²-nyi kockakövet bontottak fel. Az aszfaltozott gyalogutak esetében a Lenin körút és a Rákóczi út, továbbá a Baross tér és a Thököly út mentén volt a legtöbb sérülés, de a mellékutcák sem maradtak épen.⁵²

Romeltakarítás a Nagykörúton, 1956. november 20. (Fotó: BFL)

Felmérték a tömegközlekedést ért károkat is. A kerületben közlekedő 15-ös villamos helyett a Nefelejcs utcától trolit kívántak üzembe állítani.⁵³ A vonalon 1957 tavaszán állították forgalomba a 78-as trolibuszt, és a mai napig ez közlekedik a Keleti pályaudvar és a Kossuth Lajos tér között. A VII. Kerületi Tanács helyzetértékelése alapján Erzsébetváros közlekedése 1957 tavaszára helyreállt, feloldották a sérült épületek védelmében hozott sebeségkorlátozásokat is.⁵⁴ A közlekedés helyreállítását és racionalizálását illetően júniusban már a legnagyobb problémaként a közlekedésirányítás túlzott széttagoltságát jelölték meg a beszámolók.⁵⁵

A VII. Kerületi Tanács VB számára 1957 elején összeállított adatok szerint – amelyről a beszámoló is úgy nyilatkozott, hogy azok „nem teljesen megbízhatóak” – Erzsébetvárosban a harcok során 1892 lakás sérült meg.⁵⁶ 1956. december 31-éig 1137 lakást állítottak helyre, valószínűleg azokat, amelyekben kisebb károk keletkeztek. 1957. január elejére készült el a teljes kárjegyzék, ez már nem is tartalmazta azokat az épületeket és lakásokat, amelyek csak kevésbé rongálódtak (tető- vagy üvegkárt szenvedtek). A kárjegyzékbe 254 épület került,⁵⁷ amelyek közül 169 könnyebben, 39 közepesen, 46 pedig súlyosan volt sérült.

Nagykörúti részlet (feldöntött jelzőoszlop) a harcok után (Fotó: BFL)

Dob utcai részlet a novemberi harcok után (Fotó: BFL)

Utóbbiak közül – a Rákóczi út 56. sz. alatti lakóházat és a Divatcsarnok 70–72. sz. alatti épületrészét – lebontandónak, hetet pedig életveszélyesnek minősítettek. Ez a kárjegyzék 804 sérült lakásról számolt be, amelyből kilencvenötöt romlakásnak minősítettek. A tönkrement és a nem lakott lakások helyreállítása során azt az alapelvet követték, hogy az újjáépítés során két szobás, összkomfortos lakásokat alakítanak ki. Az egy- és háromszobás lakások kialakítására csak akkor kerülhetett sor, ha a hely adottságai azt indokolták. A sérült házak között huszonhét műemléképületet találunk, ezek közül egy I. osztályú műemlék (a New York-palota) és kettő II. osztályú volt (a Lenin körút 21. és 58. sz. alatti házak).⁵⁸

A Fővárosi Tanács VB Városrendezési és Építészeti Osztálya már november 12-én intézke-

A Rákóczi út 56. sz. alatti épület romjai (Fotó: Pesti Srác/Fortepan)

dett az épületkárok felméréséről és az életveszélyes állapotban lévő házak kárelhárításáról. A helyreállítási munkákat Erzsébetvárosban a kerületi építési osztály kezdte meg. Amíg a fővárosi építési osztály elsőként a Lenin körúti és a Rákóczi úti épületek helyreállítására adott utasítást, addig a VII. Kerületi Tatarozó Vállalat és az Építési Igazgatóság a mellékutcákban található sérült és életveszélyes házak felújításáról intézkedett. A lassan meginduló kárelhárítás miatt a Lenin körút 2. sz. alatti úgynevezett EMKE-ház és a 33. sz. alatti ház esetében már a harcok befejezését követően történt beomlás.

A munkálatokat lassította, hogy tekintettel kellett lenni a városrendezési követelményekre, a tervezésnél figyelembe kellett venni, hogy lehetnek olyan épületek, amelyeknek „a helyreállítása részben, vagy egészben ellenkezik a városfejlesztési célkitűzésekkel”. Ez azt jelentette, hogy nem lehetett jelentősebb helyreállítási munkákat végezni olyan épületeken, amelyeket egy esetleges későbbi városrendezés során részben vagy egészben lebontanak. Ennek megfelelően a kerület egyik legromosabb részén, a Rákóczi úton,⁵⁹ valamint a Lenin körúton a 2., a 4. és a 6. sz. alatti épületek földszintjén felfüggesztették a renoválást.⁶⁰ Figyelembe

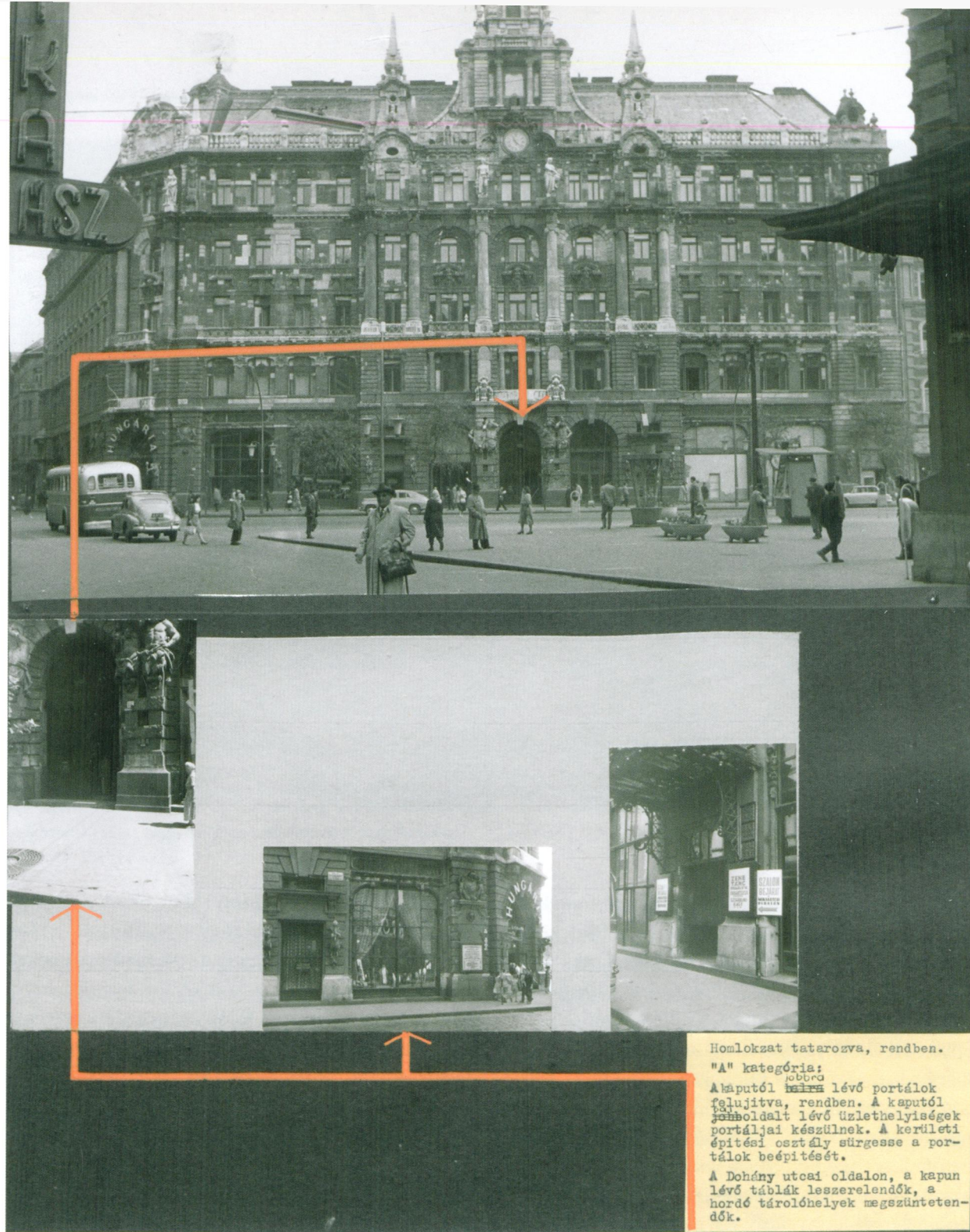

Foghíjtelek a Rákóczi út és az Osvát utca sarkán, 1956 után (Fotó: BFL)

vették ugyanis a hosszú távú rendezési terveket: régi elképzelésnek számított, hogy a földszinti üzletek helyén árkádok aluljárót alakítanak ki.⁶¹ Az árkádostás mellett érvelt a *Kerületi Híradó* is, mondván, a Fővárosi Tanács VB Városrendezési és Építészeti Osztálya által elkészített tervek megvalósításával „megváltozik Budapest városképe és valóban világvároshoz méltó lesz”.⁶²

A Fővárosi Tanács VB ülésén ismertetett, a Városrendezési és Építészeti Osztály által készített tervezet az EMKE-ház teljes, régi formájában történő helyreállítását ajánlotta, annak ellenére, hogy „a tervezőiroda a teljes EMKE-sarok lebontását ja-

vasolta”. Az EMKE-sarkon túl az osztály a Nagykörút arculatának megőrzését szorgalmazta, a New York-palota és az éjjel-nappali csemege épületének helyreállításával.⁶³ A homlokzatok felépítményeit és a tetőszerkezetek felújítását eredeti anyagok felhasználásával, valamint az eredeti minőségnek megfelelően és formában kellett elvégezni.⁶⁴ Ugyanakkor a súlyosan megsérült Divatcsarnok esetében az épület lebontásáról döntöttek, helyére parkoló és zöldterület kialakítását javasolták. A tervben szerepelt az árkádostás kérdése is, amit az Építészeti Osztály elsősorban „nem esztétikai, hanem közlekedési szempontnak” tekintett.

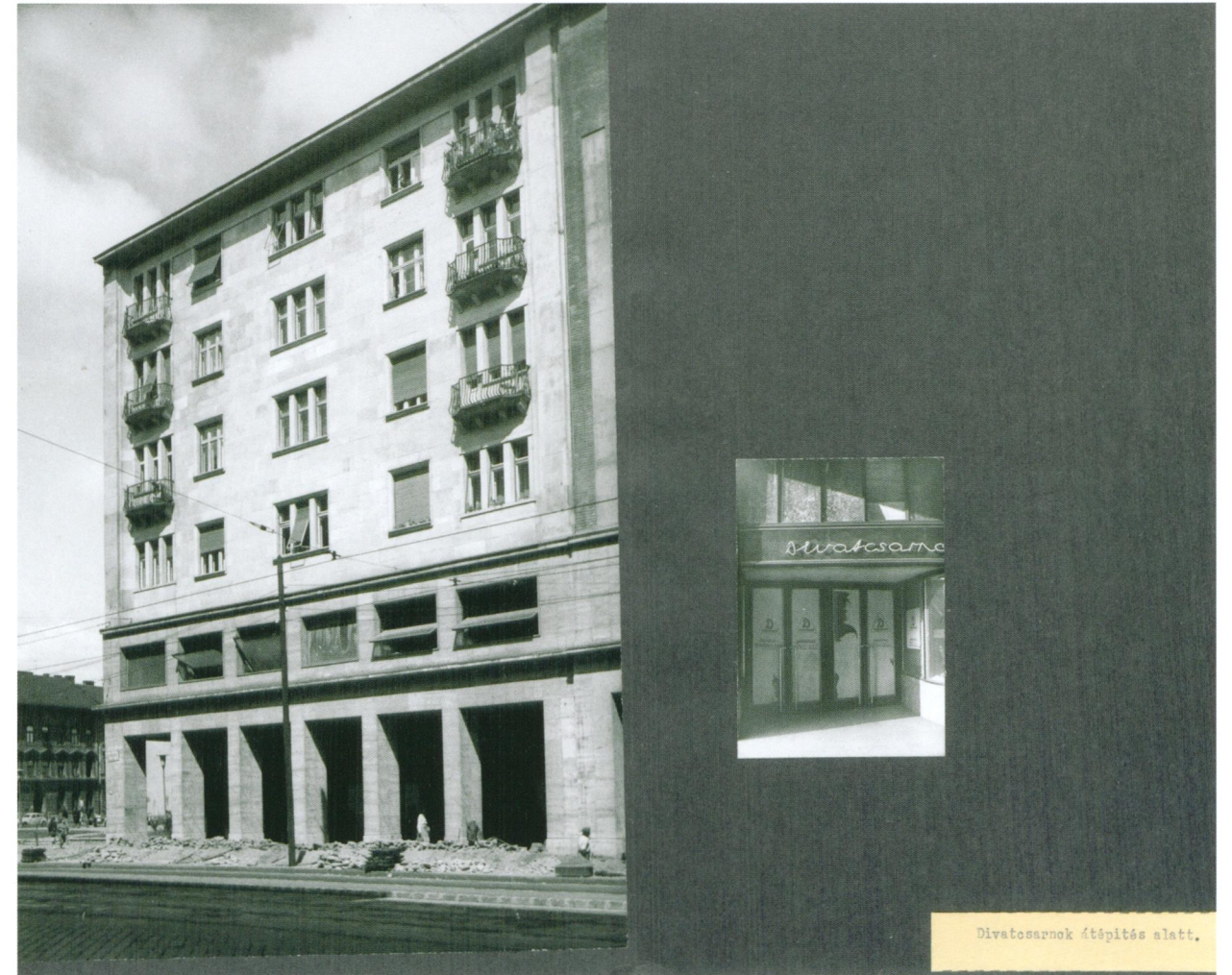
A Hungária étterem 1956 után (Fotó: BFL)

Az EMKE-ház romos sarka, még a beomlás előtt (Fotó: Fortepan)

A Népzsava székházának tetején 1956 után ismét megjelent a vörös csillag (Fotó: BFL)

A Divatcsarnok átépítés alatt, 1956 után (Fotó: BFL)

A gyalogosforgalom elvezetésével és az autót út ki- szélesítésével fel kívánták számolni „azt a baleset- veszélyes helyzetet, amit az áruházaktól négy-öt méterre lévő járdák és a villamoshoz kisiető vásár- lók jelentettek”.⁶⁵ Ezzel szemben a kerületi tanács VB ülésén az árkádostással kapcsolatos vitán, bár elismerték annak szükségességét, más kérdések is megjelentek. A VB-tagok részben az átépítés költségeit firtatták, részben pedig városképi szem-

pontokat is felvetettek.⁶⁶ Ahogyan az a Fővárosi Tanács VB-nél is felmerült: „Márpedig egy szűk si- kátor alá tett kirakatok nem mutatnak világvárosi képet” – közölte a vita alkalmával Sásdi Sándor ke- reskedelmi osztályvezető.⁶⁷

A helyreállításokkal kapcsolatos tervezetek és beszámolók alapján elmondható, hogy „a város- képi szempontból meghatározó főútvonalak épü- leteit hozták rendbe, ha [helyre]hozták egyáltalán;

A Divatcsarnok átépítés alatt, 1956 után (Fotó: BFL)

A Rákóczi út korszerűsítési munkái 1959-ben (Fotó: FSZEK)

A Rákóczi út a korszerűsítési munkákat követően, 1959 (Fotó: FSZEK)

a mellékutcákban álló lakóépületekhez nem nyúltak”.⁶⁸ Pontosabban, míg a főutvonalak mentén folyó tatarozások kivitelezése során több száz ezres vagy milliós nagyságrendű költségkerettel számoltak, addig a mellékutcákban lévő épületek felújítási munkálatai legfeljebb a földemcserét, tetőgenerált, függőfolyosó-javítást, lift-, villany- és egyéb szerelemunkákat takartak, a teljes körű felújításokat – ahogy a korábbi években is – pénz hiányában kénytelenek voltak mellőzni.⁶⁹ Az 1953. április 16-ával a Fővárosi Gyógyfürdők és Gyógyforrások Vállalatba beolvasztott Hungária fürdő (Dohány

utca 42.) épülete pedig jól mutatja milyen következményekkel járt, ha az adott épület helyreállításáért sem a fővárosi, sem a kerületi tanács nem volt felelős, amint ezt az *Erzsébetváros* 1957. április 10-ei számában olvashatjuk:⁷⁰

„A Hungária fürdőben azonban minden csendes, illetve valahol a padlástér egyik végében motoz naponként egy, jobbik esetben, két kőműves. Ha minden jól megy, két-három év múlva talán be is fejezik. Persze, az is előfordulhat, hogy az első nagyobb tavaszi zivatarok »ad acta« teszik az egész ügyet, legalábbis az Épületbontó Vállalat számára. Szakemberek véleménye szerint ugyanis, na-

Hirdetések a Rákóczi út 42. sz. alatti foghíjtelekre néző tűzfalakon (Fotó: BFL)

gyobb beázás esetén könnyen összeomolhat az egész épületrész. A fürödni vágyó vendégek esetleg a táblát sem találják kinn. Csak egy nagy halom ázott romhalmaz fogja jelezni, hogy itt valaha a Hungária fürdő állott.”⁷¹

1957. december végén a VII. Kerületi Tanács VB ismét napirendre tűzte a megromlódott épületek helyreállításával kapcsolatos helyzetjelentést. „A teljesen elpusztult és lebontott Divatcsarnok helyén és a mellette lévő két üres telken (Rákóczi út 70. sz. és Szövetség u. 72. sz.) a Rákóczi úti oldalon park (zöldterület) és beljebb autóparkoló-hely épül

ideiglenesen. Az osztályunk [Építési és Közlekedési Osztály] javaslata, hogy a Szövetség u. és Rákóczi út sarkán szökőkutat létesítsenek.” A Lenin körút és a Rákóczi út mentén lévő épületek többségének homlokzati, belső tatarozását 1957. december 31-éig befejezhetőnek ítélték, azonban az épületportálok helyreállítását 1958-ra prognosztizálták. Az ülés időpontjáig csak a Rákóczi út 32–52. sz. közötti és a 74–76. sz. alatti épületek árkádosítása kezdődött meg. Ugyanakkor a nagytatarozások első üteméből a Thököly úti és a Baross téri épületek kimaradtak, amit az építési osztály így kommentált:

A Sportsarnok étterem portálja 1956 után (Fotó: BFL)

Könyvesbolt a Rottenbiller utcában, 1956 után (Fotó: BFL)

Találatot kapott házak a Lenin körút és a Dob utca sarkán (Fotó: BFL)

„[A] kül- és belföldi forgalom túlnyomó többségében a Keleti pályaudvaron át bonyolódik le. Fővárosunkba érkezőkre nem jó hatást gyakorol a Baross tér jelenlegi, elhanyagolt állapota. A második világháborúban megsérült, illetve lerombolt épületek és az azok mellett meredező tűzfalak, de az összes épületek homlokzata tatarozásra szorul. Ugyanezt tapasztaljuk a Thököly út elején is, amely pedig a Stadionhoz vezető főútvonal. [...] Budapest világváros jó hírneve érdekében elsőrangú feladatnak tartjuk a Baross tér mint a Thököly út első szakaszának (a Dózsa György útig való) sürgős, 1958. évben való tatarozását, az épületek emeletráépítésével való párhány-

magasság kiegyenesítését. Ugyancsak el kell távolítani a Baross térenél lévő nyilvános WC-t, illetve helyette földalatti WC építendő.”

A Baross tér, illetve a Thököly út és környékének rendezése pénz hiányában a későbbi évekre tolódott.⁷²

„Minden nap szebb lesz a Körút, minden nap leveti az állványerdőt egy-egy ház, a VII. kerület főútvonalain már csupán az EMKE-házat,

Újjáépítési munkálatok a Lenin körút és a Dob utca sarkán, Jókai udvar (Fotó: FSZEK)

a Hungária-palotát és még néhány épületet ölelnek körül a deszka pallók. A Wesselényi utca és Lenin körút sarkán rövidesen befejeződik a nagy bérház külső-belső átalakítási és tatarozási munkálata” – számolt be 1958-ban a rekonstrukciókról, azok vége felé közeledve, az Erzsébetváros című lap.⁷³

A Rákóczi út egyes szakaszainak árkádosítása 1959-re befejeződött. A munkálatok során az épületek eredeti architektúráját nem vették figyelembe. Bár addigra a főbb útvonalak sortatarozásaival nagyjából elkészültek, Preisich Gábor szavaival élve a tatarozásokkal a „belső városrészek rehabilitációja úgyszólván csak megkezdődött”.⁷⁴

A Madách tér új beépítése előtt, 1957 (Fotó: FSZEK)

Erzsébetváros lakosságának változása a forradalom és szabadságharc után

Mint arról az első fejezetben szó esett, 1956 első felében az ideiglenes lakóhellyel rendelkezőkkel együtt Erzsébetvárosnak körülbelül 147 000 lakosa volt. Az október 23-a utáni események következtében, különböző okok miatt, a kerület lakossága számottevően csökkent. A VII. Kerületi Rendőrkapitányság adatai szerint 1957 szeptemberében 121 360 tizenhat éven felüli bejelentett személy lakott Erzsébetvárosban. A forradalom eseményei „megmozgatták” a kerület lakosságát, mivel 1957. január 1-jétől szeptember 1-jéig 52 541 ki- és bejelentkezés történt.⁷⁵ A létszámcsökkenés legszembetűnőbbben az 1960. évi népszámlálási adatokból látható, ekkor 120 052 személyt írtak össze a kerületben.⁷⁶

A gyors lakosságszám-csökkenés több összetevőből állt. Első helyen említendők a fegyveres harcokban elhunytak. Legújabb ismereteink szerint – mint azt az előző fejezetünk végén már bemutattuk – 192-en veszítették életüket Erzsébetvárosban. Az elesettek számát a hatóságok nem tudták pontosan megállapítani a hivatali ügyintézés szünetelése miatt, mivel a tanácsai apparátus nem működött, a halálesetek bejelentésére nem volt lehetőség. Az áldozatok számát különböző módszerekkel próbálták meghatározni. *Van-e járványveszély a kerületben?* címmel a *Kerületi Híradó* 1956. december 11-én interjút közölt Pék Lajos tisztiorvossal, aki azt nyilatkozta, hogy „a harci cselekmények következtében körülbelül 150-en haltak meg. Egy részük közterületen van elhantolva. A következő hetekben kerül sor az

exhumálásra.”⁷⁷ A harcokban elesettek számát még 1957. január 9-én sem tudták pontosan megállapítani, csupán a VII. kerületben bekövetkezett halálozások átlagos havi adataival való összevetés alapján próbálták következtetni.⁷⁸ Ekkor még a kerület egyes részein, így az Izabella (ma: Hevesi Sándor) téren és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium épületének oldalában volt „még néhány kihantolatlan sír és valószínű, hogy történt néhány olyan haláleset is, amelyet valami okból mind ez ideáig nem jelentettek be”. Megközelítőleg 160-180 főre tették a harcok során életüket vesztenek számát.⁷⁹

A lakosság számának csökkenését eredményezte a kerületben tönkrement és lakhatatlanná vált lakások nagy száma is, valószínűsíthetően többen is elköltözhettek emiatt a kerületből.

1956. október 23-a után jelentős számú magyar állampolgár távozott illegálisan Magyarország területéről Ausztriába, illetve Jugoszláviába. A két fogadó ország 1957. áprilisi és májusi adatai szerint 193 885 fő – a korabeli szóhasználat szerint – „disszidált”, közülük 11 447 fő tért vissza később (nem számolva az illegálisan visszatérteket). A rendőrségi kijelentőlapok alapján a hivatalos statisztika 151 731 külföldre távozott személyről számolt be. Az országot illegálisan elhagyók – az állandó lakóhelyüket tekintve – 53,4%-a volt budapesti lakos (80 977 fő). Budapesten belül, a pesti belső kerületek (V–VIII. kerület) lakosai közül menekültek a legtöbben külföldre. Ezek közül is a VII. kerületben volt a legnagyobb az országot elhagyók száma: 9400 fő, azaz száz lakosra 6,58 „disszidens” jutott.⁸⁰ A Budapestről emigráltak közül 34 650 fizikai, 19 014 szellemi, 213 mezőgazdasági és 2042 egyéb foglalkozású kereső, valamint 25 085 eltartott státuszú volt. Országos viszonylatban nézve a „disszidált” fizikai munkások több mint fele, a szellemi dolgozók majdnem négyötöde budapesti

illetékességű volt.⁸¹ Rengeteg diák is külföldre távozott 1956 novemberében. A tanévet a fővárosi általános iskolák 9962 fős, a középiskolák 4633 fős létszámcsökkenéssel zárták. Az általános iskolás tanulók esetében 6966 diák „disszidált” – zömében a szüleikkel –, míg 2996 fő egyéb okok (elköltözés, egészségügyi ok, elhalálozás) miatt nem fejezte be a tanévet. A középiskolások közül 2258 diák távozott külföldre. Az általános iskolás tanulók létszámát tekintve a VII. kerületben volt a legnagyobb a csökkenés (ebbe értelemszerűen nem csak a „disszidáltak” tartoznak bele), az 1956/1957-es tanévet a kerület 10,7%-os csökkenéssel zárta.⁸² A külföldre menekülésnek több oka is volt, bár alapvetően a megtorlástól való félelem és a magyarországi politikai helyzetből való kiábrándultság dominált.

Egy, az MSZMP Budapesti Pártbizottság számára készített KISZ-jelentésben arról a vélt jelenségről számoltak be, hogy „ismerőseik, barátaiak legtöbbször azért disszidáltak, mert kíváncsiak voltak más országok életére, az ottani dolgozók életkörülményeire és nem kis mértékben a romantika, a kalandvágy hajtja a fiatalokat”.⁸³ A rendszerről szóló ismereteink alapján a szöveget a korabeli propagandának tudhatnánk be, de a fenti jelentésben foglaltakat részben megerősíti az 1956 őszi tizenöt éves Kozák Gyula későbbi visszaemlékezése. Kozák ekkoriban a Garay téren lakott, később így idézte fel a külföldre távozását (és visszatérését): „Ha bárki azt hiszi, hogy egy 15 éves és 5 hónapos kamasz disszidálása mögött 1956 novemberében bármilyen politikai megfontolás is volt – az téved. Miként a forradalom napjaiban, különösen az elején, a kalandvágy, a kíváncsiság vezérelt és vezényelt egyik helyszínről a másikra, úgy a harcok csillapodása után is csak azokat az eseményeket kerestem, amelyek mindennapjaimtól, megszokott világomtól eltér-

tek.” Kozák a forradalom ideje alatt és november 4-e után is barátaival járta a várost, figyelték az eseményeket, de nem vettek azokban részt. November közepén az egyik barátjuk eltűnt, s miután a lakásán is keresték, megtudták, hogy „disszidált”. A mamája küldte el Los Angelesben lakó sógorához, s mint Kozák megjegyezte: „nagyon zokon vettük, hogy elmeneteléről nem tájékoztatott bennünket, [...] ekkor merült fel, hogy nekünk is el kellene mennünk.”⁸⁴ Bár esete nem feltétlenül szokványos, de a külföldre távozás egy sajátos példáját mutatja.

A külföldre távozók lakásait sok esetben önkényes beköltözők vették birtokba, hátrahagyott javaikról pedig később rendelkeztek a hatóságok. A kivándorlás másik következményeként a képzett munkaerő távozásával fontos szakmákban munkaerőhiány keletkezett. Például „novembertől januárig igen sok műszaki értelmiségi disszidált” – állapította meg a budapesti pártszervezet. Pontos számuk nem ismert, „durva megközelítéssel 8-10%-ra tehető az eltávozottak száma, éppen a jól képzett mérnökök, speciális szakemberek sorából”. Az MSZMP Budapesti VB a külföldre távozott műszakiak esetében csak kis részüknél találta úgy, hogy azok forradalmi „beállítottság” vagy a felelősségre vonástól való félelem miatt menekültek el, inkább a nyugati országok munkaerőpiacán tapasztalható konjunktúrájának tulajdonították döntésüket, ami természetesen nem feltétlenül felel meg a valóságnak. További okokként említik – és ez már nem csak a mérnökökre volt igaz –, hogy „Magyarországról évekig igen nehéz volt kiutazni” és „sokan úgy látták, hogy idehaza ok nélkül bizalmatlanok voltak velük szemben, vádaskodásoknak, rágalmozásoknak voltak kitéve és ennek megismétlődésétől, illetve az 1949–1953 év közötti értelmiségi politikában elkövetett hibák megismétlődésétől féltek”.⁸⁵

A megtorlás

Kádár János Moszkvából történő hazatérése után november 4-én még büntetlenséget ígért a forradalom és szabadságharc résztvevőinek, ez az álláspontja azonban az év hátralévő részében fokozatosan megváltozott. November 21-én már így fogalmazott: „Sokan félnek a letartóztatásuktól. Megmondom, van okuk rá, mert sokan érzik, hogy ludasak. [...] Mi nem akarunk bosszúhadjáratot vezetni, [...] de amíg rend nem lesz, kemények leszünk”.⁸⁶ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága korábban már említett december 5-ei határozatával az október–novemberi események egészét „ellenforradalomnak” minősítette.

Az ÁVH-t a forradalmat követően ugyan nem szervezték újjá, de tagjai egy idő után beléphettek a fegyveres testületekbe, többek között az újjáalakuló rendőrség kötelékébe is.⁸⁷ A megtorlás rendszerének kiépítése november közepén kezdődött meg, amelynek vezetéséért egy operatív bizottság felelt. Ennek Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, Szénási Géza legfőbb ügyész és Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke voltak a tagjai. A bizottság a „politikai vezetők és szovjet tanácsadók kérései szerint végezte munkáját”. A nyomozások lebonyolításáért a Politikai Nyomozó Osztály volt felelős, amely az ORFK kötelékébe tartozott.⁸⁸

A szabadságharc leverését követően a Kádár-kormánynak elsőként a saját legitimációját kellett megalapoznia, amelynek egyik eszköze a forradalomban résztvevőkkel szembeni kíméletlen retorzió és példastatuálás volt. „A leszámolóshoz szükséges ideológiai keretet pedig a szocialista törvényesség újonnan megalapozott elmélete biztosította.”⁸⁹ A megtorlás egyik első szervezeti eleme az 1956. évi 28. tvr. által 1956. december 11-én életbe léptetett statárium volt. A rögtönbírásko-

dást az Elnöki Tanács a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a gyűjtogatásra, a rablásra, a fosztogatásra, a közérdekű üzemek szándékos megrogálására, illetve lőfegyver, lőszer, robbanószer, valamint robbanóanyag engedély nélküli tartásának büntetvére terjesztette ki, és a felmentés mellett a katonai bíróságok csak halálbüntetést szabhattak ki. A bíróságok e rendelet alapján 1957. november 3-áig működtek. Mivel a rögtönbíráskodás nem volt elég „hatékony”, ezért a hatalom bevezette a gyorsított büntetőeljárást (1957. évi 4. tvr.), amely alapján bizonyos ügyekben (hűtlenség, államrend elleni szervezkedés, lázítás stb.) 1957. január 15-étől június 15-éig a polgári bíróságok ítéleztek. Később az 1957. évi 25. tvr. alapján felállították a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsát, az 1957. évi 34. tvr. pedig létrehozta a megyei (fővárosi) népbírói tanácsokat, amelyek 1957. június 15-e és 1961. április 16-a között működtek. Mivel a rendelet nem sorolta fel tételesen a bűncselekményeket, ezért a bíróság „a terhelt valamennyi bűncselekményével kapcsolatban” eljárhatott. „A népbírói tanács által kiszabható büntetéseket a jogszabály igen szűkre szabta. A bíróság halálbüntetést, életfogytig tartó büntetést vagy öt évtől tizenöt évig terjedő börtönbüntetést szabhatott ki.”⁹⁰

A megtorlás nem csak a fegyveres harcokban résztvevőket érintette. A rend helyreállítását követően és a Kádár-kormány hatalmának megszilárdulásával párhuzamosan megkezdődött az intézmények, hivatalok, gazdasági üzemek és vállalatok vezetőinek, illetve igazgatóinak a felülvizsgálata. A VII. kerületben minderre 1957. június–júliusban került sor. Ekkor vették számba azokat az igazgatókat is, akiket a munkástanácsok váltottak le, illetve ellenőrizték, hogy időközben visszakapták-e a pozíciójukat. A felülvizsgálat után a vezetőket – az esetek többségében – vissza is helyezték a korábbi funkciójukba. A legtöbb vezetőváltást az iskolák

esetében javasolták. A kerület tizenhét iskolájából tizenötben vagy az igazgatót vagy a helyettesét javasolták leváltásra, illetve nyugdíjazásra. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a leváltásokat és áthelyezéseket az a pártdirektíva indokolta, amely szerint az iskolavezetőknek feltétlenül párttagnak kellett lenniük, az erzsébetvárosi tanintézetekben pedig csupán négy igazgató és egy helyettes volt MSZMP-tag ebben az időben.⁹¹

A büntetőeljárásokról

Ahogy fentebb is említettük, 1956. november 4-ét követően szinte azonnal megkezdődött a forradalmárok felelősségre vonása. A megtorlás alapjául szolgáló jogszabályokat novembertől kezdődően a politikai helyzetnek megfelelően folyamatosan változtatták, az eljárásrend csak 1957 április–májusára stabilizálódott.⁹²

A lefolytatott büntetőeljárások kapcsán hamar vita alakult ki a kormánytagok között, illetve a párt vezető testületein belül. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes és Biszku Béla belügyminiszter között ellentét alakult ki e kérdésben. Biszku szerint volt nem kellően hatékony és szigorú a jogszolgáltató szervek (bírók, ügyészek) tevékenysége. Münnich ezzel szemben inkább a belügyi és rendőrségi szerveket kritizálta. Meglátása szerint a nyomozói munka nem volt kellően alapos, illetve nem végeztek megfelelő dokumentációt, aminek következtében a jogszolgáltatási szervek munkája nem felelt meg a párt elvárásainak.⁹³ A két álláspont között helyezkedett el a KB adminisztratív titkárának, Marosán Györgynek a véleménye, aki szerint a belügyi és a bírói-ügyész apparátus között nem volt megfelelő az összhang, viszont szerinte nem lehet megítélni, melyiküket terheli ebben a nagyobb felelősség.⁹⁴ A vita azt jól

mutatja, hogy az ítéletek szigorúságának kérdése kardinális kérdés volt a pártvezetők körében. Ezt jelzi az is, hogy a Politikai Bizottság 1957. augusztus 27-ei ülésén ismertetett, a megtorlással kapcsolatos statisztikák a testület tagjaiból heves indulatokat váltottak ki. Kállai Gyula például a következőképp szólalt fel: „Maga az, hogy mi csak ilyen kevés ellenforradalmár elemmel számoltunk le, ez szinte hihetetlen és kissé felháborító, hogy 82 embert vontak ténylegesen felelősségre úgy, hogy életével fizetett. Mondtam már az elvtársaknak, hogy amikor kint voltam a Német Pártnak [sic!] a kongresszusán, megkérdezték az elvtársak: no, mennyit végeztetek ki, 20 000-et?”⁹⁵

További gondot jelentett az, hogy az elítéltek „szociális összetétele” – többségük munkás volt – nem egyezett a pártvezetés bűnbakkereső elképzeléseivel. A tárgyalások megtartásának módja is aggodalomra adott okot. Kádár János a Politikai Bizottság 1957. december 10-ei ülésén zárt tárgyalások megtartása mellett érvelt. „Hátra van még 900-1000 ember ügye, ami jelenleg folyamatban van. Képesek vagyunk, hogy ezeknek a zömét zárt tárgyaláson, színház nélkül tárgyaljuk meg? Képesek vagyunk rá.”⁹⁶ A zárt tárgyalásokra leginkább a külföldi sajtó kizárása miatt volt szükség.

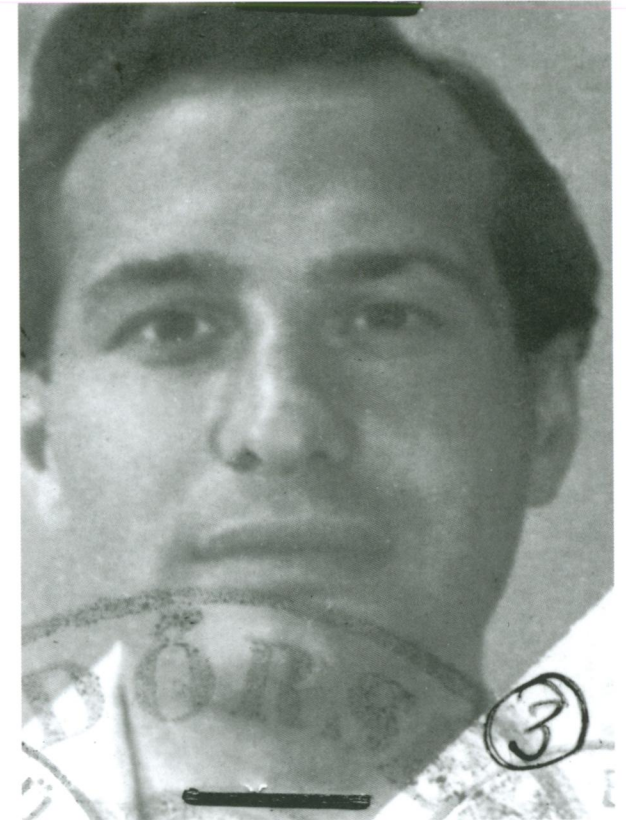
A büntetőeljárások során különböző módokon próbáltak hatni a fogvatartottakra. A rendőrség például zárkaügynökök segítségével is próbálkozott információkhoz jutni – eltérő eredményekkel. Keller Károlyt például nem tudta megítélni a mellé beosztott ügynök: „nem tudom megállapítani, hogy ártatlan-e, vagy ún. hétpróbás gazember”.⁹⁷ Magori Mária viszont teljesen megnyílt és bevallotta, sőt, sok esetben fel is nagyította tetteit. Varga Károlyt, akit 1959. február 7-én tizenkét év börtönbüntetésre ítélt a Legfelsőbb Bíróság, 1960 decemberében zárkaügynökként beszervezték.

Munkájával később annyira meg voltak elégedve, hogy más intézményeknek is „kölcsonbe adták”.⁹⁸

A letartóztatottakat gyakorta próbálták meg beszervezni – felemás eredményekkel. Sikerral jártak Harangi Zoltán esetében, ő végül „Kecskeméti” néven besúgó is lett.⁹⁹ Pethess Erzsébetet „Pető Jutka” néven szervezték be. Ő a forradalom előtt a kerületi tanácsnál dolgozott, majd átállt a felkelők oldalára. Steiner Lajos és társai perében több kulcsfontosságú vallomást is tett, ezért a beszervezése mellett döntöttek. Ettől függetlenül beszervezése kudarc volt, és 1958 végén kizárták a hálózathoz.¹⁰⁰ Más esetnek bizonyult Timus Lajos, aki a Herczegh Benjámin és társai per elsőszámú vádlottja lett volna, de a „számláján lévő” tettek miatt könnyen a vádlók oldalára állították. Társai ellen ezért tett terhelő, sokszor abszolút túlzó vallomásokat.¹⁰¹

A letartóztatottak közül kezdetben sokan választották a tagadás taktikáját, de a szembesítések, a terhelő tanúvallomások és a „bizonyítékok” hatására a legtöbben végül beismerték vélt vagy valós tettüket, s csak ritkán próbálták a végsőig menteni társaikat. A szembesítések azonban nem minden esetben voltak zökkenőmentesek. Pásztor Géza szemszögéből majdnem végzetesnek bizonyult, hogy többen összetévesztették öccsével, Sándorral, de Pásztor Gyulát is gyakran keverték a Pásztor-testvérpárral. Csak nehezen sikerült tisztázni mindezt az eljárás során.¹⁰²

Teljesen alaptalan vádakkal is ítélték halálra felkelőt. Modori Sándor tevékenységére vonatkozóan semmilyen pontos adattal nem rendelkezett a hatóság, 1958. június 30-án mégis halálra ítélték. Az ítélet meghozatalában nagy szerepe volt a házmester, valamint felesége vallomásának. Dacára annak, hogy lakótársai közül rengetegen írtak az érdekében, az elsőfokú ítéletet 1958. október 4-én jogerőre emelték és Modorit október 7-én kivégezték.¹⁰³

Nickelsburg László (Fotó: BFL)

Nickelsburg László pere

Az 1956-os bírósági eljárásokkal kapcsolatos jogszértések, a hatalom elvárásainak való megfelelés kényszere jól tükröződik Nickelsburg László két perében. Először Barinka Tiborral került a vádlottak padjára, aki mind első-, mind másodfokon öt év börtönbüntetést kapott.

(Budapest, 1924 – Budapest, 1961) A zsidó származású, egy időben a Dembinszky utca 38-ban élő Nickelsburg az elemi iskola elvégzése

után műszereszi végzettséget szerzett. A II. világháború alatt egész családját elvesztette, így nem meglepő módon hamar a kommunista párt befolyása alá került. 1946-ban meg-nősült, a házasságból egy lánya született. Nickelsburgot ismeretlen okból 1950-ben kizárták az MDP-ből. Saját elmondása alapján rendes foglalkozása mellett 1950 és 1956 között civilként az ÁVH-nak dolgozott. A Baross tériekhez való csatlakozása környezetében nagy megdöbbenést keltett. A forradalom leverését követően Bécsbe szökött, majd azzal a céllal, hogy családját is maga után vigye, visszatért Budapestre.¹⁰⁴

Nickelsburgot első ízben 1956. december 14-én fogták el, de 21-én szabadlábra helyezték. 1957. február 11-én aztán ismét letartóztatták, és az ellene lefolytatott vizsgálatot július 10-én fejezték be. A vádirat szerint Nickelsburg október 31-én a Baross téri felkelőcsoport élére állt, november 3-án részt vett a Budapesti Rendőr-főkapitányságon folytatott tanácskozáson, jelentős kárt okozott a Baross tér 19. sz. alatti épületben, amely csoportja székhelyüül szolgált, felvette a harcot a szovjetekkel, egysége kifosztotta a Divatcsarnokot, valamint Angyal Istvánnal együtt részt vett a politikai ellenállásban. A perének tárgyalása 1958. június 30-án kezdődött, a bírói testület szeptember 11-éig ötször ült össze. Az ítélet életfogytig tartó börtönbüntetés volt. Nickelsburg a per folyamán végig tagadott, ami eleinte sikeres taktikának bizonyult.¹⁰⁵

1959. november 12-én azonban újabb nyomozást, 1960. június 21-én pedig perújítási nyomozást rendelték el Nickelsburg és a Baross tériek ügyében. Ennek során egyre inkább Nickelsburg októberi tevékenysége került előtérbe.¹⁰⁶ Ügyét az akkor már futó Herczegh Benjámint és társai ügyhöz

kapcsolták, amelyet a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa tárgyalta.¹⁰⁷ A per további vádlottja Herczegh Benjámint, Kovács Lajos, Hámori István, Timus Lajos, Mocsári József, Antal Péter és Stellner László volt.¹⁰⁸ Az újabb eljárás megindítása Harangi Zoltánnak volt „köszönhető”, ő adta át ugyanis a hatóságoknak a Baross téri felkelők névjegyzékét, „Kecskeméti” néven történő be-szervezése után pedig jelentéseket adott a Baross téren és a Péterfy kórházban tevékenykedő felkelőkről és ellenállókról.¹⁰⁹

Az új nyomozás immár kiemelten kezelte a Köztársaság téri ostromot is, amely esetében indokoltá tette az október 31-ei csatlakozási dátum módosítását korábbi időpontra, valamint bekerültek a vádiratba a már említett Baross téri kivégzések is.¹¹⁰ Az utóbbiakról egyedül a vádlottak számoltak be, ám vallomásaikat Timus Lajos kivételével egytől egyig vissza is vonták. Timus az eljárás során igyekezett mindenkit „bemártani”, például a kivégzések kapcsán azt vallotta, hogy noha jelen volt, de szándékosan mellé lőtt.¹¹¹ Timust valószínűleg tájékoztatták arról, hogy amennyiben nem működik együtt a hatóságokkal, akkor ő is súlyos büntetést kaphat. Az ajánlat elfogadását bizonyítja, hogy az egyébként Timus Lajos és társai néven induló pert végül Herczegh Benjámint és társai néven tárgyalták. Timus magatartása megütö-zést keltett a vádlott társak körében. Hámori István így fogalmazott: „nem tudok szavakat találni arra, amit Timus mond”. Antal Péter, akit Timus szintén bemártott, ezt mondta: „nem tudom, miért nem marad nyugodtan Timus, én sem szóltam bele az ő vallomásába”. Timus azzal védekezett, hogy „vallomásomat nem bosszúból teszem, hanem ez a valóság”.¹¹²

Timus taktikája végül sikeresnek bizonyult, mindösszesen „csak” tizenöt év börtönbüntetést kapott. A további vádlottak közül Stellnerre tíz

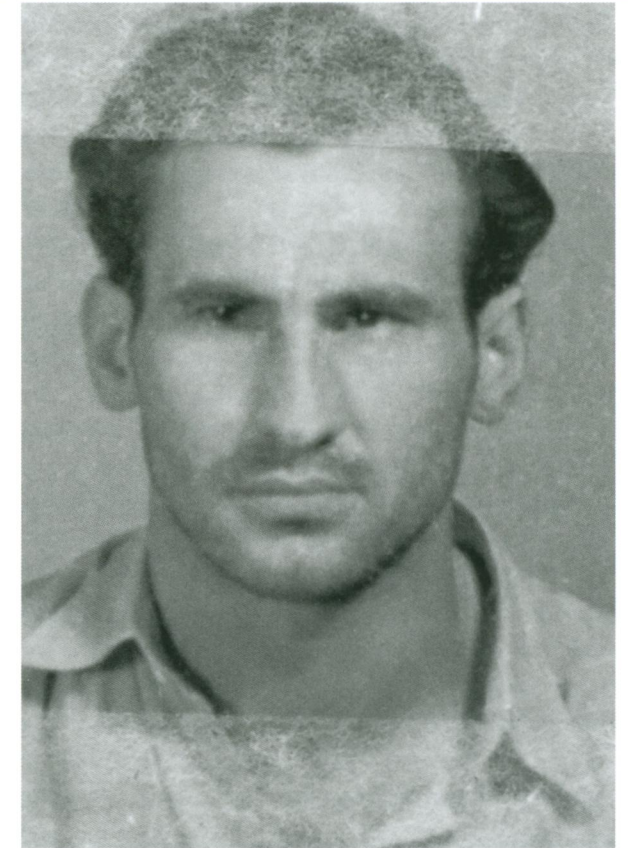
éves, Herczeghre, Mocsárira és Antalra életfogytiglani börtönbüntetést szabott ki a bíróság. Nickelsburgot, Kovácsot és Hámorit pedig halálra ítélték.¹¹³ A döntést 1961. július 15-én hirdették ki, ami ellen fellebbezni nem lehetett.¹¹⁴ Nickelsburg Lászlót, Hámori Istvánt és Kovács Lajost 1961. augusztus 26-án végezték ki.¹¹⁵ Nickelsburg László volt az utolsó, akit 1956-os tevékenysége miatt kivégeztek.¹¹⁶

Nickelsburg esete jól példázza, hogy a hatalom drákói szigorral lépett fel a fegyveres csoportok vezetőivel szemben. Szerepvállalásának megítélését tovább rontotta a hatóságok előtt, hogy korábban az MDP tagja volt. Noha az eljárások elméletileg elsősorban az „osztályidegen és huligán” elemek ellen irányultak, vagyis a büntetés kiszabásánál figyelembe kellett venni az illető társadalmi státuszát, amint azt Kádár János is megfogalmazta, vasszigorral kellett eljárni azon „dolgozó osztályhelyzetűekkel” szemben is, akik a forradalom alatt tetteikkel elárulták saját osztályukat.¹¹⁷

Steiner Lajos és társai pere

Az erzsébetvárosi felkelőcsoportok kapcsán egy másik emblemikus vezető, Steiner Lajos perét is érdemes megemlíteni.

(Budapest, 1930 – Budapest, 1958) Édesapja alkoholizmusa, majd korai halála miatt nagybátyja nevelte fel. 1945-ben árpád sávos karszalaggal járt, elmondása szerint azért, hogy embereket mentsen. Fuvarosként dolgozott, majd alkalmi munkákból élt, közben többször is elítélték: 1948-ban lopásért, 1950-ben sikkasztásért. Később megnősült és két gyermeke született. A Fővárosi

Steiner Lajos (Fotó: BFL)

Szekérfuvarozási Vállalatnál helyezkedett el, itt érte a forradalom. 1956. október 29-én társaival elfoglalta a VII. kerületi tanácsházát, ezután lett a Csengery-csoport vezetője, majd részt vett a Köztársaság téri ostromban. A szabadságharc legtovább, november 10-éig kitartó csoportját vezette, ezután családjával vidékre költözött, de miután a fotója megjelent a *Népszabadságban*, és egy cikk „ellenforradalmi vezérnek” nevezte őt, elhagyta az országot. Nyugaton kapcsolatba került az ellenállás kinti szervezőivel. 1957. júniusában tért haza.¹¹⁸

A vádirat szerint Nyugaton kémnek akarták be-szervezni. 1957 júniusában valóban jelentkezett a bécsi magyar nagykövetségen, ahonnan júliusban hazaküldték. Azt nem lehet tudni, miért tért vissza, „megundorodott” a Nyugattól vagy tényleg kémkedni jött haza. A legvalószínűbb azonban, hogy hiányzott neki a családja, illetve honvágya volt. Annyi bizonyos, hogy családja üzent neki, hogy ne térjen haza, de az általuk küldött távirat már nem találta őt Bécsben. Steinert hazajövele után, 1957. június 25-én letartóztatták. Eleinte – bízva az amnesztiában – enyhe büntetésre számított, egyrészt azért, mert önként tért haza, másrészt azért, mert beszolgáltatva a Nyugatról hazahozott, a felkelőkkel kapcsolatos dokumentumokat. Kezdetben többekre – a Farkas-csoport vezetőire, Nickelsburg Lászlóra – is terhelő vallomást tett, egy idő után azonban elkezdte védeni a vádlott társait, főként öccsét, Jánost. A perében szereplők közül végül Steiner János két év, Mohilla József másodfokon hét év, K. Kiss József és Hoffmann László nyolc-nyolc év börtönbüntetést kapott.

Nagy Imre 1956-os tevékenységének megítélése kapcsán nem volt egységes álláspont kezdetben az MSZMP vezetésén belül. Ugyan már 1957. január elején megszületett a politikai akarat felelősségre vonásával kapcsolatosan, de csak áprilisban fogadta el a pártvezetőség Kádár János, leg súlyosabb büntetést követelő álláspontját. Ennek ellenére az elvárt ítélet – részben külpolitikai okokból – egészen 1958. június 15-éig nem született meg. Ekkor Nagy Imrét a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és hazaárulás” miatt halálra ítélték. Az ítéletet június 16-án hajtották végre.¹¹⁹

Nagy Imre és társainak kivégzése lelkiileg teljesen összetörte Steinert. Belátta, hogy hiba volt hazajönnie, mert halálbüntetés vár rá is. Úgy vélte: „mi félrevezetett gazemberek vagyunk [...]”. Én nem vagyok hajlandó meghalni Nickelsburg helyett, mert ő volt a VII. kerület főparancsnoka, és nem más [...]”¹²⁰ Az 1958. július 21-én jogerőre emelt halálos ítéletét augusztus 5-én hajtották végre.¹²¹

A VII. kerületi felkelők ellen hozott halálos ítéletek

A VII. kerületi felkelők közül Eörsi László 116 személy peréről közöl adatokat. Közülük harminchetet ítélték halálra. Országos szinten 1956-os tevékenység miatt 229 embert végeztek ki,¹²² míg hárman, Losonczy Géza, Szigethy Attila és Zöld Ádám a börtönben hunytak el.¹²³ A megtorlás 1958. április 1-je után mérséklődött, de 1956. november 4-étől addig az időpontig 181 embert végeztek ki a 229-ből.¹²⁴ A kivégzett erzsébetvárosi felkelők száma az országos adatok tükrében egyértelművé teszi, hogy a kerület felkelőit büntették leg súlyosabban mind közül.

A kivégzettek között találjuk a Baross téri felkelők parancsnokát, Nickelsburg Lászlót.¹²⁵ A csoport többi vezetője közül Pásztor Sándor és Pásztor Gyula külföldre menekült, Pásztor Gézát pedig hosszú bírósági huzavona után tizenöt év börtönbüntetésre ítélték.¹²⁶ A Baross tériek közül halálra ítélték még Kovács Lajost és Hámori Istvánt – nekik fellebbezésre sem volt lehetőségük, mivel perüket már első fokon a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa¹²⁷ tárgyalta –, valamint Balogh Lászlót, Bognár Ottót, Palotás Józsefet, Garamszegi Alfrédot és Toracz Sándort.¹²⁸

Kivégezték a „Farkasok” vezetőjét, Kovács Dezsőt, valamint a csoport tagjai közül Kovács Imrét,

Dóczi Dénest és Modori Sándort.¹²⁹ A VII. kerületi felkelők közül a leg súlyosabb ítéletek a Thököly úti csoportot sújtották: halálos ítéletet hoztak Futó János,¹³⁰ Franyó Ferenc, Keller Károly, Németh József, Grosszmann Frigyes, Csermák János, Magori Mária, Barabás Tibor, Csányi Sándor, Kondorosi Imre, Szivák István és Krausz Gyula esetében.¹³¹

A Royal csoport¹³² felkelői közül Babér Istvánt, a Csengery és a Hársfa utcaiak közül Steiner Lajost, Huzián Istvánt, Zsigmond Lászlót, Galgóczi Zoltánt, Nagy Józsefet, Vass Lajost, Bakosné Salabert Erzsébetet, Lachky Albertet, Burgmeiszter Józsefet, Simon Gábort, Gyulai Lajost és Gyöngyösi Miklóst is kivégezték.

A harminchat halálos ítélet mellett a bíróságok kilenc esetben szabtak ki életfogytiglani börtönbüntetést, ám másodfokon Palotás József esetében ezt halálbüntetésre módosították.¹³³

A megtorlás vége

A megtorlásnak elméletileg az 1963. évi 4 tvr. jelentette a végét, amely közkegyelemben részesítette azokat, akiket „1956. október 23. – 1957. május 1. között elkövetett államellenes bűntett miatt, vagy ellenforradalmi tevékenységükkel összefüggésben más bűntett miatt, továbbá, akiket az ellenforradalom leverése után a jelen törvényerejű rendelet hatálybalépése napjáig államellenes bűntett miatt ítélték el, [valamint azokat,] akik a felszabadulás óta a mai napig engedély nélkül hagyták el az ország területét.” A közkegyelem azonban nem vonatkozott azokra, akiket „a bíróság 5 éven belül bármely bűntett miatt már előzően szabadságvesztés büntetésre ítélt, illetőleg akik a Büntető Törvénykönyv bármely rendelkezése szerint visszaesők”.¹³⁴

A rendszer tehát több politikai foglyot nem bocsájtott szabadon, arra hivatkozva, hogy köztör-

vényes bűncselekményért töltik büntetésüket. De Nickelsburg, Kovács és Hámori kivégzésével sem ért véget a megtorlás és üldöztetés. Az 1956-os események tizedik évfordulóján sor került az úgynevezett Őszi fedőnevű akcióra, amely folyamán újabb letartóztatásokra került sor a forradalom alatti tevékenységgel összefüggésben. Az eljárás anyagát csak 1980-ban zárták le.¹³⁵ A folyamatos ellenőrzések, zaklatások azonban 1980 után sem értek véget. Sokak számára mindennek a vége csak az 1956-os ítéletek semmissé nyilvánításakor, az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény kihirdetésével következett el. 1956 azonban a mai napig velünk élő történelem, amelyre emlékezünk, amelynek kérdéseire folyamatosan keressük a válaszokat.

A forradalom emlékezete

Egy eseményre onnantól emlékezünk, hogy az lezárult.¹³⁶ Az 1956-os forradalommal kapcsolatban „hihetetlen mennyiségű személyes emléket rögzítettek írásban, képben és hangban – amelyek ily módon sokkal hosszabb ideig és sokkal jelenvalóbban maradnak köztünk, mint a korábbi események emlékei”.¹³⁷ Mindez felveti a kérdést, hogy jelenvalósága miatt lezárult-e 1956? A fennmaradt források egyszerre teszik elérhetőbbé, illetve nehezítik meg az objektív véleményalkotást.¹³⁸ A következőkben a forradalom és szabadságharc megítélését vázoljuk fel 1956-tól napjainkig.

Hogyan tekintett Kádár János és köre a szabadságharc leverését követően az október–novemberi eseményekre? A kollektív emlékezet mindig hatalmi kérdés, mivel az „emlékezet feletti uralom uralmat jelenthet az egész közösség felett”.¹³⁹ Az 1956-os események után egyértelmű volt az újjászerveződő

hatalom álláspontja. Noha eleinte Kádár János még büntetlenséget ígért a forradalom résztvevőinek, később egyértelművé vált, hogy a történeteket véres megtorlás fogja követni. A hatalom szemében a forradalmárok és szabadságharcosok 1989-ig „ellenforradalmárokká” váltak.

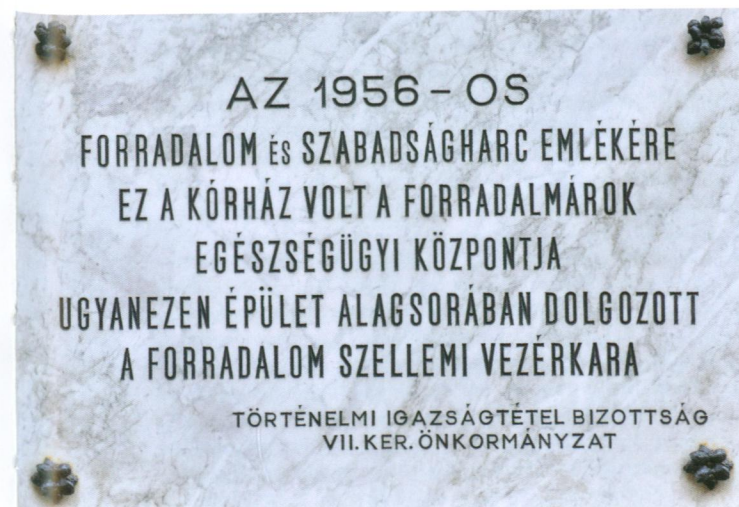
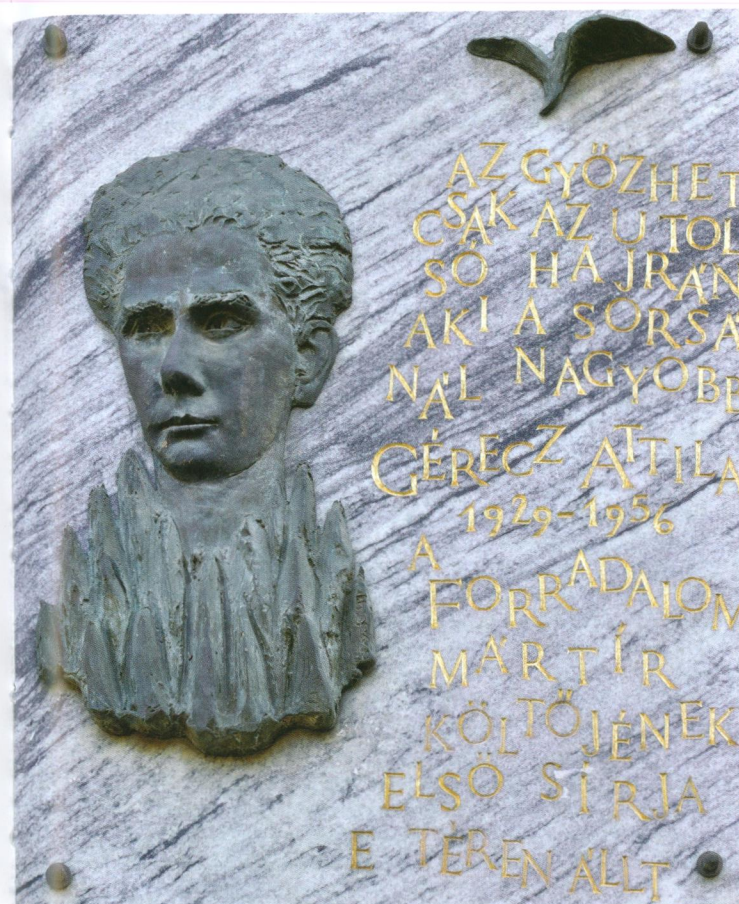
Amíg Kádár nem bírt szilárd hatalmi bázissal, addig főként az értelmiségi csoportok, valamint a munkástanácsok próbáltak – és egy ideig még tudtak is – tiltakozó akciókat szervezni. Ilyennek számított a gyárak 1956. november 21–22-ei, majd december 11–12-ei sztrájkja; a november 23-ai néma tüntetés, amely során délután kettő és három óra között megállt az élet a fővárosban, továbbá ilyen volt a december 4-ei nőtüntetés is a Hősök terén.¹⁴⁰ Az iskolás diákok az 1956/1957-es tanévben a negyedik és huszonharmadik alkalommal sok esetben gyászfátyolos kokárdával jelentek meg, vagy gyertyát gyújtottak a hősök emlékére. Az állami ünnepeket ekkoriban minden esetben aprólékos, mindenre kiterjedő felkészülés előzte meg, mivel a hatalom tartott egy újabb megmozdulástól. A rendszerváltásig szervezett keretek között nem lehetett, nem szabadott emlékezni az 1956-os eseményekre. Sőt, 1956-ot megpróbálták kitörölni az emberek tudatából. A hatalom célja egyértelmű volt ezzel: ha nincs múlt, akkor nincsenek az események kapcsán felmerülő kérdések sem.¹⁴¹

Az ünnepek rendszere 1956-ot követően az 50-es évek első feléhez képest némiképpen átalakult. „Minden, magát egy-egy történelmi fordulópont-hoz kötő társadalomalakulat igyekszik megteremteni a maga eredet-ünnepeit.”¹⁴² A hatalom ezt az elvet követte, amikor március 15-ét igyekezett kiszorítani március 21-ével, valamint az első fejezetben már említett ünnepek esetében is.¹⁴³ Változás és viszonylagos enyhülés történt azonban a hagyományos egyházi ünnepeket illetően. 1956. december 19-én munkaszüneti nappá nyilvánították

húsvéthétfőt és a karácsony két napját, valamint március 15-e is iskolai szünnap lett.¹⁴⁴ 1956 megmentette az alapot ahhoz az enyhülési folyamathoz, ami a megtorlás lezárulását követően indult el, és a hatvanas évek derekán öltött teljesen alakot. A kádári „aki nincs ellenünk, az velünk van” elv alapján ekkor ugyanis már nem volt cél a társadalom teljes átideologizálása.¹⁴⁵

1956 azonban csak a rendszerváltást követően foglalta el méltó helyét a kollektív emlékezetben,¹⁴⁶ október 23-át az 1990. évi XXVIII. törvény emelte a nemzeti ünnepek közé.¹⁴⁷ Magyarország Alaptörvénye is megemlékezik 1956-ról: „egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki”.¹⁴⁸

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor az emlékezés alapvető összetevőit többek között a tudatosításban, szívbe vésésben, nevelésben, továbbításban, a látható megjelenítésben, a kollektív emlékezésre való lehetőség biztosításában jelöli meg.¹⁴⁹ Október 23-a kapcsán a különböző – állami, intézményi, iskolai vagy egyéni szintű – megemlékezések mellett az emlékműveknek is fontos szerepük van. Az emlékművek, hasonlóan egy-egy vallási, történelmi vagy életrajzi szempontból fontos helyszín mellett, az emlékezés külső helyszíneiként funkcionálnak. Ezeknek a helyeknek és helyszíneknek megvan az a képességük, hogy a felejtés után is képesek az emlékeztet „hitelesíteni és megőrizni”.¹⁵⁰ A kerületben több helyen is találunk emléktáblákat, amelyek az 1956-os események emlékét őrzik. Így például a Péterfy Sándor utca 12. sz. alatt a „Forradalmárok egészségügyi központjának”, valamint a „forradalom szellemi vezérkarának”, az Erzsébet körút 6. sz. alatt a Lenin körúti csoportnak, a Baross tér 19. sz. alatt az 1956-os Nemzetőrségnek, a Klauzál téren pedig a forradalom hősi halott költőjének, Gérecz Attilának állít mementót egy-egy közülük.

Fotók: Deák Szabolcs

JEGYZETEK

- 1 László Dávid szerint november 14-éig elszórtan még zajlottak fegyveres harcok a környéken (László 2011b: 120).
- 2 Szakolczai 2001: 80.
- 3 A vallomások és az azok alapján készített bírósági jegyzőkönyvek egymásból és egymásra építkező konstrukciót alkotnak. A jegyzőkönyv, ami másodlagos konstrukciónak tekinthető, sokkal jobban konstruált, mint a vallomás. A jegyzőkönyv „összhangban” van a vallomással, de nem ugyanaz, ugyanis azt összefüggő szöveggént közli; hiányoznak belőle a vallomást irányító kérdések, illetve megjelennek benne a hatalomnak és az ideológiának megfelelő kifejezések. A vallomások és jegyzőkönyvek alapján konstruált vádiratoknak pedig beilleszthetőeknek kellett lenniük a büntetőeljárás – illetve egyáltalán a megtorlás – keretébe. Ebből kifolyólag kérdéses, hogy az 1956-os események kapcsán keletkezett bírósági jegyzőkönyvek mennyiben felelnek meg a valóságnak, s mennyiben konstruáltak. Ehhez kapcsolódó az a probléma is, hogy évek távlatából, mint akár a Herczegh Benjámin és társai ellen indított eljárás esetében, a vallomást tevők mennyiben emlékezhetnek pontosan az eseményekre. Mindehhez hozzákapcsolódik még az ügynökjelentések megkérdőjelezhetősége, valamint a vádlottak részéről az elhallgatás szerepe is. A témáról bővebben: Farkas 2006: 149–161. Az 1956 utáni megtorlás időszakából fennmaradt jogszolgáltatási iratok vizsgálatával kapcsolatos munkákról és a peres anyagok értelmezéséről összefoglalóan lásd: Szakolczai 2014: 13–38.
- 4 A csoportosulás élén többek között Balogh László, Csontos Erzsébet, majd Balogh letartóztatását követően Péch Géza állt. A szervezkedést 1957 februárjában számolták fel, s a legtöbb résztvevőt letartóztatták (László 2011b: 120–123). A bécsi „Magyar Forradalmi Tanács” volt „pesterzsébeti és csepeli forradalmárok által 1956 decemberében alapított, kis létszámú szervezet, amely nyugati támogatással, konspirációs eszközökkel, majd fegyverekkel kívánta folytatni a harcot” (Szakolczai 2001: 393).
- 5 Eörsi 2011: 362; László 2011b: 121–122.
- 6 Eörsi 2002; László 2011b: 42.
- 7 László 2011a; László 2011b: 42, 119.
- 8 Eörsi 2002; László 2011b: 120–121.
- 9 Nagy Imre és társai 1956. november 4-e utáni sorsáról lásd: Kiss–Ripp–Vida (szerk.) 1995, 1997; Rainer 1999; Szántó–Vida (szerk.) 2006.
- 10 A munkástanácsokról lásd például: Szakolczai 2001: 80–81; Rácz 2006.
- 11 Kis 1987; Szakolczai 2001: 407.
- 12 Horváth 2006: 287–288.
- 13 A KMT december 6-ai memorandumát közli: Kozák–Molnár (szerk.) 1993: 354–356.
- 14 Rácz Sándor (1933–2013), Hódmezővásárhelyen született, gyermekkorát Izsákon töltötte, de már fiatalon Budapestre költözött. 1956-ban szerszájmavitóként dolgozott a Beloianisz Híradástechnikai Gyárban. A forradalom ideje alatt a gyárban megalakuló munkástanács tagja lett, feladata a kerülettel és a

többi üzemi munkástanáccsal történő kapcsolattartás volt. Jelentős a szerepe a KMT létrehozásában. 1956-os szerepvállalása miatt letartóztatták, majd 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Rácznak a KMT-n kívül volt más erzsébetvárosi kapcsolata is, ugyanis leszerelését követően 1955-től a Murányi utca 1. sz. házban lakott. Lásd: Kozák–Molnár (szerk.) 1993: 148–167.

- 15 Szakolczai 2001: 82.
- 16 BFL XXXV.12.a.4. 9. őe. 1957. október 22.
- 17 BFL XXXV.12.b. 14. őe.
- 18 Kozák–Molnár (szerk.) 1993: 158; Hegedűs B. (főszerk.) 1996a: 251.
- 19 Az alakuló ülésről készült feljegyzés szerint azt november 24-én vagy 29-én tartották meg. A jegyzőkönyv utólag készülhetett, a VII. kerületi pártszervezet egy képviselője által tett megjegyzés szerint az ülést december 1-jén (BFL XXXV.12.b. 6. őe.), a Belon József ellen indult bírósági ügy iratai szerint viszont november 27-én tartották (BFL XXV.4.a 4916/1957. Belon József és társa pere).
- 20 Ennek jegyzőkönyvén „forradalmi bizottság” és „forradalmi tanács” elnevezés van feltüntetve, lásd: BFL XXV.4.a 4916/1957. Belon József és társa pere.
- 21 A Nagy-Budapesti Munkástanács december 8-ai sztrájkhatározatát közli: Szakolczai 2001: 221.
- 22 BFL XXV.4.a. 4916/1957. Belon József és társa pere.
- 23 Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-én kiadott határozatában kifejti, hogy „tudniok kell azoknak is, akik a Magyar Népköztársaság elleni fegyveres támadás idején sztrájkoltak és tüntettek – ha egyébként teljesen indokolt és jogos gazdasági és politikai követeléseket hangoztattak is –, hogy fellépésükkel a megtámadott Magyar Népköztársaság államrendjének erejét gyengítették és ezzel ténylegesen az ellenforradalom esélyeit növelték, amely – mint ismeretes – a munkásosztály hatalmának megdöntéséért harcolt.” Némethné–Sipos (szerk.) 1993: 241.
- 24 Szakolczai 2001: 85.
- 25 A vonatkozó döntés egy kormánynyilatkozat volt, ami szerint a kormány „a budapesti központi munkástanácsot, a budapesti kerületi munkástanácsokat, a vidéki megyei és városi munkástanácsokat törvényen kívül helyezi, és működésüket azonnali hatállyal megszünteti”. *Népszabadság*, 1956. december 11.
- 26 Szakolczai 2001: 84–85.
- 27 BFL XXXV.12.b. 12. őe.
- 28 Lux 2008: 114.
- 29 Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 14-ei ülésének jegyzőkönyve (Némethné–Sipos [szerk.] 1993: 301–323).
- 30 Az említett intéző bizottsági ülés határozata a következőképpen szól: „A szakszervezetek vessék el a sztrájkjogot és ezért az Intéző Bizottság javasolja a szakszervezeteknek, hogy programjukban ilyen értelemben foglaljanak állást.” (Némethné–Sipos [szerk.] 1993: 321.) Gáspár Sándor, az MSZSZOSZ elnöke, a X. plénum ülésén elhangzott beszédében a következőket mondta: „A kapitalista társadalmi rendszerben a munkásosztály leghatásosabb fegyvere a sztrájk. A hatalomra jutott munkásosztály

azonban csak saját államhatalmával szemben sztrájkolhat, ezért a sztrájkjog deklarálásának sem elvi, sem gyakorlati jelentősége nincs.” *Népakarat*, 1957. január 26.

- 31 Lux 2008: 114–115.
- 32 A budapesti pártszervezésről bővebben lásd: Koltai–Rácz 2008.
- 33 BFL XXXV.1.c. 4. őe. 1956. november 15.
- 34 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 35 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 36 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 37 BFL XXXV.12.a.1. 1. őe. 1957. június [nap nélkül].
- 38 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 39 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 40 BFL XXXV.12.c. 53. őe.
- 41 BFL XXXV.12.c. 40. őe.
- 42 BFL XXXV.12.c. 41. őe.
- 43 Lásd például: Hegedűs B. 1989: 12.
- 44 BFL XXXV.12.b. 9. őe.
- 45 MNL OL M-KS 288-5. 41. őe. 1957. augusztus 27.
- 46 Ständeisky 2010: 271.
- 47 BFL XXV.4.f. 7110/1957. Rácz Sándor és társai pere.
- 48 BFL XXV.4.a. 4916/1957. Belon József és társa pere.
- 49 A VII. Kerületi Tanács lapja, az *Erzsébetváros* első számai *Kerületi Híradó* címen jelentek meg.
- 50 *Kerületi Híradó*, 1956. december 20. (BFL XXXV.12.b. 6. őe.)
- 51 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2.
- 52 Összesen 11 950 m² területű aszfaltgyalogútról volt szó (BFL XXIII.207.a.2. 1957. november 28.).
- 53 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2.
- 54 BFL XXIII.207.a.2. 1957. május 30.
- 55 BFL XXXV.12.a.1. 1. őe. 1957. június [nap nélkül]. A BSZKRT 1949-es megszüntetésével a cégből több közlekedési vállalat alakult az egyes ágazatok szerint elkülönülve. Ezek egészen 1968. január 1-jéig, a BKV létrehozásáig kisebb-nagyobb átszervezésekkel külön működtek.
- 56 Ebbe az üvegkárokat ért lakások is beletartoztak (BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 3.).
- 57 Budapesten összesen 4678 épület sérült meg (BFL XXXV.1.f. 2. őe.).
- 58 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 3.
- 59 A Rákóczi út 30., 32., 34., 36., 38., 44., 46., 48., 50., 52., 54., 74., 76., 84., 86. és 88. számú házak földszintjei esetében (BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2.).
- 60 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2. Az Építési és Közlekedési Osztály tervei alapján a Lenin körút 6. sz. alatti épületet (ma a VII. Kerületi Önkormányzat székháza) az eredeti állapotoknak megfelelően kívánták helyreállítani úgy, hogy a földszintjét a kapubejárójától balra árkádosítják.
- 61 Az árkádosítás ötlete már a II. világháború utáni újjáépítés során felvetődött. Fischer József 1948-as ajánlása szerint a Rákóczi út kiszélesítése egy földszinti árkádsor kialakításával oldható meg (Rácz 2016b: 20).
- 62 *Kerületi Híradó*, 1956. december 20.
- 63 BFL XXIII.102.a.1. 1957. február 1. Vö.: Rácz 2016b: 20.
- 64 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2.
- 65 BFL XXIII.102.a.1. 1957. február 1. Vö.: Rácz 2016b: 20.

- 66 BFL XXIII.207.a.2. 1957. március 2.
- 67 Rácz 2016b: 21.
- 68 Szívós 2014: 36.
- 69 BFL XXXV.12.a.2. 1957. június 27. A mellékútvonalakon nem helyreállítási, hanem felújítási keretből végezték a tatarozási munkálatokat és ezeknek egy része a korábbi évekből áthúzódó munkálatok folytatásai voltak. Lásd: BFL XXIII.207.a.2. 1957. május 30.
- 70 Rácz 2016a: 21.
- 71 *Erzsébetváros*, 1957. április 10.
- 72 BFL XXIII.207.a.2. 1957. december 12.
- 73 *Erzsébetváros*, 1958. [közelebbi dátum nélkül] Közli: Szívós 2014: 36.
- 74 Preisich 1998.
- 75 BFL XXIII.207.a.2. 1957. szeptember 19.
- 76 KSH 1961: 452.
- 77 *Kerületi Híradó*, 1956. december 11. Közli: Ruzicska–Búza (szerk.) 1985: 273.
- 78 A kerületi újság számításai szerint 1956. október 25-e és november 25-e között 260 halálesetet jelentettek be a kerületben. A havi átlagos halálozási arányszám 146 fő volt ekkoriban, ehhez mérten 144 fő körüli tették a harci cselekmények alatt elhunytak számát.
- 79 *Erzsébetváros*, 1957. január 9. Közli: Ruzicska–Búza (szerk.) 1985: 273.
- 80 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Közli: Valuch (szerk.) 2004: 166–172.
- 81 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Közli: Valuch (szerk.) 2004: 180.
- 82 Az iskolásokra vonatkozó adatokat közli: Gergely 2006.
- 83 BFL XXXV.1.a.3. 4. őe. 1957. szeptember 26.
- 84 Kozák 2012: 7.
- 85 BFL XXXV.1.a.4. 5. őe. 1957. augusztus 26.
- 86 Némethné–Sipos (szerk.) 1993: 83.
- 87 A témáról lásd például: Szakolczai 1999.
- 88 László 2011b: 47–48.
- 89 Mikó 2006: 122.
- 90 Mikó 2006: 131.
- 91 BFL XXXV.12.a.2. 19. őe. 1957. június 27.
- 92 Mikó 2006: 121–123.
- 93 Mikó 2006: 134.
- 94 Mikó 2006: 138.
- 95 MNL OL M-KS 288-5. 41. őe. 1957. augusztus 27.
- 96 MNL OL M-KS 288-5. 54. őe. Közli: Mikó 2006: 138.
- 97 Eörsi 2011: 323.
- 98 Eörsi 2011: 412–414.
- 99 Eörsi 2011: 309–311.
- 100 Eörsi 2011: 379–380.
- 101 Eörsi 2011: 402–405.
- 102 Eörsi 2011: 373–374.
- 103 Eörsi 2011: 351–352.
- 104 Eörsi 2011: 360–367; László 2011b: 30.
- 105 László 2011b: 70–84; Eörsi 2011: 362–364.
- 106 Eörsi 2011:364.
- 107 László 2011b: 141–143.

- 108 Kovács Lajos a Baross téri felkelők egyik szakasziparancsnoka, Hámosi István az I. század parancsnoka, Timus Lajos a III. század parancsnokhelyettese, Mocsári József szakasziparancsnok, Stellner László rajparancsnok volt. Eörsi 2011: 308, 338, 350, 393, 402.
- 109 Eörsi 2011: 310.
- 110 László 2011b: 148–155; Eörsi 2011: 311–312.
- 111 László 2011b: 156; Eörsi 2011: 366.
- 112 Eörsi 2011: 404–405.
- 113 László 2011b: 159–160; Eörsi 2011: 490.
- 114 László 2011b: 158.
- 115 Eörsi 2011: 309, 339, 367.
- 116 Szakolczai 2001: 377.
- 117 Mikó 2006: 138–139.
- 118 Eörsi 2011: 388–393.
- 119 A Nagy Imre-perről bővebben: Rainer 1999: 373–391; Rainer 2009: 101–109.
- 120 Eörsi 2011: 392–393.
- 121 Eörsi 2011: 388–393.
- 122 Szakolczai 2001: 93; Romsics 2005: 406.
- 123 Hegedűs B. (főszerk.) 1996b: 9.
- 124 Mikó 2006: 142–143.
- 125 Eörsi 2011: 490.
- 126 Pásztor Gézát a Budapesti Katonai Bíróság tizenöt év börtönbüntetésre ítélte. Ezt azonban a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte. Az új eljárást lebonyolító Fővárosi Bíróság életfogytig tartó börtönbüntetést szabott ki; végül az ítéletet tizenöt év börtönre mérsékeltek (László 2011b: 137–142; Eörsi 2011: 375).
- 127 A Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa eljárhatott első fokon, fellebbezési fórumként, valamint benyújthatott törvényességi óvást, vagyis bármilyen már lezárt ügyet újranyitathatott, illetve kezdeményezhetett perújítást. Fellebbezési fórumként súlyosbíthatott az ítéleten, ami a súlyosbítási tilalom kikerülését jelentette (Mikó 2006: 129).

- 128 Eörsi 2011: 484–500.
- 129 Eörsi 2011: 492.
- 130 Futó a Garay téri felkelőkkel is részt vett a november 5–6-ai harcokban a Thököly útnál (Eörsi 2011: 148).
- 131 Eörsi 2011: 488.
- 132 A Royal Szállóba még a harcok kezdete előtt költöztek át a „Farkasok”, vezetőjük aztán a harcok megkezdését követően elhagyta a szállót. A „Farkasok” ekkoriban egészültek ki a Hársfa utcaiakkal, majd a harcok kezdetét követően többek között corvinisták is érkeztek a szálló védelmére (Eörsi 2011: 174–182).
- 133 Eörsi 2011: 484–500.
- 134 Az 1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról.
- 135 László 2011b: 165–167.
- 136 Assmann 2004: 4.
- 137 Rainer 2006: 97.
- 138 Mindezzel kapcsolódik össze Reinhart Koselleck álláspontja is, aki szerint addig, amíg van olyan ember, aki átélte a történeteket, addig a tudományos perspektíva torzul(hat). Idézi: Assmann 2004: 6.
- 139 Kapitány–Kapitány 2012.
- 140 Romsics 2005: 403.
- 141 Valuch 2005: 261–262.
- 142 Kapitány–Kapitány 2012.
- 143 Valuch 2005: 260–261.
- 144 1956. december 13-án átmenetileg nemzeti ünneppe nyilvánították március 15-ét. Lásd: Némethné–Sipos (szerk.) 1993: 256–258.
- 145 Valuch 2005: 259–260.
- 146 Rainer 2006: 97.
- 147 1990. évi XXVIII. törvény az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról.
- 148 Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.
- 149 Kapitány–Kapitány 2012. Az emlékezés és a történelmi események kapcsolatáról lásd például Assmann 2004.
- 150 Assmann 2004: 7–10.

Rövidítésjegyzék

ÁVH – Államvédelmi Hatóság
ÁVO – Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
BFL – Budapest Főváros Levéltára
BKV – Budapesti Közlekedési Vállalat
BM – Belügyminisztérium
BSZKRT – Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság
d. n. – dátum nélkül
DISZ – Dolgozó Ifjúság Szövetsége
EMKE – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
ENSZ – Egyesült Nemzetek Szervezete
FÉSZEK – Festőművészek, Építőművészek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek és Komédiások Klubja
FKgP – Független Kisgazdapárt
FVV – Fővárosi Villamosvasút
GULAG – Javítómunka-táborok Főigazgatósága (Glavnoje upravlenyje iszpravityelno-trudovih lagerej)
KB – Központi Bizottság
ker. – kerület, kerületi
KGB – Állambiztonsági Bizottság (Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi)
KISZ – Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMT – Nagy-Budapesti Központi Munkástanács
KÖZÉRT – Községi Élelmiszerkereskedelmi Részvénytársaság
KPM – Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium
KSH – Központi Statisztikai Hivatal
KSZ – Kisipari Szövetkezet
KTSZ – Kisipari Termelőszövetkezet
KV – Központi Vezetőség
MÁV – Magyar Államvasutak
MDP – Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége

MÉK – Mezőgazdasági Termékeket Értékesítő Szövetkezeti Központ
MÉLYÉPTERV – Mélyépítési Tervező Vállalat
MESZÖV – Megyei Beszerző Feldolgozó és Értékesítő Szövetkezeti Központ
MKP – Magyar Kommunista Párt
MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MOKÉP – Magyar Filmforgalmi Nemzeti Vállalat és Mozgóképzési Vállalat
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZSZOSZ – Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége
MSZT – Magyar–Szovjet Társaság
MTI – Magyar Távirati Iroda
NATO – Észak-atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organisation)
NSZK – Német Szövetségi Köztársaság
ORFK – Országos Rendőr-főkapitányság
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
őe. – őrzési egység
PIL – Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
Rt. – Részvénytársaság
sz. – szám, számú
SZDP – Szociáldemokrata Párt
SZEB – Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZFSZFB – Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottsága
SZKP – Szovjetunió Kommunista Pártja
SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa
tvr. – törvényerejű rendelet
TÜKER – Tüzelőanyag-kereskedelmi Vállalat
VB – Végrehajtó Bizottság

Bibliográfia

Levéltári források

BFL VI.12.a.1. A Budapesti Rendőr-főkapitányság központi szervezetének általános iratai.
 BFL XIV.69. Wisinszky László grafikus iratai.
 BFL XXIII.102.a.1. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXIII.207.a.1. Budapest Főváros VII. Kerületi Tanács üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXIII.207.a.2. Budapest Főváros VII. Kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXIII.207.b. Budapest Főváros VII. Kerületi Tanács szakigazgatási szerveinek iratai.
 BFL XXV.4.a. Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai.
 BFL XXV.4.f. Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont iratai.
 BFL XXXV.1.a.3. Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXXV.1.a.4. Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXXV.1.c. Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya iratai.
 BFL XXXV.1.f. Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága Pártgazdasági és Ügykezelési Osztálya iratai.
 BFL XXXV.12.a.1. Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kerületi Bizottsága pártértekezleteinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXXV.12.a.2. Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXXV.12.a.4. Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kerületi Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.
 BFL XXXV.12.b. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai.
 BFL XXXV.12.c. Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kerületi Bizottsága alapszervezeti iratai.
 BFL XXXV.95.c. A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának iratai.

BFL XXXV.102.a.3. A Magyar Dolgozók Pártja VII. Kerületi Végrehajtó Bizottsága iratai.
 BFL XXXV.102.b. A Magyar Dolgozók Pártja VII. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai.
 MNL OL M-KS 276-54. Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség Titkársága üléseinek jegyzőkönyvei.
 MNL OL M-KS 288-4. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság) üléseinek jegyzőkönyvei.
 MNL OL M-KS 288-5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottság (Intéző Bizottság) üléseinek jegyzőkönyvei.
 MNL OL P 2143. Színház- és Filmművészek Szövetsége iratai.
 MNL OL P 2146. Magyar Zeneművészek Szövetsége iratai.
 PIL 290. f. Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága iratai.

Kiadott források

Balogh Sándor – Izsák Lajos – Mészáros Károly (szerk.) 1976: *Magyar történeti szöveggyűjtemény I. 1944–1953.* Budapest.
 Bindorffer Györgyi – Gyenes Pál (szerk.) 1994: *Pesti utca – 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből.* Budapest.
Budapest fontosabb statisztikai adatai 1950–1954. Budapest, 1955.
 Gáspár Ferenc – Szabó Klára (szerk.) 1985: *Források Budapest történetéhez, 1950–1954.* V/A. Budapest.
 Gergely Ferenc 2006: Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. Jelentések az 1956–1957-es tanévről. *Archivnet* (6.) 6. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=177 – utolsó letöltés: 2016. június 29.
 Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.) 1991: *1956 plakátjai és röplapjai.* Budapest.

Kenedi János (szerk.) 1989: *A Forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Budapest.
 Kis János 1987: A Nagy-budapesti Központi Munkástanács három ülésének jegyzőkönyve. *Beszélő* (szamizdat) (1.) 20. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-budapesti-kozponti-munkastanacs-harom-ulesenek-jegyzokonyve> – utolsó letöltés: 2016. május 31.
 Kozák Gyula – Molnár Adrienne (szerk.) 1993: „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!” Budapest.
 Kovács János 2006: *A magyar forradalom 1956. Napló.* Budapest. <http://mek.oszk.hu/11000/11083/11083.pdf> – utolsó letöltés: 2016. május 31.
 KSH 1952: *1949. évi népszámlálás 12. Összefoglaló főeredmények.* Budapest.
 KSH 1961: *1960. évi népszámlálás 3. e. Budapest személyi és családi adatai.* Budapest.
 Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei.* I. kötet. Budapest.
 Ruzicska Mária – Búza Péter (szerk.) 1985: *Erzsébetváros negyven éve. Szemelvényes forrásgyűjtemény.* Budapest.
 Timár Andor (szerk.) 1970: *Erzsébetváros.* Budapest.
 Zimándi Pius 1992: *A forradalom éve. Krónika 1956-ból.* Budapest.

Hivatkozott irodalom

Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában.* Budapest, 13–49.
 Arendt, Hannah 1992: *A totalitarizmus gyökerei.* Budapest.
 Assmann, Aleida 2004: Az emlékezés terei: a kulturális emlékezet formái és változásai. *Debreceni Disputa* (2.) 10. 4–11.
 Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András 2000: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig.* Budapest.
 Baráth Magdolna 2012: Szovjet tanácsadók Magyarországon. *Rubicon* (23.) 3. 56–65.
 Bihari Mihály 2005: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest.
 Bóka B. László 2012: Az oroszok már a Fasorban vannak. *Erzsébetváros* 13. 14–15.
 Bokodi-Oláh Gergely 2014: *Nemzetörség – 1956.* (PhD-disszertáció.) Budapest.
 Boreczky Beatrix (főszerk.) 1993: *A magyar állam szervei 1950–1970.* Budapest.
 Borhi László 2005: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest.

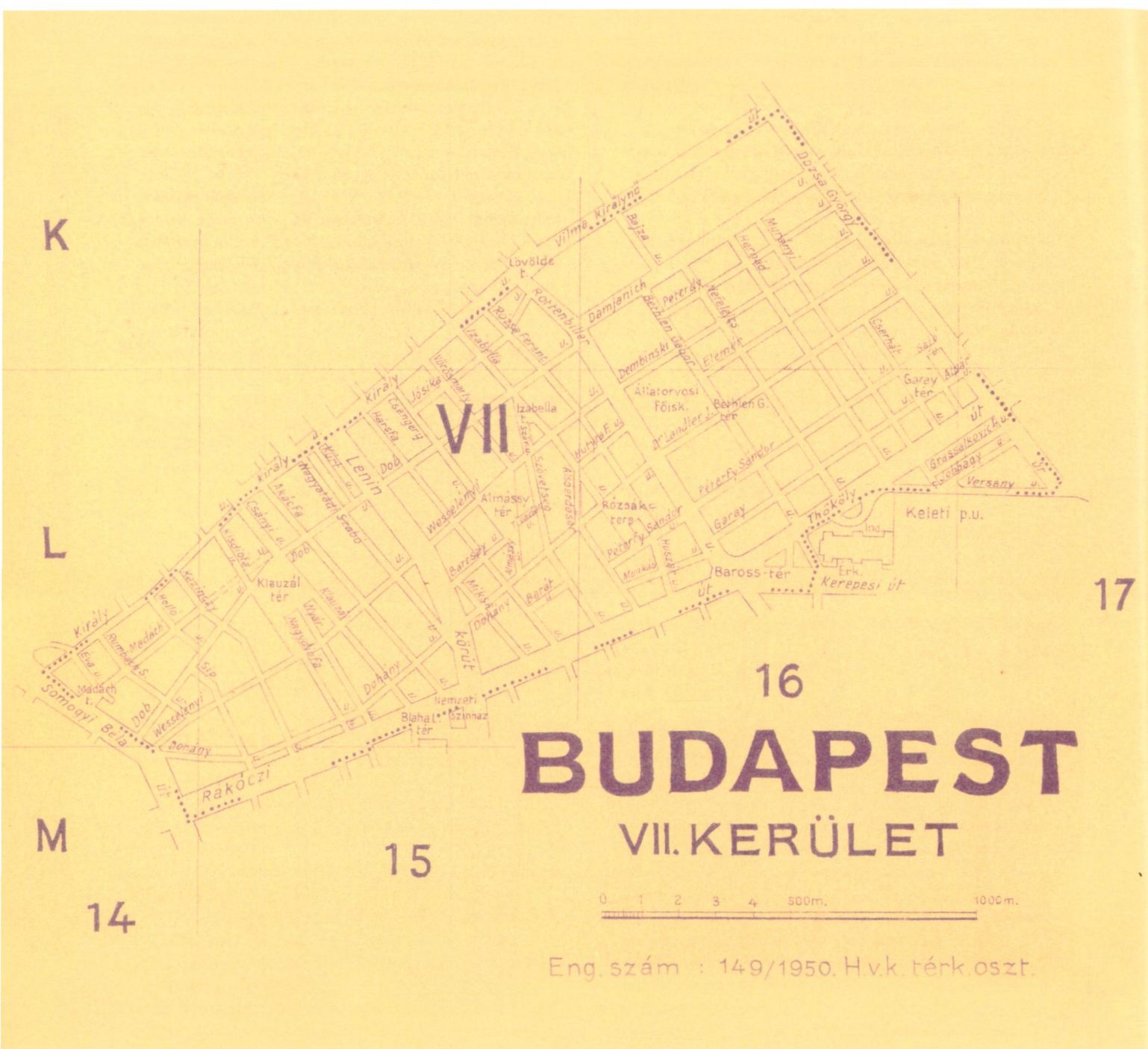
Budáné Juhász Katalin 1998: *Erzsébetváros – iskolaváros: fejezetek az erzsébetvárosi iskolák történetéből.* Budapest.
 Budáné Juhász Katalin 2001: *Erzsébetváros – iskolaváros.* Budapest.
 Eörsi László 2000: Budapest ostroma, 1956. *Budapesti Negyed* (8.) 3–4. 256–310.
 Eörsi László 2002: Tóth Ilona. A valóság és a mítosz. *Beszélő* (7.) 6. 82–97. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/toth-ilona> – utolsó letöltés: 2016. június 29.
 Eörsi László 2011: A „Baross Köztársaság” 1956, A VII. kerületi felkelőcsoportok. Budapest.
 Erdei András 2004: A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955). *Beszélő* (9.) 4. 69–78.
 Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas* (21.) 4. 146–170.
 Fischer Ferenc 1993: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991).* Budapest.
 Friedrich, Carl J. – Brzezinski, Zbigniew K. 1965: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy.* Cambridge.
 G. Vass István 2009: A szocialista államszervezet (1949–1990). In: Körmeny Lajos (főszerk.): *Levéltári Kézikönyv.* Budapest, 150–169.
 Gergely Gábor 2002: Budapest kerületeinek közigazgatási változásai. In: Holló Szilvia Andrea – Sipos András (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából* (XXX.). Budapest, 337–349.
 Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó forradalom évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest.
 Gyarmati György 2013: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: Gyarmati György et al. (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Pécs–Budapest, 405–432.
 Halász Csilla 2013: *A nép művelése: Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején.* Budapest.
 Hegedűs B. András 1989: Petőfi Kör – a reformmozgalom fóruma 1956-ban. In: Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I. Két közgazdasági vita.* Budapest, 9–32.
 Hegedűs B. András (főszerk.) 1996a: *1956 kézikönyve. I. kötet. Kronológia.* Budapest.
 Hegedűs B. András (főszerk.) 1996b: *1956 kézikönyve. III. kötet. Megtorlás és emlékezés.* Budapest.
 Horváth Miklós 2002: A nemzetörség szervezése és felállítása 1956-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* (115.) 4. 1008–1049.
 Horváth Miklós – Tulipán Éva 2006: *In memoriam 1956.* Budapest.

- Horváth Sándor 2006: Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban: forradalmi terek elbeszélése. *Múltunk* (51.) 4. 268–289.
- Izsák Lajos 1994: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956*. Budapest.
- Jobbágyi Gábor 2013: A Kossuth téri tömeggyilkosságról. *Magyar Szemle* (22.) 1–2. http://www.magyszemle.hu/cikk/20130228_a_kossuth_teri_tomeggyilkossagokrol – utolsó letöltés: 2016. július 30.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2012: Az ünnep, mint emlékezés és az emlékezés, mint ünnep. *Jel-Kép* (31.) 1–4. http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/kapitany_agnes_kapitany_gabor.htm – utolsó letöltés: 2016. június 29.
- Kenyeres István – Sipos András (szerk.) 1997: *Levéltár ismeretű 2*. Budapest.
- Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István (szerk.) 1995: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956*. Budapest.
- Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István (szerk.) 1997: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. december–1959. február*. Budapest.
- Kissné Földes Katalin 1957: *Az Állami Faluszínház műsora 1951–1958*. Színháztörténeti füzetek 12. Budapest.
- Koltai Gábor – Rácz Attila 2008: Bevezetés. In: Koltai Gábor – Rácz Attila (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, 1956. november 8. – 1957. május 27*. I. kötet. Budapest, 15–30.
- Koltai Gábor – Rácz Attila 2011: *Ezerarcú Erzsébetváros*. Budapest.
- Koltai Gábor – Rácz Attila 2015: *Ezerarcú Erzsébetváros*. 2., javított kiadás. Budapest.
- Kozák Gyula 2012: Disszidáltam – visszidáltam (1956. november–december). *Beszélő* (17.) 12. 7–20.
- László Dávid 2011a: Nickelsburg László és a Baross téri csoport. *Kommentár* (6.) 6. http://kommentar.info.hu/iras/2011_6/nickelsburg_laszlo_es_a_baross_teri_csoport – utolsó letöltés: 2016. június 29.
- László Dávid 2011b: *Nickelsburg* László és a Baross téri csoport. (PhD-disszertáció.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.
- Litván György 1996: Koalíciós közbiztonság, 1945–1948. *Rubicon* (7.) 1–2. 40–46.
- Lux Judit 2008: *A magyarországi szakszervezetek történetéből*. Budapest.
- Magyar Bálint 1960: A Nemzeti Színház és a film 1945–55-ig. *Filmkultúra* 3. 100–117.
- Marosi Gyula 2014: Generalisszimusz az Akácfa utcában. 1. rész. *Kortárs* (58.) 10. <http://www.kortarsonline.hu/2014/10/arch-generalisszimusz-1/25224> – utolsó letöltés: 2016. július 30.

- Michalkó Gábor 1996: Erzsébetváros szociálgeográfiai vizsgálata II. *Földrajzi értesítő* (45.) 1–2. 315–331.
- Mikó Zsuzsanna 2006: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészégi szervezete 1956–1961. *Történelmi Szemle* (48.) 1–2. 121–169.
- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Budapest.
- Németh Erzsébet 2009: *Írók, költők Erzsébetvárosban*. Budapest.
- Okváth Imre 1999: *Bástya a béke frontján: Magyar haderő és katonapolitika, 1945–1956*. Debrecen.
- Perczel Olivér 2014: *Ipar és kereskedelem Erzsébetvárosban. A városregiónál az I. világháború időszakáig*. Budapest.
- Pető Iván – Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. kötet*. Budapest.
- Preisich Gábor 1998: *Budapest városépítészetének története*. 1945–1990. Budapest.
- Rácz Attila 2006: A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának utóvédharcai 1957 januárjában. *Fons* (13.) 3. 431–480.
- Rácz Attila 2016a: Adalékok a Hungária fürdő 20. századi történetéhez. *Erzsébetváros* 2. 20–21.
- Rácz Attila 2016b: A Rákóczi út árkádosításáról szóló viták 1957-ben. *Erzsébetváros* 6. 20–21.
- Rákosi Sándor 1964: *Az MKP és az MDP szervezeti felépítése*. 1944–1956. Budapest.
- Rainer M. János 1996: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. 1896–1953*. Budapest.
- Rainer M. János 1999: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest.
- Rainer M. János 2006: 1956. *Múltunk* (51.) 4. 91–98.
- Rainer M. János 2009: A Nagy Imre-per ötven év távlatából. In: Virág György (szerk.): *OKRI Szemle. 1. kötet*. Budapest, 101–109.
- Róbert Péter 2006: *Kitelepítés Budapestről*. Előadás a 2006. évi Budapesti História című sorozaton. <http://www.bpht.hu/historiak/70.pdf> – utolsó letöltés: 2016. április 30.
- Romsics Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században*. Budapest.
- Sipos András 2011: *A jövő Budapestje 1930–1960. Városfejlesztési programok és rendezési tervek*. Budapest.
- Standeisky Éva 2010: *Népuralom ötvenhatban*. Budapest.
- Staud Géza 1959: *Az államosított fővárosi színházak műsora 1949–1959*. Budapest.
- Szakolczai Attila 1999: A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv VII*, 1999. Budapest, 18–60.

- Szakolczai Attila 2001: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest.
- Szakolczai Attila 2012: A Köztársaság téri csata nyitánya. *Betekintő*. (6.) 2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_2_szakolczai_o.pdf – utolsó letöltés: 2016. július 16.
- Szakolczai Attila 2014: *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. (PhD-disszertáció.) Pécs. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szakolczaiattilaphd.pdf> – utolsó letöltés: 2016. április 30.
- Szántó István – Vida István (szerk.) 2006: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Budapest.
- Szerencsés Károly 1991: *Magyarország története a II. világháború után (1945–1975)*. Budapest.
- Szívós Erika 2014: *Az öröklött város*. Budapest.
- Tulipán Éva 2014: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete*. Budapest.
- Ungváry Krisztián 1998: *Budapest ostroma*. Budapest.

- Ungváry Krisztián 2000: Második Sztálingrád. *Budapesti Negyed* (8.) 3–4. 221–255.
- Urbán Károly 1995: Magyarország és a Varsói Szerződés létrejötte. *Társadalmi Szemle* (50.) 11. 69–82.
- Vágola Éva 2012: *Erzsébetvárosiak. Portrék*. Budapest.
- Valló Judit 2013: *Képzelt Csikágó*. Budapest.
- Valuch Tibor (szerk.) 2004: *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest.
- Valuch Tibor 2005: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest.
- Varga László 1998: Várostartó 1945–1956. *Budapesti Negyed* (6.) 2–3. 241–258.
- Veress József 1998: Film. In: Kollega-Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Szekszárd, 325–351.

A VII. kerület alaptérképe 1950-ből (Forrás: BFL)

X 243500

